

TOPLUM VE KİMLİK DERGİSİ
Journal of Society and Identity

Cilt 2 Sayı 1
Vol. No. 1
ISSN: 3061-9556

TOPLUM VE KİMLİK DERGİSİ
Journal of Society and Identity

Cilt 2, Sayı 1, Ocak 2025

Volume 2, Issue 1, January 2025

ISSN: 3061-9556

Dergi Yönetimi / Journal Administration

Sahibi / Owner

Fatma İlknur Akgül

Baş Editör / Editor-in-Chief

Fatma İlknur Akgül

Yardımcı Editör/ Assistant Editor

Derya Kahraman

Alan Editörleri / Field Editors

Ömer Çaha

Akif Çarkçı

Ömer Akpınar

Cansu Kaymal

Mine Etil

Hatice Neslihan Demiriz

<https://toplumkimlik.com>

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ömer Çaha, İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Alim Yılmaz, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma İlknur Akgül, Araştırmacı/Yazar
Dr. Ömer Akpınar, Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Öğr. Üyesi Cansu Kaymal, Kocaeli Üniversitesi
Merve Acar, Araştırmacı/Yazar
Mine Etil, Araştırmacı/Yazar
Derya Kahraman, Araştırmacı/Yazar

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Adem Çaylak, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Adem Koç, Universitatea din Stat din Moldova,
Moldova
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Engin Şahin, Doğu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Erhan İçener, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi,
Türkiye
Prof. Dr. Ertan Özensel, Kırgızistan-Türkiye Manas
Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Kenan Aydın, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Meral Uzunöz, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Metin Boşnak, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi,
Türkiye
Prof. Dr. Mevludin Ibish, International Balkan University,
Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Michelangelo Guida, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi,
Türkiye
Prof. Dr. Nasuh Uslu, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
Kırgızistan

TASARIM / DESIGN

Fatma İlknur Akgül

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN

Merve Acar

Toplum ve Kimlik Dergisi uluslararası hakemli akademik bir dergidir. Ocak ve Temmuz aylarında yılda iki sayı olarak yayımlanır. Google Scholar, OpenAIRE, OJOP Directory Platform dizinleri tarafından taranmaktadır.

The Journal of Society and Identity is a peer reviewed international academic publication that is published twice a year in January and July. It is indexed by Google Scholar, OpenAIRE, OJOP Directory Platform.

SCAN ME

<https://toplumkimlik.com>

Prof. Dr. Özcan Sezer, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yılmaz Bingöl, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zeyneb Çağlıyan İçener, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Elif Kıran, Arizona State University, Amerika Birleşik Devletleri
Doç. Dr. Handan Karakaya, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. İbrahim Karataş, Araştırmacı/Yazar, Türkiye
Doç. Dr. Ömer Baykal, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Zeynep Banu Dalaman, İstanbul Topkapı Üniversitesi, Türkiye
Dr. Abdullah Jurat, Cal Poly Humboldt State University, Amerika Birleşik Devletleri
Dr. Öğr. Gör. Ayfer Erdoğan Şafak, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
Dr. Calvince Omondi Barack, Mesano University, Kenya
Dr. Hiba Nur Karadağ, Araştırmacı/Yazar, Türkiye
Dr. Kudret Safa Gümüş, Universitate de Stat din Comrat, Moldova
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mazhar Yıldız, Dicle Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Özlem İngün Karkış, Doğu Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım Erbaş, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
Aygün Muradli Huseynaga, Azerbaycan Üniversitesi, Azerbaycan
Gurur Gülce Beşe, İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye
Hüseyin Etil, İstanbul Bilim ve Sanat Vakfı, Türkiye

İÇİNDEKİLER | Contents

Makaleler/Articles

Bilimin Bilimi: Pierre Bourdieu'nün Bilim Sosyolojisine Katkısı

The Science of Science: Pierre Bourdieu's Contribution to the Sociology of Science

Hüseyin Etil & V. Metin Demir1-32

Orientalism in Turkish Academia: An Observation of the Dynamics of Western-Educated Faculty vs Local

Türk Akademisinde Oryantalizm: Batı Eğitilmiş Akademisyenler ile Yerel Akademik Kadro Dinamikleri Üzerine Bir Gözlem

Abdullah Yarash Jurat.....33-48

Access to Social Services among Communities in Kakuma-Kalobeyei: The Inhibitive Regulatory Frameworks and the Intervention by Non-State Actors

Kakuma-Kalobeyei Topluluklarında Sosyal Hizmetlere Erişim: Engelleyici Düzenleyici Çerçeveler ve Devlet Dışı Aktörlerin Müdahalesi

Calvince Omondi Barack.....49-60

Din-İktidar İlişkisi Bağlamında Siyasi Otoriteye İtaat

Obedience to Political Authority in the Context of Religion-Government Relationship

Ahmet Selim Okuyan61-77

The Gulf Cooperation Council: How Functional is it?

Körfez İşbirliği Konseyi: Ne Derece Fonksiyonel Bir Teşkilat?

İbrahim Karataş78-96

Avrupa Birliği'nin Normatif Gücü ve Dijital Diplomasi

The Normative Power of The European Union and Digital Diplomacy

Betül Erdoğan97-119

National Identity in Kosovo: Albanian or Kosovan?

Kosova'da Milli Kimlik Tanımlama: Arnavut mu Kosovan mı?

Ömer Akpınar120-131

Değerler Bağlamında Türkiye Toplumunun Siyasal Anatomisi

The Political Anatomy of Turkish Society in the Context of Values

Mehmet Mazhar Yıldız132-146

Türkiye'de Göçmen Kadın Girişimciliği: İstanbul Örneği

Immigrant Women Entrepreneurship in Türkiye: The Istanbul Example

Gürsel Işık & Ömer Çaha147-167

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme, Kitap Değerlendirmesi

Social Transformation in Turkey: Rural Migration, Squatter and Urbanization, Book Review

Derya Kahraman168-178

Jale Parla'nın "Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik" Kitabına Eleştirel Bir Bakış

A Critical Look at Jale Parla's Book "Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik"

Fatma Kübra Kaya179-186

Bilimin Bilimi: Pierre Bourdieu'nün Bilim Sosyolojisine Katkısı¹

The Science of Science: Pierre Bourdieu's Contribution to the Sociology of Science

Hüseyin Etil ^a

Vehbi Metin Demir ^b

Öz

Bu makale en temelde Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün bilim sosyolojisi kapsamındaki katkılarına dikkat kesilmektedir. Fransız tarihsel epistemoloji birikimini kendi sosyoloji perspektifiyle harmanlayan Bourdieu'nün bilimsel alanı, rölativizme düşmeden, sosyolojik ve tarihsel araştırmaya nasıl dönüştürdüğü anlamaya çalışılacaktır. Bilim sosyolojisine Bourdieu'nün katkılarını anlamak açısından ilkin bilim sosyolojisindeki temel akımlar incelenmelidir. Bu açıdan ilk olarak pozitivist geleneğin bir örneği olarak Karl Robert Merton'un yapısalcı-işlevselci bilim sosyolojisi anlayışı analiz edilecektir. İkinci olarak inşacı geleneklerin örnekleri olarak “güçlü program” ve “aktör-şebeke teorisi” ele alınacaktır. Akabinde ise Bourdieu'nün kendisinden önceki yaklaşımlara eleştirilerine temas edilecektir. Bourdieu'nün kendi sosyolojik araçlarını (“alan”, “habitus”, “sermaye”) bilim sosyolojisinde nasıl işe koştuğuna ve bilimin inşa edilmiş bir

¹ Bu çalışmanın ilk versiyonu, 2014 yılında, Cogito Dergisi'nin “Pierre Bourdieu Özel Sayısı”nda (76) yayınlanmıştır.

^a Dr. Siyaset Bilimci. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4045-646X>.

^b Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Felsefe Bölümü, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4799-639X>.

Bu makaleye atf için / To cite this article: Etil, H. ve Demir V. M. (2025). Bilimin Bilimi: Pierre Bourdieu'nün Bilim Sosyolojisine Katkısı, Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(1), 1-32, Doi: 10.5281/zenodo.14789525

Geliş Tarihi (Received): 21.10.2024 / Revizyon (Revision): 27.12.2024 / Kabul Tarihi (Accepted): 10.01.2025

toplumsal olgu olduğu gerçeğinden kurtulmanın tek seçeneği olarak gördüğü “refleksivite” kavramına ve “akılcı reel politik” stratejisine odaklanılacaktır.

Anahtar kelimeler: Bilim sosyolojisi, güçlü program, inşacılık, eleştirel-realizm, alan, refleksivite.

Abstract

This article focuses mainly on French sociologist Pierre Bourdieu's contributions to the sociology of science. It will try to understand how Bourdieu, who blends the French historical epistemological background with his sociological perspective, transforms the scientific field into sociological and historical research without falling into relativism. In order to understand Bourdieu's contributions to the sociology of science, the main currents in the sociology of science should first be analyzed. In this respect, first, as an example of the positivist tradition, Karl Robert Merton's structuralist-functionalist understanding of the sociology of science will be analyzed. Secondly, “strong program” and “actor-network theory” will be discussed as examples of constructivist traditions. Subsequently, Bourdieu's criticisms of previous approaches will be discussed. The focus will be on how Bourdieu puts his own sociological tools (“field”, “habitus”, “capital”) to work in the sociology of science and the concept of “reflexivity” and the strategy of “rational realpolitik”, which he sees as the only option to get rid of the fact that science is a constructed social phenomenon.

Keywords: Sociology of science, strong program, constructionism, critical-realism, field, reflexivity.

1.Giriş

Bilimin epistemolojik statüsüne ilişkin yürütülen tartışmalar sosyal-bilim sahasında “bilgi/bilim sosyolojisi” alt alanı içinde tartışılmaktadır. Çeşitli isimler altında (bilgi sosyolojisi, bilim sosyolojisi, bilimsel bilgi sosyolojisi vb) yürütülmekte olan tartışmanın tarihi, Karl Mannheim tarafından *İdeoloji ve Ütopya* çalışmasında formüleştirdiği “bilgi sosyolojisi”ne dek uzanır. Böylece bilim sosyolojisi geleneği çok farklı dallara ayrılrsa da biz bu yazı kapsamında kabaca üç yaklaşımdan söz edilecektir; i) pozitivist gelenek, ii) inşacı gelenek ve iii) eleştirel-realist gelenek. Pozitivist geleneğin örneği olarak, Mannhiem’in “bilgi sosyolojisi” yaklaşımını Birleşik Devletler’de yapısal-işlevselci bir çerçeveye içerisinde “bilim sosyolojisi” biçimine çeviren Karl

Robert Merton tartışılacaktır. Bunun karşısında, esasen Avrupa’da serpilip gelişmiş olan inşacı geleneğin öncü iki yaklaşımını, “Güçlü Program” (David Bloor, Barry Barnes) ve Aktör-Şebeke Teorisi’ni, (Steve Woolgar, Bruno Latour, Michael Callon, John Law) ele alınacaktır. Esasen bilim felsefesi ve bilim tarihi alanlarında pozitivist bilim felsefesi geleneğinin eleştirisini hedefleyen Thomas Kuhn, Imre Lakatos, Paul Feyerabend, Karl Popper gibi isimlerin gölgesinde filizlenmiş inşacı geleneği değerlendirdikten sonra, makalenin merkezi ilgisi olan eleştirel-nesnelci savununun önemli bir temsilcisi Pierre Bourdieu’ye odaklanılacaktır.

Pierre Bourdieu doksanlı yılların postmodern rölativizmi içinde Collège de France’daki ölümüne yakın son derslerini (2000-2001) bilginin olanaklarını araştırmaya, kısacası epistemolojik konulara hasretmiştir. Bu derslerinde Bourdieu kendi sosyolojik araçlarını (“sermaye”, “alan”, “habitus”) kullanarak bilgi sosyolojisinin neden olduğu akılcılık karşıtı rölativizminden kurtulmanın yollarını aramıştır. Ona göre “refleksivite” bilimin ve bilginin inşa edilmiş bir toplumsal olgu olduğu gerçeğinden kurtulmanın tek seçeneğidir. Bu çalışmada Pierre Bourdieu’nün bilim sosyolojisi konusundaki yaklaşımını yerli yerinde analiz edebilmek için her şeyden önce karşı çıktığı bilim sosyolojisi geleneklerine değinilmesi gerekmektedir. Ancak bu sayede sosyolojik indirgemeci yaklaşımlara karşı ileri sürdüğü bilimsel alanın özgüllüğü yaklaşımını ve düşünümsellik görüşünü detaylı bir şekilde anlama olanağına sahip olunabilir.

2. “Norma Dayalı” Yapısal-İşlevselci Yaklaşım

Bilimin pozitivist kavrayışının en önemli temsilcisi, aynı zamanda Amerikan sosyolojisinin de önemli bir temsilcisi addedilen Merton’dır. Merton tarafından geliştirilen pozitivist bilim anlayışı, bilimsel doğruluk ve geçerlik kriterlerinin hiçbir tarihsel kökene bağlanamayacağını ve bu husustaki sosyolojik soruşturmaların meşru olmadığını savunmakta ve buna bağlı olarak da, bilim topluluğunun “kendine has” normlara sahip, “özgür” birey araştırmacılarından oluşan “özel türden” bir topluluk olduğunu iddia etmekte idi (Öğütte ve Balkız, 2010: 17). Merton, “Bilimin Normatif Yapısı” (1942) makalesinde dört temel “kurumsal buyruk” saptamıştır; i) evrensellik; bilim ırk, cinsiyet, etnisite, sınıf, din, kişisel vb. etmenlerden tamamen ayrıdır, ii) komünizm; bilimsel etkinlik topluluğun ürünüdür, iii) çıkar-bağımsızlık; bilim adamı pür rasyonel amaçlara yönelmiştir ve iv) örgütlenmiş şüphecilik; bilim adamının kendini sürekli sorgulaması anlamına gelir¹ (Merton, 2010: 165-179). Mantıkçı pozitivistlerden ilkelerini devşiren “normativist” model, evrensel rasyonalite idealiyle bilime sosyolojik soruşturmaya karşı bağışık kazandırmıştır. Bilimsel bilginin üretimi kendi içine kapanan bir etkinlik olarak işler. Bu işleyişin ilkesi ise içkin rasyonalitedir.

Yapısal (kurumlar; üniversite) işlevselci (normlar; bilimin normları) bir paradigma olarak Mertoncu bilim sosyolojisi elbette pek çokları tarafından eleştirilecektir. Sosyallik ve siyasallıkla donatılmış bilim öncesi alanının kişisi, sosyalliğinden sıyrılarak girdiği kurumsal yapı içinde (eğitim vasıtasıyla) *bilim ethosuna* sahip olacak ve bu sayede bilim topluluğunun bir üyesi hâline gelecektir. Üye (bilim insanı), kurumsallaşmış normların “taşıyıcısı” olarak görülür ve tüm açıklama kurumlara ve normlara yüklenir. Paranteze alma işlemini kurumsal ve normatif bir statüye döken Merton, fâili otomatik bir varlık olarak resmeder. Bilimsel bilginin üretimi, bilimin içsel yapısınca açıklamanın konusu olur.ⁱⁱ Bilim insanları (saf bilimi arzulayan norm yüklü fâil) araştırma sürecinde girdikleri bağlantılardan kopartılıp rasyonel olarak örgütlenmiş prosedürlerin işleticisi olarak resmedildiğinde, bilim sosyolojisinin temel ilgisi olan zihinsel süreçler ile sosyal süreçler arasındaki ilişkinin araştırılması şeklindeki formülasyon içeriksizleşerek anlamsızlaşır. Bilim topluluğunu diğer sosyal topluluklara kapatan Mertoncu hat, araştırma programlarının icrasında rol oynayan karmaşık sosyal süreçlere kör kalır. Öğütle’nin (2004: 127) dikkat ettiği gibi “epistemolojik formların toplumsal konumunu görmezden gelerek, kendinde bir sosyallik olarak tanımladığı bilimsel cemaati toplumsuzlaştırmaktadır; ki bu *toplumsuzlaştırma*, bilimsel cemaati *asosyolojik* kılmakta, yani onun sosyolojik niteliğini göz ardı etmektedir”. Tikel cemaatin kendisinin bağlantısız bir *varlık* olarak kavramsallaştırılması, bilimsel bilginin üretiminin sosyal ve tarihsel koşullarına yeterince, hatta hiç ışık tut(a)madığı gerekçesiyle “zayıf program” olarak eleştirilmiştir. Mertoncu bilim sosyolojisi, bilimin kurumsal yapısına odaklanarak, kurumun kendisini düzenleme tarzlarına yönelmiştir: “Bilgi üreticilerinin rollerine, ödül sisteminin yapısına, rekabete ve özellikle de bilim adamlarının eylemlerine rehberlik eden normlar sistemine önem atfeder” (Woolgar, 1999: 37).

Bununla birlikte Merton, belli kültürlerin ve kurumsal yapılanmaların bilimsel hakikate değer verdiğini ve bilimin ancak belli kültür ve kurumsal yapılanmalar içerisinde gelişebileceğini ileri sürmüştür. Belli tipte kültür ve kurum, bilimin zorunlu önvarsayımları olarak kavranır. Bilimin normlarıyla bilimsel olmayan normlar (dini, siyasi, iktisadi) arasındaki çatışmalara vurgu yapan Merton’ın normativist modeli, gerek bilim topluluğunun yapısını gerekse de bilim topluluğunun toplumla ilişkisini belirleyen düzenlemeler bakımından liberal toplumsal-siyasal yapılanmaları, totaliter rejimlere kıyasla bilim kurumunun serpilip gelişebileceği uygun zeminler olarak görmektedir. Şahsilikten uzak, bilimsel normlara tabiiyet içinde bilim insanları ancak liberal bir toplumda (Amerika) sivil toplum alanına konumlanmış özerk bir kurumsal yapılanma içinde (üniversite) bilimsel çalışmalarını yürütebileceklerdir. Görüldüğü üzere liberal toplum ve topluluk, bilimin transandantal koşulu olarak yapılandırılır. Her ne kadar Merton açıktan beyan etmese de,

liberal demokratik model ile bilim kurumu arasında içsel-zorunlu bir ilişkinin olduğunu varsayar gibidir. Demokrasi, bilim kurumu açısından dışsal değil, içsel bir değişkendir. Totaliter devletin merkezileşmiş denetim aygıtlarıyla bütünleşen kurumsal yapılarına karşı liberal toplumlarda üniversite ve araştırma kurumları devletten özerk ve merkezileşmiş denetim işlemlerinden yalıtık bir biçimde örgütlenebilmektedir.ⁱⁱⁱ

Bilim topluluğunu, Merton, “iletişimsel rasyonaliteye dayalı bir kamusalılık” biçiminde tanımlar. Birey-toplum, özel-kamusal arasına ayrımlar koyan klasik pozitivist sosyoloji paradigmasının arızaları bilim sosyolojisi literatüründe de karşımıza çıkmaktadır. Böylesi bir ayırma işlemi temellerini mantıksal pozitivist Reichenbach’ın (1938) keşfin bağlamı ile gerekçelendirme bağlamı arasında yaptığı ayırma bulmaktadır. Bilimsel teoriler –psikolojik, sosyal, siyasi ve tarihsel- kuşağının tüm dış belirleyicileri, ilkinde (keşif bağlamına) aittir. Oysa ikincisine sadece, yansız gözlemler temelinde yapılan yansız gözlemler dâhildir (Halfpenny, 2010: 58). Bilim (gerekçelendirme bağlamı) ve bilim topluluğu (keşif bağlamı) ayrımı (Popper) özel ile kamusal arasında bir kopuş varsayımına yaslanır. Bilim cemaatinin rasyonaliteye sahip, özgür, önyargısız, bilimsel akla dayalı öznelardan oluştuğu varsayılır.^{iv} Bu kapsamda Merton’ın bilim sosyolojisine yüklendiği misyon “gerekçelendirme bağlamı” içindeki “keşif bağlamına” ait unsurları deşifre etmektir. Sosyologlar, kendilerinin sadece idealden sapmalara–bilimsel hatalar, yanlış inançlar ve teorilere irrasyonel direniş- ilişkilendirirler” (Halfpenny, 2010: 59). Bilim sosyolojisi “bilginin kirlenmesine” yol açan psikolojik, sosyal, siyasal, ideolojik etkenleri tespit edecektir. Özcülükle mâlul bir tavırla Merton bilimi, onu yönlendirdiğini düşündüğü soyut kurallar demeti ile katı yöntemsel prosedürlerin icraatına dayandırarak, gerçekte olan bilimin kendisinden ziyade idealize edilmiş bir bilim tanımlaması ortaya koymaktadır. Mertoncu yaklaşım tezgâhtaki bilim ile ilgilenmez, bundan ziyade *olmuş bitmiş* bilimle ilgilenir. Bununla birlikte Mertoncu bilim sosyolojisi, bilimsel etkinliğin muhtevasından öte sadece nesnel gerçekliğin bilim cemaati tarafından üretimi sırasında meydana gelen sapmaların tespitine hasredilmiştir. Ayrıca bilimsel cemaati çıkardan bağımsız, homojen bir topluluk olarak görmekte, ardından bu yekpare, farklılaşmamış, yüce gönüllü, homojen bireylerden oluşan yapının işlemesi için gerekli normların ne olduğunu bulma derdine düşmektedir. Bu yaklaşımda bilimin nesnesi, bilimsel metotlar ve bilimsel ethos doğal, evrensel ve tartışmasız olmak gibi özelliklere sahiptir. Homojen bireylerden oluşan yekpare cemaat sanki herkesin katılımına açık, hiçbir çatışma ve dominasyonun olmadığı, bilim rızası için bilim yapılan bir asetik cemaat olarak görünür. Sürekli sermaye üreten ve fakat kendisi hiç harcamayan Protestan ruhlu asetik cemaatin (grup) nasıl işlediği ortaya konulup bilimin ruhu deşifre edilecektir. Zaten Merton doktora tezinde bilimi üreten bireycilik, deneycilik

ve rasyonalite gibi Protestan değerlerini saptadıktan sonra, bir kurum olarak bilimin yapısını işlemlerini sağlayan diğer normlar peşine düşer.

3. Bilimin Fenomen Olarak Keşfi: “Güçlü Program”

Weberci bilim sosyolojisinin, Mertoncu Amerikan versiyonundan duyulan rahatsızlığın sonucunda kıta Avrupa’sının bir cevabıdır Edinburgh Ekolü, nam-ı diğer “Güçlü Program”. Bilim sosyolojisi alanında tek ve egemen konumda bulunan Mertoncu yaklaşıma karşı Edinburgh Ekolü “Güçlü Program” olarak isimlendirdikleri yaklaşımını geliştirmiştir. Program, Amerikan işlevselci kurumsal bilim anlayışına karşı Edinburgh Üniversitesi “Science Studies” biriminde bir dizi araştırmacının çalışmaları tarafından şekillenmiştir. David Edge, Barry Barnes, David Bloor, Donal McKenzie, Steven Shapin, Andrew Pickering gibi isim sosyoloji disiplininden gelmeyen pek çok isim tarafından temsil edilmiştir. Hattı zatında “bilim sosyolojisi” geleneğinden kendilerini ayırmak için kendilerine “bilimsel bilgi sosyolojisi” olarak tanımlamışlar.

“Güçlü Programcılar” bilimsel bilginin sosyal inşasını ve inşa sürecinin taşıdığı ideolojik motivasyonları incelemişlerdir. Onlara göre Mertoncu normlar, özerk bir topluluğun evrensel rasyonalitesi değil, bilim cemaatinin uyuşmasal kanaatlerini temellendiren meşrulaştırıcı ideolojik kabullerdir. “Güçlü Program”ın rölativist rasyonalitesi, tümdengelimci mantığın evrensel rasyonalitesi yerine belli bir sosyal grubun içinde işleyen kültürel pratikler dizisine işaret etmektedir. Merton’un anomaliyi teşhis eden bir patoloğa çevirdiği sosyologlar, yeni araştırma programında (Güçlü Program) yalnızca “yanlışın” sosyal kökenlerini değil, “doğru”nun da sosyal kökenlerini sergilemeye giriştiler. Bilim etkinliğinin, bilimin otoriteleri tarafından biçimlendirildiğini ifade eden bu yaklaşım, bilim-inanç ayrımı (pozitivist bilim sosyolojisi) yerine bilimsel inanç (bilim ile inanç arasında değil *iki inanç arasında*) kavramını ikame eder.

Jürgen Habermas *İdeoloji ve Teknik Olarak Bilim* (1965) adlı çalışmasında “bilgi”yi koşullandıran üç temel “ilgi” tarzından söz eder; “teknik ilgi”, “pratik ilgi” ve “özgürleştirici ilgi” (Habermas, 1993: 101). İnsanın sahip olduğu üç temel ilgi biçimi Habermas tarafından bilginin temeline yerleştirilir. Habermas’ın üç ilgi tipolojisini, bilginin kökeninde yatan ilgilerin türlü türlü biçimleri olduğu tezi ile genişleten Edinburgh ekolü, bundan böyle araştırmalarını bilgiyi biçimlendiren ilgilerin keşfine adanmıştır. “Güçlü Program”, bilimsel bilgi olarak kabul edilen bilgi biçiminin, içinde gömülü olduğu kültüre ya da hayat tarzına bağlı olduğu fikridir. Dolayısıyla metodolojik açıdan “Güçlü Program”ın, Merton’un “normlara” verdiği açıklayıcı gücü çıkarlara/ilgilere (interest) aktardığı söylenebilir. Barry Barnes, Mertoncu bilim sosyolojisinin evrensel norm sisteminin ilkeleriyle tanımlanmış “bilimsel ethos” önerisini “sapık bir görüş” olarak

değerlendirir. Programı karakterize eden ilkeleri vermeden önce, neden “Güçlü Program” olarak adlandırıldığını açıklayalım.

Evrenselliğin dili olarak kabul edilen matematiğin en soyut formülasyonlarının sosyal olarak belirlendiğini ortaya koyduğunu ileri süren program kendini “güçlü” olarak takdim eder. En bireysel olarak gözüken “intihar” olgusunun *dahi* toplumsal bir olgu olduğunu ortaya koymaya çalışan Durkheim’a benzer biçimde “Güçlü Program” en soyut matematiksel modellerin *dahi* toplumsal açıdan incelenebileceğini ileri sürmektedir. David Bloor, *Knowledge and Social Imagery* (1976) kitabında güçlü program’ın klasik formülasyonunu verir. Buna göre bilimsel bilginin analizinde metodolojik ilkeler şunlar olmalıdır: i) nedensellik; bilgiyi hâsıl eden (sosyolojik, dışsal) nedenleri soruşturma, ii) yansızlık; doğru-yanlış, başarılı-başarısız, rasyonel-irrasyonel tüm bilgileri eşit statüde görme, iii) simetri; aynı açıklama türünün, yani nedenselliğin her iki bilgi (doğru-yanlış) türü içinde uygulanabilir olması, iv) reflektivite; ortaya konulan ilk üç ilkenin bilimsel bilgi sosyolojisinin kendisine de uygulanması (Bloor, 1976: 4-5). Program nesnesini “bilim” olarak değil “bilgi” olarak saptaması “doğru” ile “yanlış” arasında pozitivist yaklaşımın hiyerarşik bakışını sarsmak içindir. Yanlış’ı anomaliye, öznelliğe ve sosyallığe mahkûm eden pozitivist bilim kavrayışına karşılık, “yanlışın” nesnel koşulları gibi (Marx’ın ideoloji analizini hatırlatırcasına) maddeci bir epistemoloji geliştirilir. Bilimcinin bakışı da sosyal’in müdahalesi ile dolayımlandırılmıştır. Yani bireyin deneyimi =doğru ve sosyal etki= yanlış şeklinde bir ayrımı yapmak mümkün değildir. Tam da sosyal olan (standartlaşmış deneysel pratikler, kriterler ve prosedür üzerine uzlaş, tekrarlanabilirlik, kontrol gibi şeyler) bilimin işleyişini garanti altına alır. Bilimsel aktivitenin merkezinde kaba deneyim ya da gözlem yoktur, aksine o sosyal aktivitedir ve baştan itibaren sosyal tarafından dolayımlandırılmıştır (Bucchi, 2004: 52).

“Güçlü Program”ın ve Merton’ın bilim kavrayışlarını, Mulkay’ın modellemeleri üzerinden karşılıklı olarak ele almak oldukça faydalı olacaktır. Mulkay, Mertoncu yaklaşıma “açıklık modeli” adlandırmasıyla, “Güçlü Program”a ise “kapalılık modeli” adlandırmasıyla atıfta bulunur. Bu şemalaştırmaya göre “açıklık modeli” yaklaşımının temel varsayımı, bilim insanının önyargısız, yeni argümana ve rasyonel müzakereye açık bir varlık olduğudur. Açık fikirli bir etkinlik olarak bilimin normları önyargısız insanı üretme *işlevine* sahiptir. Yeni argümanlara direnmenin sıfırlandığı “açıklık modeli”nde bilimsel alan adeta sürtünmesiz uzay olarak karakterize edilir. Ancak, Mulkay’ın belirttiği gibi Merton ve takipçileri, bilim insanlarının bilimsel faaliyetlerinde söz konusu ilkelere ve normlara uygun biçimde bilimsel bilgi ürettiklerini ortaya koyamamıştır (Mulkay, 2010: 312). Epistemolojinin, yöntemin katı kurallara bağlandığı pozitivist model, bu

iddiasını temellendirebilecek “norm öğretisi” dışında bir kanıt sunamamakla eleştirilmiştir. Bilim insanının bilimsel etkinliğin normlara uyması şöyle dursun, bilimsel etkinliğin normun ihlâline dayandığını savlayan anti-metodoloji akımı (Gadamer’in “Hakikat ve Yöntem”, Feyerabend’in “Yönteme Hayır” çalışmaları) empirik verilerle desteklenmiş oldukça ikna edici argümanlar geliştirmiştir. Açıklık modeline karşı, Mulkay tarafından “kapanma modeli” olarak isimlendirilen modelin savunucuları (Güçlü Program, Thomas Kuhn) bilimdeki entelektüel dirençleri daha yerinde ortaya koymuşlardır: Bilimdeki entelektüel gelişim, pürüzsüz olmak bir yana, yenilikçilerin kendileri gibi bilim insanı olanların yerleşik fikirlerine karşı savaşmaya zorlandıkları bir dizi büyük uğraş sonucu ortaya çıkabilmiştir (M. Polanyi’den aktaran Mulkay, 2010: 313)^v. Kapanma modelinin tipik örneği Kuhn’un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı eserinde ortaya koyduğu “paradigma” kavramıdır. Bilim etkinliği içindeki güç mücadelelerine vurgu yapmasına karşılık bu model, bilim alanındaki değişimleri ve çatışmaları açıklamada sorunlar çıkarır. Açıklık modeli, bilimsel bilgiye özgün katkıların olduğu birikimsel modeli savunarak, bilim alanında ortaya çıkan yeniliklerle tutarlı bir yaklaşım sunmakta iken, kapanma modeli, ortodoksilerin hâkimiyetine vurgu yapmak suretiyle bilimsel yeniliği oldukça problematik hâle getiriyor (Mulkay, 2010: 315). Kapanma modelinde değişim dışarıdan gelir; mağara alegorisinin radikal-dramatik karakterinin damgasını vurduğu “paradigma” kavramsallaştırması çatışmanın kendisini, bilimsel olanla bilimsel olmayanı birbirine dışsal iki farklı tekillik arası ilişkisiz bir temelde kavrar. Hâlbuki yazının ilerleyen bölümlerinde Bourdieu “ontolojik suç ortaklığı” nosyonuyla atıfta bulunacağı gibi çatışma ve rekabet çoğu zaman aynı dili konuşmayı gerektirir.

Bilim topluluğunun “kapalı bir topluluk” olarak özel türde görülmesi, bilimsel bilginin üretilmesinde ciddi sorunlar doğurmaktadır. Özerk bir topluluk olarak kavranan bilim topluluğu, onu oluşturan tek tek bireylerin ötesinde, bilim-dışı sosyal örgütlenme ve politik kurumlarla ilişkisiz olarak değerlendirildiği görülür. Collins’in güzel benzetmesiyle söylersek, modern bilimin ağaçları bizi çepeçevre kuşattığı için sosyal ve politik ormanı görmeme (Collins, 2010: 43) sorunuyla karşılaşırız. “Güçlü Program”ın savunucuları refleksivite ilkesini, klasik bilgi sosyolojisinin (Marx, Durkheim, Mannheim) bilimin kendisini (sosyolojiyi) sosyolojik soruşturmadan muaf tutarak özel bir konuma yükseltilmesini sarsacak biçimde formüle etmek istemişlerdir. Bu bakımdan sosyoloji, kendisinin de sosyolojisine dayanmak zorundadır. Rölativizmi benimsemiş “Güçlü Program”, bilimsel bilginin içeriğinin sosyolojik soruşturmaya açılmasını talep eder. Bilimsel bilginin üreticisi konumundaki “fâili”, çıkarlardan, ihtiraslardan, sosyal inançlardan mürekkep bir varlık olarak çizen “Güçlü Program”, özneyi çıkar-ilgi bağımlı bir varlık biçiminde kurar ve kavrar. Burada “bilimsel rasyonalite” değil, sosyolojik süreçler

bilimsel bilginin kendisini açıklamada merkeze çekilir. Rasyonel olan ile olmayan arasında ayırım kaldırılarak simetrikleştirilince bilimsel bilginin inşasında rasyonel pratiklere bakmanın, evrensel normlardan söz etmenin önemi kalmamıştır. Böylelikle, bilimsel bilginin içeriğinin soruşturulması önündeki pozitivistimin döşediği epistemolojik barikatlar aşılır. Bilimsel etkinliğin kurucusu evrensel mantık kuralları dağıtılarak bilginin üretiminde rasyonalite ötesi bilinçdışı öğeler devreye sokulmuştur. Merton'ın "rasyonalite"sine karşılık sosyolojik süreçlere atıf yapan "Güçlü Program"ın "bilinçdışı" kavrayışı ön plana çıkmıştır.

"Güçlü Program" simetri ve nedensellik ilkelerinin zorunlu sonucu olarak, doğru ile yanlış arasındaki pozitivistimin epistemolojik asimetrine (doğrunun ve yanlışın farklı iki *entite* olduğu argümanı) karşı, doğrunun ve yanlışın simetrik bir karaktere sahip olduklarını, yanlışın açıklayan nedensellik ilkesinin aynen "doğru"ya da uygulanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak, bu iddiaya karşı Larry Laudan tarafından getirilmiş önemli iki temel eleştiriyi burada analım; i) ortaya konulan "genel teori" bütün bilim alanlarına uygulanamaz, ii) aynı nedensellik kategorisi tüm fenomenlere aynı biçimde uygulanamaz (Woolgar, 1999: 60-61). Başka bir ifadeyle, Bloor'un "farklı fenomenlere aynı nedensellik" kavrayışına karşı Laudan, "farklı fenomenlere farklı nedensellik" argümanını ileri sürer.

Rölativist argümanların temeli, fenomenlerin tanımlarını ve niteliklerini öznenin tanımlama rejimine bağlayan nominalist jeste (ki bu tavrın Kant'la bağı da açıktır) yaslanmaktadır. Bilginin inşa süreci tüm açıklamasını aktörün yaşam dünyası çerçevesinde bulur. Bilgi nesnesi ile gerçek nesne arasında herhangi bir ayırım öngörülmediğinde, bilgi sürecinde nesnenin oynadığı rol silinip, bilgi bütünüyle öznel (birey, grup, cemaat, sınıf vb) bir temele dayandırılır. Bilim sosyolojisinin öznelci yorumunun yarattığı skandal, çok geçmeden alanı derin bir krizle karşı karşıya bırakmıştır. Bilim sosyolojisiyle tartışmanın aldığı biçimde belli bir bilimsel alt-alan (bilim sosyolojisi) zihinsel yapıların evrensel rasyonalitesinden ziyade sosyal olarak belirlendiğini söyleyerek nesnel bilimi imkânsızlaştırmaya yönelmiştir.

4. Etno-Metodolojik Yaklaşım: Aktör-Şebeke Teorisi

Bilimin analizini gerçekleştiren "radikalleştirilmiş inşacı vizyon" (Aktör-Şebeke Teorisi) bilim fenomenini anlamaya çalıştığında bilim kurumunun içerisine doğru bir adım daha atarak, bilim pratiğinin gündelik tecrübesine, kısacası bilim insanının yaşam tecrübesine tanıklık eder: Bilimin sosyal analizi bilimle, yalnızca sosyal bir kurum olarak bilimin sosyal düzenlemeleri ve organizasyonu değil, aynı zamanda kültürel fenomen olarak da bilimle ilgilenir (Woolgar, 1999: 16).

İlk olarak etno-metodolojinin kurucusu olan Garfinkel tarafından gerçekleştirilen bir çalışmadan ve bu metodolojik çerçevede yürütülen laboratuvar çalışmalarından söz edip, sonrasında Aktör-Şebeke Teorisi'nin temel yaklaşımlarına geçeceğiz. Garfinkel, 1981'de kaleme aldığı bir grup Amerikalı fizikçinin pulsar'ın keşfini analiz eden makalesi bu yaklaşımın kurucu metni olarak görülebilir. Garfinkel pulsar'ın keşfi sırasında astronomların kendi aralarında konuşmaları, yazışmaları ve notları ile ifade ettikleri bilim arasındaki farka işaret ederek bilim üretim sürecinin *yemel tarihselliğini* öne çıkarır. Bu kavrayıştan yola çıkarak Knorr-Cetina'da laboratuvar çalışmalarında edebi boyut ile makalenin üretildiği rasyonalite arasındaki farkı açığa çıkarmaya çalışır. Gilbert ve Mulkay'da 1984'teki *Opening Pandora's Box* isimli eserlerinde, bilim insanlarının türlü sohbetler, söylemler ve metinlerini iki tip retorik repertuarı tanımlamak için kullanırlar. Birincisine “olumsal repertuar” derler ki, informel tartışmaları, laboratuvar çalışmalarını, bilim adamının notlarını kastederler; ikincisine ise “empirisist repertuar” derler ve bununla resmi sunumları, konferans metinlerini ya da bilim insanının ödül alırken yaptığı konuşmaları kastedmektedirler. Gilbert ve Mulkay, bilim insanının yazı ve konuşmalarında ortaya çıkan söylemlerin sistematik keşfi yoluyla bilimcilerin kültürünü anlamaya çalışırlar.

Merton, bilimsel etkinliği rasyonel kurallara (yöntem) dayandırmakta ve “nedensellik” ilkesini rasyonalitenin dışarısına oturtmaktadır.^{vi} Etno-metodolojik yaklaşımdan etkilenmiş Aktör-Şebeke Teorisi ise, “güçlü programın sosyolojik statüsü nedir” diye sorar (Woolgar, 1999: 68). “Güçlü Program”ı oluşturan ilkelerin (mantık, kural) sosyal eylemi (“Güçlü Programcılar”ın bilimsel çalışmalarını) belirlemez. Bu kurallar üzerinden yapılacak bilim sosyolojisi hâlâ Mertoncu sosyolojinin arızalarını (kuralların sosyal eyleminin nedeni olması) üretmektedir. “Güçlü Program” bilim sosyolojisinde önemli adımlar atmıştır, ancak ilke ile uygulama, mantığın şeyleri ile şeylerin mantığı arasındaki hayati mesafeyi yeniden üretmekten kaçamamıştır. Bilimin sosyolojik soruşturmasını sahadan uzakta “ilkeler, kurallar” düzeyinde yürütmekte, kendi koyduğu sosyoloji yapma tarzını hazır ilkelerin uygulamasına bağlamaktadır. Böylece bilimin pratikte nasıl “inşa” olduğunu tüm açıklığıyla sergilemekten uzaktır. Çünkü “inşa” kavramını tüm sürece yayma hususunda başarısız olmakta, inşadan kaçan “ilkeler manzumesine” zımminde meşruiyet sağlamaktadır. İnşanın derinleştirilmesi yeni bilimsel bilgi sosyolojisinin temel görevi olmalıdır. İlk hamle epistemoloji (bilimsel bilginin inşası) ikinci hamle ise ontoloji düzeyinde (nesnenin inşası) olmak üzere etno-metodolojik program Aktör-Şebeke Teorisi tarafından radikalleştirilecektir.

Bilimsel pratiğin açıklamasında metodolojik kurallara yapılan itirazın temelinde kuralların hazır-yapım varlığının eleştirisi yatmaktadır. Kurallara mekanik uyma meşru görülmediği için, bilim

pratiğinin izahatında da kurallara bakılamaz.^{vii} Çünkü kurallar, bilimin temeline başlangıçta değil, sonradan tarih-dışı hatayı işleterek konmuş ilkelerdir. Woolgar, Kuhn'un özgül saptamasına atıfla şöyle demektedir: "Sonradan anlamının yardımıyla, bilimdeki tarihsel olaylar, belirli buyurulmuş karar kurallarıyla örtüşecek şekilde yeniden yazılır. Geçmişe bakılarak, bu kuralların, söz konusu bilimsel bilgiyi üretecek tarzda işlenmesi gerektiği varsayılır (...) Bu "şimdi-merkezciliktir (temporal-centrism)"dir ki, bilimsel pratiğin karmaşasını dışarıda bırakır, bilim adamının karşılaştığı belirsizlikleri görmezden gelir, saptırmaları ve yanlış denemeleri atlar ve nihai noktada, bilginin hâlihazırdaki durumunun, tarihsel ilerlemenin kaçınılmaz ve mantıksal sonucu olduğu izlenimi taşır" (Woolgar, 1999: 25). Hatta, Woolgar-Latour ikilisinin geliştirdiği radikal eleştirinin kendisi de bir tür anakronizm saptamasına dayanır: Bilimsel etkinlik içerisinde bilhassa sembolik düzlemde inşa edilen bilgi-nesne, özne-nesne ayrımlarının bilimsel etkinliğin sonucu (inşa) olmasına rağmen, bu ayrımların analizin başlangıcında yer aldığı varsayılmaktadır. Bilimsel pratik sürecine bağlı bölme işleminin sonucu olan özne-nesne ayrımının, sonuç iddiası değil de analizin zorunlu ön-varsayımı yönündeki kavrayış, "sonuçların kalkış noktası" olduğunu kabul eden teleolojik diyalektik modelin bir yanılmasıdır.

Aktör-Şebeke Teorisi bilginin neliğine yönelik tartışmayı, metodolojik sorunları bir yana bırakarak ontolojik düzeye taşımaktadır. Bu teori, "Güçlü Program"ın temsilcilerin pozitivist bilim sosyolojisi geleneğinin epistemolojik kabullerini sarstığını kabul etmektedirler. Ancak, tartışmaların geldiği şu sonuca ikna olmazlar: epistemolojik düzeyde bilimsel bilginin inşa edildiğinin (rölativizm), ontolojik düzeyde ise nesnenin bilgimizden bağımsız varoluşunun (realizm) kabulü. "İnşa" bilimin değil, nesnenin temeline yerleştirilir: "nesnelere" bilimsel pratiğin ön-varsayımı değil, vardığı sonuçtur. Bu yaklaşım ontolojik eleştirisini modern bilimin temel mantığını ifade eden "keşif" nosyonu üzerinden gerçekleştirir. "Keşif" önceden varolan birşeyin bulunmasıdır. "Orada olanın" varlığının ortaya çıkarılmasını ifade eden "keşif" metaforunun ontolojik imâsı şudur: keşfedilen nesnenin önceden var olması" (Woolgar, 1999: 74). Ontolojik düzlemde Aktör-Şebeke Teorisi "keşif" kavramı yerine "inşa" kavramını ikame etmektedir.

Bilimsel üretim sürecini toplumsal belirlenime kapatan normativist modelin aksine post-pozitivist gelenek, ilk versiyonlarında (örneğin, "Güçlü Program") "bilim" ile "sosyal" arasındaki ilişkiyi dışsal olmaktan çıkarıp bizatihi bilimin kendisini sosyal bir fenomen olduğu iddiasıyla içsel ilişki biçimine sokmuş, sonraki versiyonlarında (bilhassa Latour-Woolgar hattı) ise "bilim" ve "sosyal" kavramların kendisini sorgulamaya başlamışlar ve post-pozitivist hattı giderek radikalleştirerek epistemolojik düzeyde nesnel bilimin imkânsızlığından (anti-bilim) ontolojik düzeyde sosyalin imkânsızlığına (anti-sosyal) doğru evrilterek "sosyal-bilim" kavramsallaştırmasına ve pratiğine

yönelik sistematik bir yıkıma girişmişlerdir. Sosyologları daha ileri gitmemekle eleştiren Latour, bilim çalışmalarını antropolojik ve etno-metodolojik açıdan değerlendirerek olguların “keşif” değil, “inşa” olduğunu ileri sürmektedir. Aktör-Şebeke Teorisi, “Güçlü Program”ın simetri ilkesini radikalleştirerek, bilimsel bilginin üretimini “sosyal” bir inşa olarak değil, canlı (örneğin “bilim insanı”) ile cansız (örneğin “mikroskop”) aktörlerin oluşturduğu *şebekeye* bağlı “inşa” olduğunu ifade eder. Doğal ile sosyal arasındaki “sosyal” lehine olan hiyerarşik yapı sökülür; bilimsel bilginin üretiminde canlı ve cansız varlıklara yüklenen “nedensellik” arasında bir fark yoktur ve böylelikle “bilim insanı” ile “mikroskop” arasındaki fark silinir, asimetri ortadan kaldırılarak *genelleştirilmiş simetri* tesis edilir. Sosyolojik programın ve metodolojisinin *simetrik antropoloji* ile yer değiştirmesiyle bilimsel topluluğun yaşam dünyasını ve bilgi üretim sürecini inceleyen Latour-Woolgar hattı rölativist programı derinleştirerek yalnızca bilgi yapılarının değil, olgunun kendisinin de “inşa” olduğunu ileri sürer. Reinhenbach’ın “keşfin bağlamı” Latour tarafından “inşa bağlamı” biçiminde formüle edilerek “bilimsel olgu” *aktantların*^{viii} üretme pratiğine indirgenmektedir. Bilginin kendisi ile bilginin hakkında olduğu nesne aynı süreç içerisinde “bölünmekte” ve sonra bu bölünmenin izi silinerek nesne bir varlık olarak inşa edilmektedir. Bu yeni yaklaşım makro-sosyolojik açıklama ve güçlü programın nedensel analizine, bilimsel aktiviteyi kuran olumsal süreçlerin detaylı analizi ile iki kanattan saldırır. Bilimsel olgu artık bir kalkış noktası değil, bir varış noktasıdır. Bilimsel bilgi sadece sosyal olarak belirlenmiş değil, bunun yerine o daha baştan mikro-sosyal fenomenlerle inşa edilmiş ve oluşturulmuştur (Latour ve Woolgar, 1986: 236).

4. Pozitivizmin ve Radikal İnşacılığın Ötesinde “Bilimin Bilimi”

Bourdieu sosyal teorisine aşına olanlar, onun sosyolojiyi “savunma sanatı” olarak tanımladığını gayet iyi bilirler: sembolik tahakküm yapılarına karşı sosyolojinin araçlarıyla kendini savunma pratiği. Tahakküm altındakilerin genel bir savunma stratejisinin yanı sıra “savunma” nosyonu bilimsel bir etkinlik olarak “sosyoloji” söz konusu olduğunda “sosyolojinin kendisini savunması” biçimine bürünecektir. Bilimin tehlikeye düştüğü bir nihilizm çağında, epistemolojik bilinemezliğin, görececiliğin egemen bir rejim hâline gelmesine karşı, sosyoloji kendi zanaatını savunmak durumundadır. “Doğru”nun mutabakat rejimine bağlanması bilimsel etkinliğe olan güveni derinlemesine sarsmaya yönelmiştir. Geleneğin reddinden ziyade eleştirisini hedefleyen Bourdieu, sosyologların filozof, filozoflarsa sosyolog olduğu entelektüel ahvâl içinde sosyolojinin felsefi spekülasyona, söylem analizine, iktidar sosyolojisine indirgenmesine karşı olarak, sosyolojinin bilim olma iddiasını Durkheim’cı bir jestle sonuna kadar savunmuştur. Postmodern gündemle birlikte giderek radikalleşen ve bayağılaşan bilim fikrini *yeniden*

değerlendirmek amacıyla rölativist ortodoksiye/önkabullere karşı bir eleştiri geliştirme çabasıdır. Bilime olan güven, postmodern doksozoflar tarafından tehdit altındadır ve bilim “tehlikede”dir. Bilim dışı etkilere son derece açık hâle gelmiş bilimsel etkinlik, “sızmalara”, “baskılara” karşı *kendini savunmalıdır*. Bu nedenle Bourdieu ölümünden önceki derslerini “bilim sosyolojisi” alanında yürütülen tartışmalara ayırmıştır. Bourdieu, College de France’da son dersini “bilim sosyolojisi” üzerine vermesini temel olarak iki nedenle açıklamaktadır; i) bilimin otonomisinin zayıflaması (ve nedenleri), ii) ekonomi, medya ve postmodernlerin bilimin otoritesini sarsması. Bilimin kendisi tehlikede olduğu gibi, bu ahvâl içinde bilimin kendisi de tehlikeli hâle gelmiştir. “Bu nedenle bilimi tarihsel sosyolojik soruşturmaya açmak bana elzem görünüyor” (Bourdieu, 2004: Vii-ix). Bourdieu’nün “problematik” olarak tanımladığı temel şey şudur: “Mantıksal dogmatizmle tarihselci eleştiriyle nakşolunmuş rölativizm” arasındaki “mutlakçı ikilemden” (C. W. Mills) kaçış mümkün müdür? Aşırı tarihselleştirme karşısında “hakikatin” varlığını sorgulayan Bourdieu “rasyonalist bir tarihselciliğe ya da tarihselci bir rasyonaliteye” bilimi kurban etmeden kurtarmanın derindedir. Konvansiyonalist/rölativist geleneğin katkılarını, iç-görülerini içererek bilim etkinliğinin objektif çıkarlarını savunabilmek için, öznelci-nesnelci arasındaki verimsiz *ihtilafı* berhava edecek, aynı zamanda hem teorik hem de araştırma programı temelinde seferber edilebilecek bir yaklaşım geliştirmek arzusundadır.

Bourdieu, öznelci ve mekanisist nesnelci^{ix} tarzda temellendirmeden kaçınmaya çalışarak sosyolojik açıklamayı epistemolojik ya da felsefi sonuçlarıyla yeniden ele almakta ve amacını “sosyal-bilimleri sosyolojik ve epistemolojik açıdan temellendirme” biçiminde formüle etmektedir. Bu bakımdan Bourdieu, sosyolojik ve tarihsel olanın epistemolojik önceliğini savunur. Bilimin tek bir temele dayanmadığı sosyal, kültürel, kurumsal nitelikler taşıdığı gibi “inşacı” eleştirileri içeri alıyor. İdealleştirilmiş versiyonları (pozitivistler) ile kabalaştırılmış versiyonları (rölativistler) arasında salınım hâlinde olan bilimin temellendirilme sorunu Bourdieu açısından asli bir sorundur ve pek çok defalar, sosyal bilimler üzerinde *Demokles’in kılıcı* misali asılı duran “felsefi gündem”i tekrar tekrar ele almıştır. 1990 sonrası entelektüel alanında postmodern başlığında gerçekleştirilen tartışmalar (radikalleşmiş öznelci versiyonlar) bilimin salihiyeti açısından içsel bir tehdit hâline gelmiş, aynı zamanda neo-liberal iktisadi rasyonalite toplumsal yüzeyin sair alanlarında *düzenleyici ilke* olarak cisimleşmesiyle birlikte bilimsel sermaye dağılımının kontrol sistemi, bilim dışı etmenlerin tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır; yani bir içsel (postmodernler) ve diğeri dışsal (bilim politikaları) olmak üzere iki ana tehlike bilimsel etkinliğe olan güveni sarsmaktadır. Pozitivism eleştirisinde özgürleştirici bir rol oynamasına rağmen rölativist hat, sözü edilen gündemle birlikte sosyal-bilim alanında ortodoks bir nitelik kazanmıştır.

Bourdieu, pozitivist bilim idealizasyonuna karşı anti-pozitivist ekollerin sosyolojik nesneleştirme, fenomen kılma yönündeki çabalarına pek çok bakımdan iştirak etmektedir, bilimsel etkinliği imkânsızlaştırmamak şerhiyle.

Bilimsel bilginin pozitivist kavramsallaştırmasıyla rölativist kavramsallaştırılması arasında yaşanan tartışma, felsefeci yıllarının da etkisiyle Bourdieu'nün 1970'li yıllardan beridir önemli bir gündem maddesidir. 90'lı yılların sonrasında yeniden sosyoloji içinde saklı felsefi gündeme yeniden dönerek kendini bu alana hasretmiştir. Belirttiğimiz gibi Bourdieu naif nesnelcilikten ve bilhassa radikalleştirilmiş inşacı vizyondan farklı olarak bir bilim sosyolojisi tartışması açar. Pozitivist epistemik öznesini “sosyal” kavramının dışında konumlandırmaz, bu bakımdan bilim anlayışında olduğu gibi bilim savunusu da pozitivistin naifliğinden uzak bir tarzda ve zeminde yürütmüştür. Bourdieu açısından bilimsel etkinlik sosyal ve tarihsel bir karakterdir, ancak bu argüman bilimi imkânsızlaştıracak şekilde okunmaz. Bourdieu, bilimin sosyal ve tarihsel niteliğinin olmasının bilim karşıtlığı olamayacağını ortaya koyar. Çünkü *bilimin, sosyal ve tarihsel olduğu iddiası bilimin geçerlilik kriteri hiçbir biçimde değildir* ki defaatle belirttiğimiz gibi Bourdieu'nün derdi, böylesi bir epistemolojik varsayımı sosyolojik açıdan temellendirmektir.

Bilim sosyolojisinin diğer ekollerine yönelik geliştirdiği argüman, Bourdieu'nün temel olarak “alanın indirgenemezliği” ki bu argüman Mertoncu bilim alanının özerkliğini normativist bir biçimde temellendiren yaklaşımdan farklı bir imaya sahiptir. Alanın indirgenemezliğinin (sosyal ontolojiye dair iması açıktır) ortadan kalkması bilim sosyolojisi alanında pek çok hataya kapı aralar. Birincisi, bilimin “sosyal” bir etkinlik olması, farklı alanların kendilerine has işleyişlerinin ortadan kaldırılarak “sosyal” kavramına indirgenmesi, yani, ontolojik bir tanımlamadan (“sosyal” kavramı gibi “tümelden”) sosyal pratiğin tüm düzeylerine (alanların tekilliklerine) dair bir açıklama türetilmesi.^x İkincisi, ekonomik alan, sanatsal alan, bilim alanı, siyasal alan vb. alanlar arasındaki farklı işleyiş biçimlerini göz ardı edip, örneğin Latour/Woolgar/Knorr-Cetina hattının yaptığı gibi semiyotik alanla laboratuvar alanı arasındaki farkı silerek simetrik düzleştirmeye uğratılması (tekilliklerin birbirine indirgenmesi). Laboratuvar çalışmalarıyla tanınmış “inşacı” ekolün (özellikle radikalleştirilmiş versiyonunun) semiyolojizmi bilimsel aklı mutlak bir tarihselleştirmeye ve inşaya açması yanlış konulmuş bir bilim kavrayışından ileri gelir: bilimin pozitivist, mantıkçı konuluşu. Bunun yanında, bilimsel topluluğunun özel türde bir topluluk olarak resmedilip içe kapatılması, “toplum” ve “topluluk” arasındaki ayırmadan neşet etmeyen “alanlar teorisi” açısından değerlendirildiğinde anlamsız bir sorun olarak görülür; bu ne “toplum”la “topluluğun” ilişkisizliğidir, ne de “topluluğun”, “topluma” gömülme meselesidir; çünkü hiçbir alan mutlak anlamda özerk olmayıp diğer alanların etkilerine açıktır. Mertoncu normlarla

tanımlanan özel bir tür topluluk olmak değil, alanın kendisinin indirgenemezliğine bağlı bir niteliktir.

Bourdieu, Mertoncu geleneğin bilim tanımının bütünlüklü ve ideal olduğunu ve bu tanımlamanın kendisinin de Weberci “ideal tip” yaklaşımına dayandığını belirtmektedir. Bütünlüklü-ideal bir bilim ve bilim adamı tipolojisi üzerinden geliştirilmiş bilim sosyolojisi yaklaşımının arızalarına değinir. Merton’ın yaklaşımı, Weberci ideal tip analizinin yapısal işlevselci temellerde yeniden inşa edilmesine dayanır. Bourdieu’nün “bilimsel sermaye” nosyonuyla Merton’un “ödülleri sistemi” arasında ilk bakışta paralellik kurulacağı açıktır, ancak benzerliğin altında oldukça farklı bir teorik aksam döşelidir. Bourdieu “sembolik kapital” ile “tanınma” kelimesinin yerlerini değiştirerek kelime oyunu yapmamaktadır. Yapısal işlevselcilik bilimsel dünyayı kendi için gelişen bir “cemaat” olarak görür, yani içinde hiçbir mücadelenin olmadığı meşru düzenleyici bir kurum olarak. Merton’ın uyguladığı gibi bilimin bilimsel analizi, bilimsel eşitsizlikleri haklılaştırarak bilimi meşrulaştırır. Bu kavrayışta bilimsel dünya bilimsel ödülleri bilim adamlarının bilimsel erdemlerinden dolayı dağıttıkları için bilimsel adaletle uyumlu olarak ödül ve ünvanların dağıtımını bilimsel olarak göstererek bilimi meşrulaştırır (Bourdieu, 2004: 12-13). Alanların üst-mantığının “iktidar sosyolojisine” dayandığı Bourdieu’cü yaklaşımda alanın içindeki ödülleri pratiği soyut norma bağlı işleyen mekanik bir düzenlekle açıklanamaz. Bilimsel alan, alanın özgül sermaye biçimlerine bağlı işleyen bir *mücadele alanı*dır. Bilim insanı bilim alanına özgü normlara saf bir biçimde uyan bir fâil değildir, temel olarak alana özgü, otonomluğun derecesine bağlı olarak diğer alanların mantıklarını da içerir tarzda bir sürü hesap-kitabın, hırsın, ayak oyunlarının, iktidar mücadelesinin içersindedir. Dolayısıyla, “açıklık modeli”nin bilim alanını rasyonel müzakere temelinde okumasını eleştirir. Bununla birlikte, Mertoncu yaklaşım bilim kurumunun işleyişini bürokratik yapıların işleyişe bağlayan fazlasıyla analogik bir indirgemeci modeldir. Bourdieu’nün Merton’a yönelik eleştirisi şudur: Bilimsel etkinlik hiçbir biçimde kurumsal yapılanmanın, evrensel normların ve bilimsel ethosun basit bir fonksiyonu değildir. Ne bir fonksiyondur, ne bir inşadır, ne de bir icradır basitçe. Merton’ın geliştirdiği “normlara uyan fâil” (bilim insanı) tipi, hiçbir biçimde Bourdieu’nün savunacağı türden bir yaklaşım değildir, zira habitus kuramının özgünlüğü, kurallardan stratejilere, yasalardan eğilimlere, yapıdan oyuna doğru yapısalcı teorinin katı *kurum-kural-yapı-işlev* çerçevesinin esnetilmesidir. Etno-metodolojik geleneğinde etkisiyle Bourdieu, fâili kuralın içine kapatan otomatizmi eleştirir.

Merton’ın dışsalcı modelinin eleştirisinden Kuhn’un içselci modelini eleştiriye geçer Bourdieu.^{xi} Thomas Kuhn’un “paradigma” kavramsallaştırması, bilim pratiğinin işleyişine dair şöyle bir şey

anlatır; bilim adamları yeni teoriler kurmak için uğraşmazlar, paradigmanın bulmacalarını çözerler. Ayrıca “paradigma” kavramının dil ve kültür benzeri olarak kurulduğunun Bourdieu’de altını çizmektedir. Belli bakımlardan “kapalılık” ile “alanın özgünlüğü” arasında fazla bir mesafe yoktur. Zira “paradigma” kavramıyla Kuhn, bilim alanının farklı bir işleyişe sahip olduğunu düşünmektedir. Bourdieu, alanın kendine özgü mantığa sahip olduğu varsayımıyla “kapanma modelini” kendine özgün “alan teorisinde” içerir. Ancak, aşağıda detaylı olarak inceleyecek olduğumuz gibi, alanın işleyişi ve analizi “kapanma modelinin” anlattığı gibi değildir. Değişimin “içselci” bir analizini sunan Kuhn’un paradigma kavramı, içselci karakteriyle Hegel’in dışsal bir müdahale olmadan kendinin farkına varan “öz”ün hareketine, empirik veriye önceliği bakımından ise Kant’ın *apriori* kategorilerine benzemektedir, ancak onları Durkheimci tarzda rölatifleştirilmiş ve sosyolojikleştirilmiş bir tarzda bulmaktayız (Bourdieu, 2004: 16-17). Bourdieu açısından bilimsel alan yapısalcı, sistemci modellerde gözlemlendiği gibi yapıya ve sisteme içkin öz-gelişimin değil, rekabet ve mücadele alanıdır.

Bourdieu, David Bloor özelinde “Güçlü Program”ın, Wittgenstein’in “yaşam tarzı” ve “dil oyunları” kavramlarının bilim alanına uygulamasından oluştuğunu belirtir. Başka bir deyişle, Bloor’un programı, Wittgenstein’in felsefi soruşturmalarının sosyolojik bir programa transferinden başka bir şey değildir. Bu teoriye göre rasyonelite, nesnellik ve hakikat belli bir gruptan devşirilen ya da etkilenecek elde edilen lokal, sosyo-kültürel normlar ve uzlaşımlardır. Belli sosyo-kültürel gruplarla bağlantılı belli sosyo-kültürel aktiviteler vardır (Bourdieu, 2004: 18). Merton’ın normları, yapısalcı-işlevselci çerçeveden sıyrılarak inşacı modele taşınmıştır. Bloor’un argümanının arızası burada açığa çıkmaktadır: “Sosyo-kültür” açısından nesneleştirilen bilim fenomeni “kültür” ve “sosyal” kavramlarının içsel zorunluluğundan kurtulamaz; bilim, özel türde topluluk olarak değerlendirilmeye karşı “kültür” genel kavramı üzerinden simetrikleştirmeye uğratılmıştır. “Uzlaşım” kavramı, “norm sistemi” gibi yaklaşımlar alanın gerilimlerine, nasıl bir iktidar mücadelesine tanık olduğuna ilişkin hiçbir açıklama getirmemektedir. Mutabakatı temel aldığı için “Güçlü Program” pek çok takipçisinin araştırma gündemlerini, örneğin Barnes örneğinde olduğu gibi “ikna taktiklerini” araştırmak gibi konulara yöneltmiştir. Bu formülasyonda temel sorunsal “inşa” ve “ikna”nın nasıl mümkün olduğudur. Zaman içerisinde inşacı çerçeve, laboratuvar çalışmalarıyla araştırma tasarımlarına dönüşerek alanı domine etmeye başlamıştır. Laboratuvar çalışmalarıyla gündeme Karin Knorr-Cetina “inşa ve ikna”ya dayalı açıklama tarzının güzel bir örneğini sergiler: Bilimsel nesnelere sadece laboratuvarda “teknik olarak” üretilmekle kalmaz ayrıca bunlarla ayrılmaz bir şekilde sembolik ve politik olarak kurulurlar. Mesela bilimsel makalelerde cisimleştiği gibi edebi ikna teknikleri aracılığıyla, bilim adamlarının

müttefikler bulma ve kaynakları mobilize etme amacıyla politik hilelere başvurması yoluyla (Knorr-Cetina, 1992: 115). Bourdieu bilim alanını özerk bir topluluk olarak değil de, “bilimsel alan” olarak nesneleştirmektedir.

Bloor ve Barnes gibi, Collins ve Pinch’de bir deneysel açıklamanın teoriyi geçerli ya da geçersiz kılmak açısından yeterince belirleyici olmadığını vurgular. Ve merkezdeki ilgili araştırmacılar arasındaki müzakere tartışmanın kapanıp kapanmadığını belirler. Bu müzakereler büyük oranda kişisel dürüstlüğe, teknik yeterliliğe, kurumsal yakınlığa, sunum tarzına ve milletine göre değişir (Bourdieu, 2004, 20). Collins’in önemli başarısı bize bir olgunun kolektif bir inşa olduğunu ve test edilmiş, onay verilmiş olgunun alıcı ve üretici kişiler arasında iletişimle belirlenmesidir. Ama onun çalışmasının sınırlılığı etkileşimci vizyonda hapis kalmasından kaynaklanır. Bu vizyon etkileşim içindeki fâillerin eylemlerinin ilkelerini çıkarmaya çalışır, ve yapıları (nesnel ilişkiler) ve eğilimleri (yapı içinde tuttuğu pozisyonla alakalı) reddeder^{xii} (Bourdieu, 2004: 20). Laboratuvar sınırları içinde kalarak, inanç üretiminin yapısal koşullarını hiç göz önüne almaz. Mesela Mertoncuların ışık tuttuğu “Laboratuvar sermayesi”. Merton gösterdi ki, prestijli bir üniversitenin ünlü bir laboratuvarında yapılan bir buluş, başka daha az bilinen bir laboratuvarında yapılan buluştan daha az geçerli olma (validate) şansı vardır (Bourdieu, 2004: 21).

Son olarak Bourdieu’nün çok sert tartışmalara girdiği Latour-Woolgar çiftine yönelik eleştirilerine bir bakalım. Bourdieu etno-metodolojik geleneğe yönelik en temel eleştirisini “metincilik” (*textism*) olarak formüle etmiştir. Öncelikle Bourdieu, bu hattın temel yaklaşımı anlatır. Aktör-Şebeke Teorisi, yazı/kayıtla (*inscription*, Derrida), söyleyişlerle (*utterance*, Foucault) ve bunların yol açtığı gerçeğin inşasıyla uğraşır. Bu inşalar ilgili küçük araştırma gruplarının müzakereleri yoluyla empoze edilir. Doğrulama (deney düzeneği) kendini doğrulamadır, kendi doğrusunu yaratır, kendini doğrular çünkü onunla doğrulanacak hiçbir şey yoktur. *Laboratory Life* doğrulama sürecini müzakere süreci olarak tanımlar (Bourdieu, 2004: 26).^{xiii} Radikalleştirilmiş inşacı vizyon olguların kurgusal düzlemde inşasında “textlerin” rolüne dikkat çekmektedir. Bu açıdan bakıldığında şöylesi bir ironi bir açığa çıkar: Doğa bilimlerinin özel statüsü buluşlarının özel geçerliliği değil, doğal elementleri pratik olarak ele geçirilemez “text”lere çeviren pahalı aletler ve kurumsal stratejilerdir (Bourdieu, 2004: 28). Semiyolojik dünya görüşü bu yazarları iz ve göstergeleri vurgulamaya ve bu da skolastik ön yargı olan “textism”e götürür. “Textism”, Marcus hatta Geertz gibi etnograflar gibi sosyal realiteyi bir metin olarak açıklamaktır. Bilimsel pratik diğerleri gibi bir kurgu ve bir söylemdir ama diğer edebi etkiler gibi yüklem zamanı, modelite ve söyleyişlerin yapısı gibi metinsel özelliklerin aracılığıyla bir “hakikat etkisi” yaratmaya muktedir

bir söylemdir (Bourdieu, 2004: 28). Bu anlamda Latour, Pastör'e tam bir semiyolojik varlık olarak yaklaşır.

Bourdieu, toplumsal fizik ile toplumsal fenomenoloji arasındaki antinomiye aşmak için, toplumsal kozmosu yapılar ve yapıların yeniden üretimi ya da dönüşümü sağlayan mekanizmalar şeklinde iki tür nesnellik düzeyinde algılar: “İlk olarak maddi kaynakların ve toplumsal olarak kıt değer ve malları edinme araçlarının (...) dağılımı tarafından oluşturulan bir ‘ilk düzey nesnellik’ içinde; ikinci olarak da toplumsal eyleycilerin pratik etkinliklerinin, davranışlarının, düşüncelerinin, duygularının, yargılarının simgesel matrisi olarak işlev gören zihinsel ve bedensel şemalar biçiminde, ‘ikinci düzeyde nesnellik’ içinde (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 17). İlk düzey nesnellığe “alan teorisi”, ikinci düzey nesnellığe ise “habitus teorisi” tekabül eder. Kendisinden önceki bilim sosyolojisi geleneklerin eleştirisini Bourdieu temel olarak “alan teorisi” üzerinden gerçekleştirir. İlk olarak 1975 yılında kaleme aldığı makalesinde, diğer alanlar gibi bilimsel alanında yapılaşmış bir alan olarak kabul edilebileceğini ileri sürmüştür. Alan fikri, bilimsel pratiği yönlendiren yapıyı vurgular. Yapıların nesnelci fiziğine yol açmadan Bourdieu “alan” tanımlamasıyla “şeyleşmiş tarihselliğe”, öznenin içselleştirici mekanizmalarına atıf yapmaktadır. “Yapı” ile “tarihi” karşıtlık içinde düşünmekten ziyade, yapıların tarihselliğine ve ilişkiselliğine (*konumların* bağıntısal karakterine) vurgu yapan “generatif yapısalcılık” yaklaşımını ileri sürer.^{xiv} Bu kavram sayesinde Bourdieu, ilk olarak, bilimsel pratiği yönlendiren nesnel ilişki yapılarına dikkat çekerek “etkileşimci”, “öznelci” yaklaşımları, ikinci olarak ise, “eğilimlere” dikkat çekerek yapısalcılığın katı kurallarını eleştirmektedir: ne yapısalcılığın finalist açıklamaları, ne de öznelcilerin, fâilleri rasyonalite-çıkarcı kuklası yapan naif niyetselliği.^{xv} “Farklılaşmış kendilikler” olarak alanlar, kısmen fâillerin öznelliklerinden bağımsız yapılanmış sosyal-tarihsel uzamlardır. “Alan” yaklaşımı Weber’in fenomenolojik bir fikir olarak ileri sürdüğü “yaşam alanları” kavramının bir devamıdır: “Yüksek derecede farklılaşmış toplumlarda, toplumsal kozmos, diğer alanları düzenleyen mantık ve zorunluluklara indirgenemeyecek mantık ve zorunluluğun yeri olan görece bağımsız mikrokozmosların bütünüdür” (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 81) Konumuz itibarıyla “bilimsel alan” ekonomik, kültürel, dini vb. alanlardan ayrı olarak kendine has özel pratik bir alan olarak formüle edilir. “Bilimsel alan” kavrayışı da bilimsel alanın taşlaşmış ilişki örüntülerine atıf yapar ve bu yapılar bilimsel pratikleri koşullandırma kapasitelerine sahiptirler. Bourdieu, tanımladığı alan içinde, alanın yapısına bağlı gelişen “sermaye” yaklaşımını akademik etkinliğe uyarlar ve “bilimsel sermaye” kavramını geliştirir. Bilimsel sermaye akademisyenin yaptığı çalışmaların, akademik yayınların belli bir farkındalık yaratması üzerinden edindiği bir sermaye biçimidir. Alanın içersinde bilim insanının *konumlanması* buna bağlılık

gösterir. Bilimsel sermaye kavramının temel yapıtaşı ise “tanınma” fenomenidir. Bilimsel sermaye “tanınma”ya bağlı olarak artar ya da azalır. “Alan” aktörlerin üzerinde hareket ettikleri ilişkilerin yapısal karakterine vurgu yapmaktadır; alanın yapısı aktörün davranışlarını yönlendirir.

Konumlar arasındaki nesnel bağıntıların konfigürasyonu olarak tanımlanan alanlar, sermayelerin eşitsiz dağılımından müteşekkildir ve her alanda çalışan farklı tipte sermayeler söz konusudur. Bourdieu’nün terminolojik terkinde özel bir yere sahip olan “sermaye”, alan içindeki maddi kaynakların dağılımı ifade eden bir kavramdır. Bourdieu, ekonomik sermaye (servet), kültürel sermaye (diploma), sosyal sermaye (toplumsal bağlar), sembolik sermaye (itibar, bilgi, onur) gibi pek çok sermaye türü geliştirmiştir. Bu çerçevede “bilimsel sermaye”, daha geniş bir kavram olan “sembolik sermaye” kavramının bir alt kavramıdır ve iki temel unsura sahiptir, i) tanınma ve ii) bilgi. Fâiller (bilim adamları) alanın yapısal karakterinin veren sermaye sahipliği üzerinden bir “konuma” yerleşirler. Sermayenin eşitsiz dağılımı fâiller arasında bir iktidar mücadelesini koşullandırır. Yani, eşitsiz sermaye dağılımı üzerinden tanımlanan alanın yapısı, bilimsel etkinliği açıklamada fâillerin “etkileşiminden” (etkileşimciliğin eleştirisi) önce gelir. Bu açıdan Bourdieu, temel açıklayıcı statüyü “alanın yapısına” verir. Bilimsel alanın kendine özgü bir yapısı, mantığı vardır ve bu alan aynı zamanda “oyun alanıdır”. Alanda yaşanan mücadelenin mantığı, özgül sermaye dağılım yapısının korunması (ortodoksi) veya altüst edilmesidir (heterodoksi). Alan bu bakımdan bir mücadele alanı olarak, içinde farklı kaynakları olan fâillerin yerleşik güç ilişkileri koruma ve dönüştürme konusunda birbirleriyle karşı karşıya geldiği sosyal olarak inşa edilmiş eylem alanıdır.^{xvi} Fâiller kendi eylemlerini, amaçlarını, çıkarlarını bu güç alanı içinde, sermayenin dağılımının yapısı içinde yaparlar. Her bilimsel eylem iki tür tarihin karşılaşmasının ürünüdür: *eğilimlerle ilişki içinde onlarla bedenlenmiş bir tarih ve tam da alanın nesnel yapısında ve teknik objelerinde nesnelleşen bir tarih* (Bourdieu, 2004: 35). Bourdieu “alan teorisiyle” pek çok yaklaşıma eleştiri geliştirir; içsel bir mantık (paradigma) ile çalışan pür bilim yoktur (Kuhn); bir norm etrafında çalışan lütufkâr bir işbirliği yoktur (Merton), mutabakat-mücadele geriliminde dayanışmacı “amaçlar krallığı” yoktur (Latour); bilim adamlarından mürekkep bütünleşik birleşik bir grup yoktur (Hagstrom ve Merton). Dolayısıyla, cemaatçi vizyon alanın rekabetçi yapısını anlamaz (Bourdieu, 2004: 45). Her alanda mücadele vardır: giriş hakkının kilidini kırmayı deneyen çaylak ile tekeli savunmayı ve rekabeti dışlamayı deneyen egemen arasında^{xvii} (Bourdieu, 1997: 103). Alana dâhil olmak Merton’ın normativiteleri tarafından değil de, giriş bedeli ve sürekli kontrolle biçimlenen içsel mantık (pratiğin mantığı) tarafından biçimlendirildiğini belirtir Bourdieu ve buradan çok önemli bir sonuca ulaşır: “Bilim üretkenlerin, kendi alıcıları arasından en güçlü, en dikkatli ve özenli rakiplere sahip olmaya eğilimli olmaları, bu alıcıların en yarışmacı ve

en eleştirel oldukları, böylece onları en güçlü şekilde eleştirmeye muktedir ve meyyal oldukları gerçeği; bence, bilimsel aklın bilimsel açıklamasını vermek için, bilimsel aklı rölativistik indirgmeden kurtarmak için ve kurucu bir mucizeye gerek olmadan bilimsel aklın sürekli daha fazla rasyonaliteye doğru nasıl ilerlediğini açıklamak için bir Arşimed noktasıdır” (Bourdieu, 2004: 53).

Bourdieu'nün düşüncesinin içine biraz daha nüfus edebilmek adına, “kural”dan “strateji”ye, “yapı”lardan “oyun”lara nasıl geldiğini görmek bakımından Wittgenstein’la ilişkisine değinmek gerekmektedir. Yukarıda değindiğimiz üzere, her ne kadar bilim sosyolojisinde, *Felsefi Soruşturmalar*’da geliştirdiği “dil oyunları” ve “yaşam dünyası” kavramlarıyla rölativist argümanların dayandığı temel isim olsa da Wittgenstein, “pratikler kuramı” geliştirmesi hususunda Bourdieu üzerinde de derin etkiye sahiptir. Bu ilişki, Wittgenstein’ın “alet çantası” metaforunu, Bachelard’ın fenomeno-teknîğiyle sentezleyen epistemolojisinden daha öte birşeydir. Wittgenstein soruşturmasının 43. maddesinde şu sonuca varır: “Bir sözcüğün anlamı onun dildeki kullanımıdır”. Oldukça basit bir önermenin sosyal bilim alanında önemli sonuçlara yol açmıştır. Etno-metodoloji bahsinde değinmiş olduğumuz, araştırmacının mantığından ziyade sıradan insanın mantığına doğru yaşanan kaymanın da temelinde zikredilen önerme yatar. Woolgar’ın belirttiği gibi bilimsel bilginin sosyolojisi özellikle, post-Wittgenstein’cı düşüncedeki şu anahtar nosyonla belirgin bir yakınlık gösterir: pratiğin (eylem, davranış) kuralların (talimatlar, ilkeler) izlenmesine göre anlaşılabilirliğine yönelik kuşku” (Woolgar, 1999: 62). Wittgenstein’ın teorisinde en temel olarak şu ifade edilmektedir: Anlamlar, katı kurallara değil, dilin pratik kullanımına bağlanır. “Kural-yapı-kurum” gibi kavramların katı yapısalcı modeli öznelciliğe savrulmadan esnetilir. Anlamlar, katı kurallarla kapatılıp sınırlandırılmaz; eğer bu mümkün olsaydı, yani kavramın “anlamı” kullanımlarından apriori önceliğe sahip olsaydı, yapısalcı modelin kendisi toplumsal davranışların anlamlarını ortaya çıkarmada geçerli tek paradigma olarak kalırdı. Bir oyun içersinde pratik olarak var olduğundan anlam, kurallara (dilnin yapısı, katı kuralları) otomatik olarak bağlanmaz. Oyun, katı kurallarla hiçbir çatlak ya da boşluk kalmayacak şekilde kapatıldığında “oyun”dan söz etmek ne kadar anlamlıdır. “Kural, bir kez belirli bir anlamla damgalandığında, tüm uzam içinden izlenmesi gereken çizgileri çeker” der Wittgenstein. (Wittgenstein, 1998: 126).^{xviii} Wittgenstein’nin sözcüklerin anlamını katı kurallara bağlayan yapısalcı dilbilimini nasıl “oyun” kavramı aracılığıyla nasıl esnetmişse, Bourdieu’de “oyun” nosyonunu işe koşarak aynı esnetmeyi sosyal bilim sahasında gerçekleştirir. Bourdieu açısından entelektüel alan zaten “oyun alanı” olarak iktidar mücadeleleriyle çerçevelenir. Ortaya konulan yeni yaklaşımla, bilimin evrensel normlarına “bilimsel” diye kendiliğinden bir uyum gösterilmez.

Alana giriş, tanınma süreçleri normatif evrensel kurallar tarafından değil, etten kemikten fâiller olarak bilim insanları tarafından pratiğin stratejileri^{xix} yoluyla gerçekleştirilir. Ancak bu iddialar “kuralsızlık” çağrısı değildir. Wittgenstein şöyle yazar: Kurallarda bir belirsizlik varsa, dahası kurallar yoksa oyunun kendisi de anlamsızlaşır; kurallar oyunun varlığının koşuludur. Benzer biçimde Bourdieu: “...teniste topu ne kadar yükseğe atacağına veya ne kadar şiddetli atacağına ilişkin kurallar artık yoktur, yine de tenis her şeye rağmen bir oyundur ve kuralları da vardır” (Bourdieu, 1998: 53). Kuralların varlığı fâili, emre koşulsuz itaat etmeye programlanmış bir makine şeklinde düşünmek anlamına gelmemektedir. Çünkü, “bir kurala tabi olmak, bir rapor vermek, bir buyruk vermek, bir satranç oyunu oynamak, alışkanlıklardır, kullanımlardır (Wittgenstein, 1998: 119). Bu çerçeveden hareketle mantık ve kuralın “doğruluğu” ve bilimsel pratiği belirlediği yönündeki rasyonalist argüman kabul edilemez. Merton ve “Güçlü Program” örneklerinde olduğu gibi, pratiğin (bilimsel pratik) açıklamasında akli belirleyicilik statüsüne yerleştirmek suretiyle, mantık ve kurallara (normlara) kendiliğinden bilimsellik atfında bulunmaktadır. Hâlbuki “eylemin öncesinde varolan “mantık” (planlamalar, projeler, kurallar, normlar vb.) eylemin dışında varolan bir şey olarak eylemin, aynı zamanda da bilginin nedeni değildir. Bir kurala tabi olmak bir pratiktir/uygulamadır. Ve birisinin bir kurala tabi olduğunu düşünmek bir kurala tabi olmak değildir (Wittgenstein, 1998: 121).

Bilimin kurumsal yapısının temel postülası *çıkar-bağımsızlığı* konusuna açıklık getirir. Öncelikle Bourdieu’nün toplumsal eyleyicinin pratiklerini açıklamak açısından maddeci bir ilkeye yaslandığını vurgulamak gerekmektedir. Bu ilke, kuraldan/normdan ziyade çıkarları merkeze çeken sosyoloji kavrayışı geliştirir; “toplumsal eyleyiciler, ancak kurala uymaktaki çıkarları, uymamaktakinden daha büyük olursa kurala uyarlar” (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 103). İkinci olarak, bilim ve sanat alanlarında işleyen çıkar-çıkarsızlık paradoksunu Bourdieu, bilim adamının kendi özgün çıkarlarını nesnel bilim sayesinde gerçekleştirdiğini düşüncesiyle aşar; bilim adamının kendi çıkarı vardır. Her alanın başka alanların hedefleri ve çıkarlarına indirgenemeyecek özgül hedefleri ve çıkarlara sahiptir. Rölativist yaklaşım “çıkar” kavramını bilim pratiğinin kendisinden yalıtılmasına karşı Bourdieu, bilim alanının diğer alanlardan farklı olarak kendine özgü bir “çıkar”a sahip olduğunu ileri sürer. Şu durumda, bilimsel alanın çıkarı nedir? “Bu çıkarlar doğrudan iktisadi veya siyasal çıkarlar değildir (...) Entelektüellerin ayırıcı özelliği çıkar gözetmeyen çıkarlara sahip olmalarıdır, çıkar gözetmemede çıkarları olmasıdır” (Bourdieu, 1997: 74). Alanın indirgenemezliğinin mantıksal sonucu olarak “çıkar” kavramı, bilimsel etkinliğe dışsal (dinsel, kültürel, ekonomik, ideolojik vb) olarak konulmaz. “Çıkar” kavramını Bourdieu, genel bir mantık kategorisi olmaktan çıkarır ve “bilim adamının çıkarı” yaklaşımıyla alanın spesifik

tekilliğine ait özgül mantığına vurgu yapar. Bourdieu için “çıkar”ların bireyselliği ile normların evrenselliği arasında katı ayrıma yaslanmak, bilimsel alanın spesifik özgün mantığıyla bir alakası yoktur. Çıkarlar ne bireyseldir ne de evrenseldir, çıkarlar alanın yapısıyla alakalıdır. Tanımlandığı biçimiyle Bourdieu’cü “çıkar” bilimsellik normuyla karşıtlık içinde düşünülmez, tersine çıkarın işletilmesi bilimselliğe götüren bir mekanizma olarak kavranır. Bilim alanında çıkarın varlığı bilimsel aklın yıkımını zorunlu kılmaz. Bourdieu için her alan kendine özgü mantık şemalarına sahiptir. Bilimsel bilginin üreticisi bilim adamının bilim alanında birbirleriyle rakip hâlde bulunurlar. Bilim adamının rekabet koşulları içinde bilimsel rasyonaliteye daha fazla uyum göstermek zorundadırlar. Oyun dışı kalmamak için oyunun kurallarına uyarak bilimsel rasyonaliteyi üretmeye mecbur kalırlar. Bilim adamının alanın özgül çıkarı peşinde koşması, alan içerisinde rakiplerinden daha açıklayıcı malumat tedarik etmesiyle sonuçlanır.

5. Sonuç Yerine: Refleksivite Talebi ve Aklın Tarihselliği

Bourdieu’nün sosyoloji çalışmasının ardında, bilim felsefesinin kadim bir sorusu yattığından bilimsel alan üzerine geliştirdiği sosyolojik tespitlerden meta-teorik sonuçlar da çıkarmaktadır. Bilimin ve bilim insanının tarihsel ve sosyolojik karakterinin apaçıklığı ile ortaya çıkan bilginin tarih-dışılığı arasında varolan açmazı temas ederek “mütevazî” bir argüman geliştiriyor; *aklın belirli koşullara hapsedilemezliği*. Kendisinden önce inşacı geleneğin aklın tarihsel ve sosyolojik karakterine vurgu yaptığını teslim ediyor, ancak Bourdieu, inşacı ekolleri bu sorunu hiçbir biçimde çözmeden bıraktıkları için eleştiriyor. Bourdieu, eylemcinin pratik bakış açısına (pozisyonuna) kendi pratik bakış açısını (pozisyonunu) yansıtan teorisist eğilimden kaçınmak için refleksivite teorisini geliştirir. Refleksivite teorisinden ne kastettiğini Bourdieu şöyle anlatır: “Refleksivite dediğim, farkında olmadan bilme eylemine yatırım yapan bilen öznenin transandantal bilinçdışısını nesnelleştirmek ya da başka bir deyişle, onun tarihsel transandantal olarak habitusunu nesnelleştirmek” (Bourdieu, 2004: 78). Eleştirel düşüncenin kendisini radikalleştiren Bourdieu, eleştirinin kendisinin kendi düşüncesinin koşullarını gerçekleştirerek hakiki bir eleştiri (bilim) hâlini alabileceğini öne sürer. Düşüncenin sosyal koşullarını ve belirleyicilerini ortaya çıkarması bakımından eleştiri, Kant’ın *Saf Aklın Eleştirisinde* yürüttüğü projenin toplumsallaştırılmış bir versiyonudur. Descartes’a karşı Pascal’ı savunmasının, saf akla karşı tarihsel epistemolojiyi önemsemenin, bilginin üretildiği sosyal ve tarihsel koşullarını kavramak önem kazanır. Sosyolog kendi kavramlarının açıklamalarının sosyal koşulları ve sınırlamaları, yani kendi aklının sınırları üzerine sürekli olarak düşünmek zorundadır. Sosyal pratiklerin anlaşılmasında sosyal-bilim alanına, özellikle Kıta Avrupası’na musallat olmuş felsefi entelektüelizme karşı çıkarak Bourdieu bir yandan, felsefi aklın saflığını bozarken, diğer yandan

da bilginin radikal tarihselleştirilmesini, öznenin üretimine indirgeyen teorik hümanizmi ve derinleştirilmiş epistemolojik rölativizme karşı çıkarken bilimi “tehlikelerden” ayırmak amacına sahiptir. Durkheim’ı takip ederek felsefi düşünüşe karşı bir eleştirel bir hamle geliştirir. Felsefi bilinçle, skolastik akılla hesaplaşma içerisine girer. Amerikan pozitivist bilim felsefesi ve Alman öznelci gelenek arasındaki kavganın Fransız Bourdieu tarafında ikici düşünme araçlarının terk edilerek aşılması söz konusudur. Bourdieu’nun kavgası, her iki eğilimi de sosyal bilim alanından uzaklaştırarak kendi özgün sosyal teorisini geliştirmek mücadelesidir.

Yukarıda değindiğimiz skolastik hatadan kaçınmak adına refleksif analiz zorunludur. Bir bilim dalının bilinçdışı, onun tarihidir. Bilinçdışının bilinç üzerindeki etkisi en aza indirilmesi ve bu amaç açısından da bilinçdışının karanlıkta kalan yüzünün aydınlatılması gerekir; sosyolog büyü bozumuna kendi kanaatlerini parçalayarak başlamalı ve sürekli olarak refleksiviteyi göz önünde bulundurmalıdır. Bilimsel üretim süreci içerisinde gizlenmiş bilinçdışı ideolojik nosyonlar (doksalar) ve toplumsal koşullar bilimselliğin tesisi adına açık edilmelidir. Pratik olmayan çıkarlar ve hedeflerden kendini ayıran skolastik yaklaşımın eleştiriye tabi tutulması, refleksivite için önemli bir alan açar. Bilimsel bakışın koşullarının soruşturulması, felsefi bir düşünüşe değil, bilimin kendisine dâhildir. “Nesneleştiren özneyi nesneleştirmek, teori içerisine teori ile pratik arasındaki mesafenin teorisini koymak” (Bourdieu, 2013, 149) bu sayede entelektüelist/teorisist hatalardan sıyrılmak temel amaçtır. Refleksif analiz öncelikle alanın nesnel mantığında gizli “doksa”ların ve epistemolojik bir yanlışa sürükleyen “skolastik bakışın” (düşünceyi pratiğin dışına yerleştiren bakış) kendisinden sıyrılmak açısından elzemdir: Kendisini bir bilgi kişi olarak tanımlayan şeyi (yani “skolastik bakış açısı”nı) bilmeyen bilge kişi, eyleyicilerin kafalarına kendine özgü skolastik görüşü koyma tehlikesini; nesnesine, o nesneyi kavrama biçimine, bilgi kipine ait olan şeyi yansıtma tehlikesini içerir (Bourdieu, 2006: 207). Bilgi nesnesi ile gerçek nesne (Althusser), geçissiz nesne ile geçişli nesne (Bhaskar) arasında ayrımlar yok sayılarak skolastik hatalar zinciri üretilmektedir.

Naif pozitivistizme karşı Bourdieu, nesnellüğün alanda kabul edilmiş önvarsayımlara dayanan alanın sosyal bir ürünü olduğunu belirtir. Bu kapsamda Kantçı öznel-arasılığın yeniden devreye sokmaktadır. Bunun yanında bir adım daha atar ve tarihselleştirmeyi sonuna vardırıarak öznel-arasılığın destekleyen sosyal koşulları da hesaba katar: “Her alan (disiplin) bir özel meşruiyet (nomos) diyarıdır, alanın işleminin nesnel düzenlemeleri içinde ve daha net bir şekilde söylersek, bilgi dolaşımını yöneten mekanizma içinde, ödüllerin taksim mantığı içinde vs. ve alan tarafından üretilen bilimsel habitus içinde bedenlenen bir tarihsel üründür” (Bourdieu, 2004: 83). Nesnellik alanın bir ürünü olduğu gibi epistemolojik kurullar da, yapılarda ya da habitusta kayıtlı

kurallar ve düzenlemelerden başka bir şey değildir. Bilgi, yalıtık bireyin öznel kendi kendini kanıtlamalarına dayanmaz, aksine tartışma, iletişim ve normlarla düzenlenen kolektif tecrübeye dayanır. Bu anlayış, Bachelard'ın bilimsel çalışma görüşünü takip eder. Bourdieu'nün epistemolojik yaklaşımı Gaston Bachelard'ın tarihsel epistemoloji geleneğine çok şey borçludur. Tarihsel epistemolojinin kurucu ismi Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu* kitabında bilimin önündeki engellerden söz etmekte ve “epistemolojik engel” nosyonunu geliştirmektedir. “Epistemolojik engel” ne fenomenlerin karmaşıklığından çıkar ne de insanın duygu ve zihninin zayıflığına aittir. Epistemolojik engel bilme ediminin doğasından çıkan aksaklıklardır. Ona göre bilimsel zihin asla verili (given) bir şey olmayıp her zaman bir “oluşum”dur (formation). “Hiçbir şey kendiliğinden olmaz. Hiçbir şey verili değildir. Bilimsel bilgi sürekli olarak epistemolojik engellerin aşılmasıyla elde edilir. (Bachelard, 2013:24) Bu perspektiften bakıldığında bilimsel zihin betimleyici değil oluşturunucudur (fomateur). Bachelard çalışmasında pek çok epistemolojik engelden söz eder: ilk deneyim engeli, genel bilgi engeli, sözel engel, tözcü engel gibi. Biz burada hususen “ilk deneyim engeli”nden söz edeceğiz. “Epistemolojik engel” mefhumu “epistemolojik kopuş” mefhumuna bizi götürür. Bachelard bilim öncesi zihin (ideoloji) ile bilimsel zihni ayırır ve bu ayırım lineer olmayıp sürekli çalışır durumdadır. Ona göre edinilmiş kanıyla (opinion) bilim arasındaki süreklilik değil kopuş ilişkisi vardır. “Edinilmiş kanı iyi düşünmez; edinilmiş kanı düşünmez, ihtiyaçları birer bilgi olarak tercüme eder” (Bachelard, 2013: 24). Bilimsel düşüncüyü “engel” nosyonuyla düşünmeyi öneren Bachelard'ın tarihsel epistemolojisine göre bilimsel bilgi alt edilmiş engeldir. Bachelard'ın bu yaklaşımını takiben Bourdieu, “Ben bunu bilimsel olgular ‘kazanılır, inşa edilir, gözlemlenir’ olarak formüle ediyorum” (Bourdieu, 2004: 72) demektedir. Herhangi bilimsel bir nesne gibi sosyolojik olgular da sosyal gerçeklik içinde önceden hazır, verili şeyler değildirler; sosyal gerçeklik ‘ele geçirilmeli, inşa edilmeli ve betimlenmeli’dir (Wacquant, 2010: 59). Gündelik hayatın içine aktif olarak katıldığımız için bilim öncesi pek çok bilgilerle donatılırız. Bu nedenle, gündelik hayatın yanlış tanımlarından koparak bilimsel olgunun kendisini ele geçirmek, yakalamak gerekir. Refleksif analiz yalnızca bu biçimde tesis edilir. Ancak Bourdieu'nün tarihselleştirici ve sosyolojikleştirici mantığı sonuna vardırma stratejisi rölativizme değil, realizme kapı aralar. Şimdi, yazının giriş kısmında işaret ettiğimiz felsefe ve sosyal-bilimin iç içe geçtiği “tarih” ve “hakikat” arasındaki ilişkinin niteliği meselesine geldik.

Bourdieu, “hakikat” ile “tarih” arasındaki klasik soruyu yeniden sorar: Bilimsel alan, bir yönüyle diğer alanlar gibi olduğundan ve bir yönüyle de özel bir mantığa uygun bir alan olduğu için, hiçbir aşkına başvurmadan, tarih-üstü gerçekliklerin üretildiği bir yerin nasıl tarihsel tarafı olduğunu söyleyebiliriz? Radikal tarihselleştirme karşın Bourdieu, tarihte aklın ortaya çıkışı ve varlığını

anlamak için tarihin dışına çıkmaya gerek yoktur ki bu tavır aşkın bir konum arayan metafiziğin reddidir.^{xx} Bourdieu, öncelikle bilimsel bilgi için apriori temeller veren mantıkçı mutlakçılık ve tarihselci rölativizm arasındaki zıtlığı reddeder ve Kant'ın evrensel koşulları ve *apriori*'leri yerine sosyal şartları koyar. Yani Bourdieu, aklın toplumsal olduğu yönündeki *sosyal aprioriyi* ilk elden onaylar. Kantçı soruşturmayı tarihselleştirme sürecinin nasıl bizi *nesnelleştiren özneyi nesnelleştirmeye* götüreceğini gösterir.^{xxi} Yani refleksif analizin gayesi burada açığa çıkar: “Refleksivite dediğim, farkında olmadan bilme eylemine yatırım yapan bilen öznenin transandantal bilinçdışını nesnelleştirmek ya da başka bir deyişle, onun tarihsel transandantal olarak habitusunu nesnelleştirmek” (Bourdieu, 2004: 78). Aslında transandantal bilinçdışı meşruiyetini tam da özneler-arasılıkta bulur, evrensel olarak bağlanılabilecek aynı bilinçlere ihtiyaç duyar (Bourdieu, 2004: 78). Kant, gerçek bilimsel bilginin zorunlu koşullarını ve fenomenleri mümkün kılan *spatio-temporal* yapıyı kuran felsefenin “transandantal” görevi ile her türlü bilimlerin “empirik” görevini ayırmıştır (Bourdieu, 2004: 78). Başka bir ifadeyle Kant, bilginin koşullarını araştırma ile (ki Kant bu görevi “felsefeye” yüklemiştir) bizzat bilimsel etkinliğin kendisi birbirinden ayırmıştır. Bilimsel bilginin koşullarını araştıran felsefenin transandantal etkinliği ile fenomenlerin bilgisini edinen bilimsel etkinliği arasına çok katı bir sınır çizer. Böylelikle felsefi etkinliği bilimden ayırarak, transandantal etkinliği felsefe içine kapatır. Bourdieu ise “refleksif” analizle, bilen öznenin bilme pratiğini bilimin temeline yerleştirerek “transandantal aklı”, tarihsel aklın temeline yerleştirmiş olur. Bilimsel bilginin apriori transandantal koşullarının tarihselliğini iddia ederek, koşullarının analizini bilimsel etkinliğin koşullarına mihlamaktadır. Çünkü aklın kendi tarihsel koşulları üzerine düşünmesi, aklın koşulların kölesi olmaktan ziyade özgürleşmesine bir *olanak* sağlar. Bu bakımdan paradoksal biçimde, sürekli bilginin koşullarını sorgulayan “refleksif sosyoloji” hem tarihseldir, hem de transandantal. Şöyle söylüyor Bourdieu: “Ben Kantçı perspektifte, kendi nesnemi, bilginin sosyo-tarihsel koşullarını araştırmak, empirik olarak gözlemlenebilen (alan vs.) sosyo-bilişsel yapıları araştırmak olarak koyuyorum”^{xxii} (Bourdieu, 2004: 79). “Bir özne (bilimci) ile bir nesne ilişkisi şeklinde düşünmekten, diğer öznelerle arasındaki (alandaki tüm fâiller dizisi) ilişkinin farkında olan özne (bilimci) ile nesnesinin ilişkisi şeklinde düşünmeye dönüş, hem içerisinde bilimsel söylemin gerçekliği doğrudan yansıttığı naif realist vizyonu hem de içerisinde bilimsel söylemin ilgiler ve kognitif yapılarla idare edildiği rölativist-inşacı vizyonu reddetmeye yönelir. Bilim, kendini mümkün kılan sosyal şartlara ve kendi inşasına indirgenemeyecek bir keşif ortaya çıkaran bir inşadır” (Bourdieu, 2004: 77).

Bourdieu, aklın tepeden tırnağa tarihsel olduğunu belirtir ve ekler: “Ama bu da onun tarihe bağlı olduğu anlamına gelmez” (Bourdieu, 2006: 215). Aklın toplumsal tarihini, aklın içinde geliştiği mikrokosmosların (bilim alanı) tarihiyle birlikte değerlendirir. “Eğer bu evrenler aklın gelişimine uygun zemin hazırlıyorsa, bunun nedeni, bu evrenlerde yarar sağlamak için aklınızı en iyi biçimde kullanmanızın, orada zafer kazanabilmek için savlarınızın, tanıtılmalarınızın, değillemelerinizin zafer kazanmasının gerekmesidir (...) Kimi yönlerden, yani iktidarları, tekelleri, çıkarları, bencillikleri, çatışmaları, vb. ile diğer dünyalar gibi olan bu evrenler, başka yönlerden çok farklı, müstesna, hatta neredeyse mucizevidirler” (Bourdieu, 2006: 216). Çünkü bilimsel alan, kazanabilmek için akıl ile silahlanmanın gerektiği bir sosyal evrendir. Evrensel olan ulaşma koşullarının evrenselliği, “norm”, “dil”, “kültür” birimleriyle karşıtlık içinde bilim alanının nesnel yapısına yerleştirilerek radikal özneleştirilmeden kaçınılır; bilimsel alanın nesnel yapısı fâillerin tekil bir mikro-kozmos içersinde evrensel olanın tekeli ele geçirme mücadelesine itmektedir. Otonom alan artık dışarıdan müdahaleye daha az kapalı (Kuhn’un devrimlerinin aksine) ve fakat içerisinde sürekli devrimlerin gerçekleştiği kendi yasalarıyla işleyen bir alan haline gelir. Aklın tarihsel kökenlerini unutarak yalnızca aklın yetilerine, sahip olduğu potansiyele güvenmek skolastizmden öte bir anlam ifade etmez. İnşacı yaklaşım, bilimsel bilginin içeriğini “nesne”den boşaltarak, “özne”nin inşa pratikleriyle doldurmaktadır. Bourdieu açısından ise bilimsel bilginin kendisi sosyal bir inşa olabilir, bu herhangi türden bir inşa olarak görülemez.

Bourdieu’ye göre genel olarak sosyolojinin bir yöntemsel yatkınlığı olması gereken refleksivite, bilim sosyolojisi açısından da elzemdir. Refleksivite neredeyse bilimselliğin kriteri, objektivitenin ölçütü mesabesinde. Çünkü bilim insanının (aklın) kendi konumunun (belli algı kategorilerini salık verir) toplumsal koşulları üzerine, araştırmanın tüm safhalarında

yürüteceği refleksif müdahaleler ile nesnenin bilimsel inşası bilimsel bir nitelik kazanabilecektir. Bu bakımdan sosyoloğa Bourdieu, araştırma sürecinin her aşamasında (nesnenin inşa sürecidir aynı zamanda) refleksif olmayı bir ethos (Weber’ci “etik”ten farklı olarak) temelinde kavramasını salık vermektedir. Sosyolog araştırma sürecinde kendisini koşullandıran tarihsel ve toplumsal etmenleri kavrayabildiği oranda bilimselliğe bir imkân açacaktır. Refleksivite, bakanı içine çeken dipsiz bir kuyu, bilimler için başa bela bir hesaplaşma değil, tam da bilimin nesnellliğini mümkün kılacak kavram hâline gelir bu şekilde. Epistemolojik doksalara karşı bilim adamının sahip olması gereken epistemik bir dikkat talebidir. Bilginin üretildiği koşulların sosyo-analizi refleksif bir mahiyet kazandığında koşulların etkisini aşma kapasitesi, yatkınlığı edinilmiş olacaktır.

Bourdieu'nün işaret ettiği üzere her türlü sosyal zaruretten azat 'katıksız ilim' ve tüm siyasal ve ekonomik taleplerle esaret altına alınmış 'hizmetkâr ilim' ikiliğinden kurtulmak gerekiyor.

Kaynakça

- Bachelard, G. (2013). *Bilimsel Zihnin Oluşumu*. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bloor, D. (1976). *Knowledge and Social Imagery*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2012). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. Çev. Nazlı Ökten. (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik Nedenler*. Çev. Hülya Uğur Tanrıöver. (2. Baskı). İstanbul: Hil Yayınları.
- Bourdieu, P. (2004). *Science of Science and Reflexivity*. Trans. Richard Nice. Chicago: The University Of Chicago Press.
- Bourdieu, P. (2013). *Seçilmiş Metinler*. Çev. Levent Ünsaldı, Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (1975). *The Specificity of the Scientific Field and the Social Conditions of the Progress of Reason*, Soc. Sci inform, 14(6), 19-47.
- Bourdieu, P. (1997). *Toplumbilim Sorunları*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bucchi, M. (2004). *Science in Society: An Introduction to Social Studies of Science*. Trans. Adrian Belton, London and New York: Routledge.
- Collins, H.M. (2010). Bilimsel Bilgi Sosyolojisi: Çağdaş Bilim Üzerine İncelemeler, Bekir Balkız ve Vefa Saygın Öğütle içinde *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri* (s. 29-58). Çev. Bekir Balkız. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Garfinkel, H. (1981). The Work of a Discovering Science Construed with Materials from the Optically Discovered Pulsar. *Philosophy of Social Sciences*, 11(2), 131-158.
- Gilbert, N. ve Mulkay, M. (1984). *Opening Pandora's Box: A Sociological Analysis of Scientists' Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Halfpenny, P. (2010). Rasyonalite ve Bilimsel Bilgi Sosyolojisi. Bekir Balkız ve Vefa Saygın Öğütle içinde *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri* (s. 65-147). Çev. Dilek Hattatoğlu. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Habermas, J. (1993). *İdeoloji ve Teknik Olarak Bilim*. Çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Habermas, J. (2007). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hagstrom, W. (1965). *The Scientific Community*, New York: Basic Books Inc.
- Latour, B. ve Woolgar S.(1986). *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. Princeton: Princeton University Press.
- Merton, K. R. (2010). Bilimin Normatif Yapısı. Bekir Balkız ve Vefa Saygın Öğütle içinde *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri* (s. 148-165). Çev. Ümit Tatlıcan. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Mitroff, I. (1974). Norms and Counter-Norms in a Select Group of The Apollo Moon Scientists: A Case Study of the Ambivalence of Scientists. *American Sociological Review*, 39 (August), 579–595.
- Mulkay, M. J. (2010). Bilimsel Gelişime Dair Üç Model, Bekir Balkız ve Vefa Saygın Öğütle içinde *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri* (s. 294-312). Çev. Vefa Saygın Öğütle. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Öğütle, V. S. (2004). *Bir Fenomen Olarak Amerikan Sosyolojisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Muğla Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.
- Öğütle, V. S. ve Balkız, B. (2010). Bilim Sosyolojisi Üzerine Bazı Tespitler ve Gündem Önerileri. Bekir Balkız ve Vefa Saygın Öğütle içinde *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri* (s. 11-28). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Wacquant, L. (2010). Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı ve Ümit Tatlıcan içinde *Ocak ve Zanaat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wittgenstein, L. (1998). *Felsefî Soruşturmalar*. Çev. Deniz Kandı. İstanbul: Küyerel Yayınları.

Woolgar, S. (1999). *Bilim: Bilim İdesi Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*. Çev. Hüsamettin Arslan. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Yearley, S. (2005). *Making Sense of Science: Understanding the Social Studies of Science*. New York and London: Sage Publication.

Yazarın Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu değerlendirme insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Son Notlar

ⁱBilim sosyolojisi alanında pek çok tartışmaya neden olacak Merton'ın koşulsuz buyruklarına karşı Mitroff "karşı-norm"lar geliştirmiştir: partikularizm, çıkar bağımlılık, bireycilik, örgütlenmiş dogmatizm. (Mitroff, 1974: 579-595).

ⁱⁱMerton, bilime için teleolojiyi, içsel gelişimin düşünürlerine her zaman için kullanışlı gelmiş olan "ağaç" metaforuyla anlatır: "İyi bir ağaç kötü bir meyve verir mi? Bilgi ağacını kötü meyvesi yüzünden kesecek veya kökünden sökecek olanlar, kötü meyvenin iyi ağaca devlet ve ekonomik birimler tarafından aşılandığı iddiasıyla karşılaşılır" (Merton, 2010b: 148-164).

ⁱⁱⁱ"Devlet" ve "sivil toplum" ikileminde bilim kurumlarının pozisyonu, kıta Avrupası ile Amerika arasında açığa çıkan iki farklı üniversite modeline işaret eder; kıtanın devlet merkezli "devlet üniversitesi" modeli ile Amerika'nın sivil toplum merkezli "özel üniversite" modeli.

^{iv}Merton'ın insanı "özel ve kamusal" olarak bölen işleminin felsefi temelleri Kant'ın şu sözlerinde bulunabilir: "Hepsi birden genel yasalara uyulmasını talep eden, fakat her biri gizliden gizliye bundan istisna edilmeye meyleden bir akli varlıklar yığını öyle bir düzenlemek ve düzenlerini öyle tesis etmek ki; *özel* zihniyetlerinde birbirleriyle mücadele etmelerine rağmen, bu zihniyetleri birbirlerine açık tutsunlar, öyle ki *kamusal* davranışlarından sanki hiç böyle kötü zihniyetlere sahip değillermiş gibi bir sonuç çıksın" (Kant'tan aktaran Habermas, 2007: 210-211). Habermas'ın aynı yerde aktardığı Mandeville'nin şu ifadesi de oldukça manidardır: *özel kusurlar kamusal faydalar*.

Mertoncu bilim sosyolojisi, bilimsel bilginin kendisini, üretim koşullarına açmakla birlikte, sosyolojik soruşturmaya kapatır. Kuhn ise bize, uygulayıcılarının hiç de açık görüşlü olmadığı bir bilim topluluğu çizer (Öğüt ve Balkız, 2010: 14). Max Planck'ın şu ifadesi ise oldukça çarpıcıdır: “Yeni bir bilimsel gerçeklik, karşıtlarını ikna etme ve onların ışığı görmesini sağlama aracılığıyla zafer kazanmaz; bu ancak, fiilen karşıtlarının ölmesi ve yeni bir kuşağın bu yeni bilimsel gerçekliği aşına bir biçimde yetişmesi ile mümkün olur” (Aktaran Mulkay, 2010: 312-13).

^{vi}“Güçlü Program”ın hedef tahtasına oturttuğu bilim kavrayışı büyük ölçüde mantıki pozitivistlerden mühlhem Mertoncu rasyonalist modeldir. Aklın kendi yapısının sahip olduğu metodolojik-mantıksal kuralların işletilmesine yaslanmakta ve aklın yapısının dışında var olan bir nedenselliğe dayanmamaktadır. Uzun yıllar öncesinde Kopernik'in “dünya merkezli” kozmolojik yapısına karşılık “güneş merkezli” kozmolojiyi geliştirmesinden ilham alarak “aklın nesnel etrafında dönmediğini”, aksine “nesnelin akıl etrafında döndüğünü” iddia eden Kant'tan günümüze sirayet etmiş hakikat konusundaki rasyonalist öğretisi temel olarak bilginin rasyonel muhakemeye dayandığını iddia etmektedir.

^{vii}Radikalleştirilmiş inşacı vizyonun etno-metodolojiyle bağına açıklık getirelim. Etno-metodolojinin kurucu figürü Garfinkel için sosyoloji alanında geliştirilmiş kavramlar, teoriler, modeller sıradan insanların pratikleri üzerinde arazi bir yük oluşturmaktadır. Sosyolog ile sıradan insan bir kez daha karşı karşıya gelir: pozitivistimin ululadığı “sosyoloğun” metodolojisine karşı “sıradan insanın” etno-metodu. Epistemolojik kopmanın kendisini sorunsallaştırır bu anlamda. Soyut rasyonel kurallardan ziyade pratiğin mantığını öne almaktadır. Etno-metodolojik yaklaşım bilim fenomenine taşındığında bilim insanlarının (etno) pratiklerini yönlendiren Merton'ın evrensel normlarından ve soyut rasyonalitesinden ziyade bilimin gündelik pratiğinde açığa çıkan somut metotlardır. Pratikte icra edildiğinden ayrı bir “lojik” ve “metot” kurmak sorunludur ki bu tavrın temelleri epistemolojik gelenekte Kant'a gitmektedir.

^{viii}Aktör-Şebeke Teorisi sabit tözler ve iradi fâiller yerine ilişki ağlarının içlerinde yaptığı ittifaklarla vücuda gelen insan ve insan olmayan tüm birimler için “aktant” ifadesini ileri sürmektedir. Sürekli ilişkilerle belirlenen aktantların ontolojik gerçekliği, kurduğu ilişkilerin gücüne bağlıdır. Bir sivrisinek şebeke içerisinde bir devlet projesi kadar aktif rol oynayabilir. Araştırmacı bu modelde, şebekelerdeki aktantların ilişkilerini deşifre etmek ile görevlendirilmiştir.

^{ix} Toplumsal açıklamak için geliştirdiği teorik modelleri toplumsalın bizatihi kendisiyle eşitleyen kaba nesnelci vizyon ile toplumsal dünyayı (gerçekliği) fâillerin öznel niyetlerinin sonucuna bağlayarak pratikleri niyetlerin dışlaştırılması biçiminde kavrayan öznelci vizyon. “Bourdieu, nesne ile özneyi, niyet ile nedeni, maddesellik ile simgesel temsili ayırmayı ya da karşı karşıya getirmeyi reddeden Kartezten-karşıtı bir varlıkbilim temelinde, sosyolojinin bozularak bir yandan maddi yapıların nesnelci fiziğine, öte yandan bilişsel biçimlerin konstrüktivist fenomenolojisine indirgenmesini, bunların ikisini de kapsayan oluşumsal (génétique) yapısalılık yoluyla aşmaya çalışır” (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 15).

^xBourdieu, sosyolojist bir indirgemen söz eder: “kültürel ürünleri, üreticilerin sosyal uzamdaki konumlarıyla hoyratça ilişkilendirilmesi” (Bourdieu, 2013: 148). Örneğin, bir sanat eseri için basitçe “yükselen burjuvazinin ifadesidir” demek gibi. Modern toplumun alanlara bölünmüş ontolojisi, hem farklı alanların birbirine indirgenebilir olduğunu varsayan yaklaşımları bertaraf eder hem de “toplum” kavramı gibi içi boş bir kavramın (bilim pratiğinde metafizik açıdan bir işlevi olduğu varsayılsa dahi) ima ettiği bütüncül modele (sistem, organizma, yapı gibi) karşı alanların homolojik karakterini ifade eder. Bourdieu ontolojik bir *entite* olarak toplumun “tek merkezli bir bütünlük” biçiminde kavranmasını eleştirerek otonom birimler hâlinde kavranan farklılaşmış alanların varlığından söz eder. Loic Wacquant'a Bourdieu'nün sosyal ontolojisini şöyle tarif etmektedir: “Ona göre, farklılaşmış bir toplum, sistematik işlevlerle, ortak kültürle, kesişen çatışmalarla ya da kapsayıcı bir otoriteyle bütünlüştürmüş yekpare bir bütün (totalité)

değildir; böyle bir toplum, ister kapitalizm, ister modernite ya da postmodernite densin, tek bir toplum mantığına indirgenemeyecek, nispeten özerk oyun alanları toplamından ibarettir” (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 27-28).

^{xii}Bourdieu alanın otonomluğunu savunurken bir yandan, bilim alanının kendine özgünlüğünü savunarak Kuhncu kavrayışa, diğer yandan ise bilimin sahip olması gereken belli normlara (örneğin “refleksivite” kavrayışıyla) atfıyla Mertoncu hatta yaklaşır; ancak kendi özgün konumunu her iki yaklaşımdan oldukça farklı bir teorik çerçevede içinden geliştirir.

^{xiii} Bourdieu bilimsel bilginin sosyal/kollektif bir inşa olduğu yönündeki tezi kabul etmektedir, ancak bilimsel bilginin inşanın herhangi türden bir inşa faaliyeti olmadığı ileri sürmektedir.

^{xiiii} Bourdieu, laboratuvarı (mikro) bilimsel alan (makro) içersinde değerlendirerek mikro-makro açmazından kaçmaktadır: “Laboratuvar sosyal bir mikro-kosmostur, diğer laboratuvarlarında içinde olduğu bir sosyal uzamın içindedir ve laboratuvar kendisinin en önemli özelliklerini bu uzam içindeki pozisyonundan alır (Bourdieu, 2004: 32). Yalnızca laboratuvara odaklanan mikrocu anlayış, bilimin inşa sürecinin açıklamasını laboratuvarın içinde yer aldığı bilimsel alanda olan bitenden koparması, Bourdieu açısından mikrocu anlayışın ciddi bir sorundur.

^{xv}“Hegel’in ünlü formülünü bozarak, *gerçek olan bağıntısaldır* diyebilirim: Toplumsal dünyada varolan şey, bağıntılardır; eyleyiciler arasındaki öznelarası bağlar ya da etkileşimler değil, Marx’ın dediği gibi ‘bireysel iradelerden ve bilinçlerinden bağımsız’ var olan nesnel bağıntılardır” (Bourdieu ve Wacquant, 2012: 81). Bourdieu burada kelime oyunu yapar; Hegel’in “gerçek rasyoneldir” ifadesindeki “rasyonel” kavramını Fransızca “relational” kavramıyla yer değiştirerek “gerçek ilişkiseldir”e dönüştürmektedir.

^{xvi}Bourdieu “alan teorisi” üzerinden Habermas’a da eleştiri yöneltmektedir: “Habermas haklıydı ama bu evrenlerin imkânının sosyal koşulları sorusunu sormuyordu ve gereksiz yere tarihselleştirilmiş Kantçılık formu yoluyla dilin evrensel özelliklerine bunları gömdü” (Bourdieu, 2004: 82).

^{xvii}Alanın temel özelliklerinden bir diğerini Bourdieu şöyle açıklar: “Bir alana katılan bütün insanların, alanın varlığına bağlı olan şeyler gibi ortak olarak belli sayıda temel çıkarları vardır: bütün uzlaşmazlıkların altında bulunan nesnel suç ortaklığı buradan kaynaklanır” (Bourdieu, 1997: 105). Bundan dolayı, alanda sürekli mücadeleye giren fâiller, bütün oyunun üzerine yükseldiği inanç tabanı olan temel aksiyomatiği tartışma konusu yapmazlar.

^{xviii}Bourdieu, Kuhn’cu yaklaşımının “normal bilim”, “devrimci bilim” ayrımı eleştirir ve normal bilim zamanlarını, paradigmanın içsel mantığına değil, alanın içindeki mücadeleyi esas alan sembolik sermaye kuramına bağlar: “Bu yapı mesela sermayenin az çok tekelleşmesine bağlı olarak karakterize edilir. Sürekli ezen ve ezilen meydan okuyuşları arasındaki baş çelişkinin etrafında organize olur. Ezenler, genellikle hiç uğraşmadan kendi ilgilerine en uygun bilim temsilini dikte eder, yani oyunun kurallarının meşru, “doğru” yolunu. Bunlar “normal bilimin” doğal savunucularıdır” (Bourdieu, 2004: 35).

^{xix} Bourdieu çok defalar kavramlarını tam olarak tanımlamadığı, çok esnek kullandığı için eleştirilmiştir. Ancak bu bir eksiklik değil, yapısalcılık eleştirisinin zorunlu bir sonucudur. Kavramlar anlamlarını pratik kullanımlara bağlı olarak edinirler. Bu onların açıklık niteliğine sahip olması anlamına gelir ve bu nedenle kavramın anlamı bir kural tarafından kapatılamaz. Bir söyleşisinde şöyle der Bourdieu: “Ucu açık kavramların sezgisel erdeminden bahseden ve fazlasıyla iyi inşa edilmiş nosyonların ‘önceden tanımlamaların’ ve pozitivist metodolojinin diğer sahte özenliklerinin ‘içine kapanma etkisini ifşa eden Wittgenstein gibileri özellikle zikredebilirim” (Bourdieu, 2013: 81).

^{xx} “Nesnelci bakış açısından ve yapısalcılığın fâilsiz eylemden (mesela kullanılan bilinçdışı kavramı) kopuşun bir aracıdır. Strateji ne bilinçdışı bir programın tezahürüdür ne de bilinçli ve rasyonel bir hesabın ürünüdür” (Bourdieu, 2013: 107-108).

^{xx}“Zorunluluğun bilinmesine ilişkin her ilerleme *mümkün olan* özgürlükteki bir ilerlemedir (...) Bilinmeyen bir yasa doğadır, bir kaderdir; bilinen bir yasa bir özgürlük imkânı çıkar” (Bourdieu, 1997, 42). Nasıl ki zorunluluğun bilinmesi özgürlük imkânı açıyorsa, bilimin tarihsel koşullarının bilinmesi de transandantal bilim etkinliğine ve aklın radikal tarihselleştirme, sosyolojikleştirme vizyonundan kaçış için bir imkân açacaktır.

^{xxi}Ve Kant’a referans (...) mümkünatın sosyal koşullarının sorusunu sorarak (eleştirinin olanaklılığının sosyal koşullarının sorusu dâhil) eleştiriyi radikalleştirmenin bir aracıdır. Sosyolojik teçhizatla takviye edilmiş bu *selbstreflexion* (özdüşünümsellik) teorik eleştirinin sosyolojik eleştirisine, yani eleştirinin radikalleşmesine, akılcılaşmasına götürür (...) Akıl, tarihselliğini keşfederek tarihsel sıyrılabilmesinin gerekli araçlarına sahi olur (Bourdieu, 2013: 61).

^{xxii}Bourdieu, aklın tarihselliği iddiasının rölativizm olmadığını Kuhn üzerinden örnekler: Kuhn sadece Kantçı apriori geleneğine döner ama onu rölatifleştirerek, tarihselleştirerek ve sosyolojikleştirerek. Tıpkı Durkheim’in sosyo-tarihsel koşullara önem vermesi gibi (Bourdieu, 2004: 80).

Orientalism in Turkish Academia: An Observation of the Dynamics of Western-Educated Faculty vs Local

*Türk Akademisinde Oryantalizm: Batı Eğitilmiş Akademisyenler ile Yerel Akademik Kadro
Dinamikleri Üzerine Bir Gözlem*

Abdullah Yarash JURAT ^a

Abstract

This piece explores the phenomenon of Orientalism within Turkish academia, emphasizing the preferential treatment of academics holding Ph. D.s from Western institutions, particularly the US. While existing studies focus on the experiences of Western-origin faculty in Türkiye and the colonial tendency of Western scholarship in the Global South, this research targets the Turkish faculty with Western degrees in Turkish scholarship. The theoretical foundation draws on Edward Said's concept of Orientalism and extends to include discussions on coloniality and the geopolitics of knowledge. The observatory findings supported by the existing literature reveal systemic preferences for Western-educated scholars in terms of hiring and promotion, perpetuating inequalities reflective of post-colonial power dynamics in the global academic system.

Keywords: Orientalism, academic colonialism, faculty, Türkiye.

^a Lecturer, Cal Poly Humboldt State University, CA, US., International Studies, Abdullah.jurat@humboldt.edu, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0493-0331>

Bu makaleye atf için / To cite this article: Jurat., Y. A. (2025). Orientalism in Turkish Academia: An Observation of the Dynamics of Western-Educated Faculty vs Local. Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(1), 33-48, Doi: 10.5281/zenodo.14789613

Geliş Tarihi (Received): 27. 10.2024, Revizyon (Revision): 17.12.2024, Kabul Tarihi (Accepted): 25.12.2024.

Öz

Bu çalışma, Batılı kurumlarda, özellikle ABD’de doktora yapan akademisyenlere yönelik ayrıcalıklı muameleye vurgu yaparak, Türk akademisindeki Oryantalizm kavramını araştırmaktadır. Mevcut çalışmalar Türkiye’deki Batı kökenli öğretim üyelerinin deneyimlerine ve Küresel Güney’deki Batılı akademisyenliğin sömürgeci eğilimine odaklanırken, bu makale Türk akademisyenliği içindeki Batılı derecelere sahip Türk öğretim üyelerini hedef almaktadır. Çalışmanın teorik temeli, Edward Said’in Oryantalizm kavramını ve sömürgecilik ve bilgi jeopolitiği üzerine tartışmaları içermektedir. Mevcut literatür tarafından desteklenen gözlem bulguları, işe alım ve terfi açısından Batı’da eğitim görmüş akademisyenlere yönelik sistemik tercihleri ortaya koymakta ve küresel akademik sistemdeki sömürge sonrası güç dinamiklerini yansıtan eşitsizlikleri sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, akademik sömürgecilik, akademisyen, Türkiye.

1. Introduction

The historical relationship between Türkiye and the West has been deeply shaped by the power dynamics of Orientalism. Edward Said’s *Orientalism* (1978) fundamentally challenged the ways in which the West perceives and represents the East, unveiling a pervasive narrative that reinforces Western dominance. While Said’s work primarily focused on sociopolitical literature, its implications extend into various fields, including academia. In contemporary Turkish academia, I observed a form of academic Orientalism where Ph.D. holders from Western universities are viewed as intellectually superior, echoing the historical power imbalances Said described. Turkish universities, striving for global recognition and higher rankings (Aydinli & Mathews, 2021), often prioritize hiring faculty with Western educational backgrounds, contributing to a hierarchical system that marginalizes local scholars.

Said’s analysis of the Western intellectual tradition underscored how colonialism, imperialism, and European modernity created a discourse in which non-Western societies were seen as backward or undeveloped. In the case of Türkiye, the Ottoman Empire’s

encounter with European modernity in the 19th century introduced a long-lasting tension between Westernization and the preservation of Ottoman identity. During this period, Ottoman reformers believed that the empire's decline could be reversed by adopting Western scientific, legal, and educational models (Zürcher, 2017). Zürcher further highlights that this was the precursor to a much larger process of intellectual transformation, which continued after the founding of the Turkish Republic in 1923 under Mustafa Kemal Atatürk's radical modernization reforms.

This paper critically examines how Said's concept of Orientalism manifests in the Turkish academic context solely based on the author's exposure both in Turkish and American scholarship. Thus, it aims to extend the conversation by exploring the observation of both foreign and Turkish faculty with Western degrees, situating these dynamics within the broader framework of Orientalism and the geopolitics of knowledge (Mignolo, 2002). In doing so, it reveals how academic practices in Türkiye mirror broader global trends, where Western knowledge is often seen as superior and more legitimate (Adriansen & Madsen, 2019).

The dynamics of international academic mobility, particularly regarding faculty with Ph.D. degrees from Western universities, intersect with deeper post-colonial narratives, most notably Said's theory of Orientalism. Within this framework, Western knowledge production often assumes a superior position, casting non-Western cultures, institutions, and intellectual endeavors as subordinate or inferior (Adriansen & Madsen, 2019). This underlying power dynamic has long shaped perceptions in various sectors, including academia. Despite the global expansion of higher education and increased efforts to internationalize, the academic prestige associated with Western institutions continues to carry significant weight in non-Western countries like Türkiye.

Considering the shift in the flow of international academic mobility from the West to the East, the landscape of higher education in Türkiye is increasingly shaped by the presence of Western-educated faculty members. Among related literature on the topic of this research, Seggie and Çalıkoğlu (2023) analyzed the motivations, expectations, and experiences of Western-origin international academics in Türkiye. However, they partially referred in their research findings that,

“Perceived positive professional and socio-cultural opportunities can be attributed to the fact that Western academics are seen as superior and special in the sense that they represent the authoritative knowledge and norms and values of the prestigious [Higher Education] system of the West and are accordingly provided with privileges and resources as a result of their ascribed status with reference to the symbolic capital and supremacy of the West (13).”

The above extract is related to the main argument of this study, which amplifies the oriental mentality. Therefore, this study aims to build upon the existing related literature in the context of Orientalism that primarily focuses on the colonial aspect of Western scholarship (Mignolo, 2002; Stein, 2017; Vavrus & Pekol, 2015).

Curiously, there has been little scholarly focus on how this post-colonial framework operates in the context of Turkish academia. This gap in the literature is noteworthy, as these individuals often embody a dual identity: carrying the intellectual capital of the West while negotiating their positions within a traditionally non-Western academic environment. This study, therefore, aims to explore how Orientalism manifests in the treatment and integration of these Western-educated Turkish and foreign academics within Turkish universities. The study seeks to interrogate the perceived superiority of Western academic credentials and its implications on professional hierarchies and institutional power structures in Turkish universities. Through this lens, I hope to shed light on how post-colonial legacies continue to influence the global flow of knowledge and academic mobility, particularly in a country that straddles both Eastern and Western identities.

2. Edward Said’s Orientalism and Its Theoretical Foundations

Edward Said’s *Orientalism* (1978) critiques the way Western scholars and institutions represent the "Orient," primarily the Middle East, but also extending to other non-Western regions. Said argues that Orientalism is not merely an academic field but a powerful structure of knowledge and representation developed to control and dominate non-Western societies (Said, 1978). The core of Said’s argument is that Western powers created the Orient as an “Other”—an exotic, backward entity that required Western intervention and knowledge to be understood or civilized.

The Western production of knowledge about the Orient positions Western intellectual traditions as superior, constructing a binary opposition where the West is rational, progressive, and civilized, while the East is stagnant, irrational, and undeveloped. This knowledge production justifies imperial domination as Western societies assert control over how the East is viewed and understood. Orientalism, thus, serves both as a framework of dominance and as a system of intellectual imperialism.

Said's analysis is deeply relevant in understanding the global academic landscape, especially in countries like Türkiye, where the influence of Western academic models is profoundly felt. His critique of the power dynamics in knowledge production offers a theoretical foundation for examining how Western education continues to be privileged in non-Western academic settings. Building on Said's critique, scholars like Mignolo (2002) have further explored the geopolitics of knowledge, emphasizing how colonial power relations continue to shape global academic practices. Mignolo argues that knowledge produced in the West is often viewed as universal, while knowledge from non-Western contexts is marginalized. This concept of the "colonial difference" helps explain why Western-educated scholars in Türkiye enjoy privileges over their locally trained peers. Despite opposing orientalist claims in regard to African universities, Adriansen and Madsen (2019) highlight the persistence of colonial structures in international academic collaborations where Western institutions often dominate capacity-building projects in African higher education. Similar dynamics are evident in Turkish academia, where Western-educated scholars are valued more highly, reinforcing a colonial hierarchy within academic institutions. The global university rankings system also perpetuates these inequalities, as it is heavily skewed towards Western standards of academic excellence (Shahjahan, Blanco Ramirez, and Andreotti, 2017).

In the context of Turkish higher education, I argue that Orientalism plays out in the privileging of Western-trained academics over locally educated scholars. Türkiye's modern history, marked by Westernization efforts and a strong focus on European models of modernization (Zürcher, 2017), has long positioned Western academic credentials as more prestigious than local ones (Gerhards, Hans, and Drewski, 2018; Waters, 2006). This reflects Said's argument that the West controls systems of knowledge production and sets standards of intellectual legitimacy (Said, 1978).

Based on my primary observations from Turkish universities as well as the Americans, Orientalism's impact is visible in the intellectual hierarchy within Turkish universities, where Western-educated academics—whether Turkish or foreign—are often seen as more capable or knowledgeable than their locally trained peers. The desire of Turkish universities to internationalize and gain recognition in global university rankings further reinforces this dynamic (Aydinli & Mathews, 2021; Seggie & Çalikoğlu, 2023). Global rankings, which often use Western-centric metrics, contribute to a system where the West continues to dominate global knowledge production (Altbach, 2012).

As Said's theory suggests, the West, by controlling the standards of knowledge, continues to exert influence over how non-Western countries like Türkiye perceive and structure their own academic institutions. The prestige of Western education perpetuates a system in which local knowledge and traditions are often marginalized unless they conform to Western standards. Western-educated Turkish academics occupy a unique space within this Orientalist framework. While they are treated with respect due to their Western credentials, they also face a form of intellectual alienation as they navigate between Western academic norms and Turkish cultural and institutional expectations (Seggie & Çalikoğlu, 2023). Their status as Western-trained scholars gives them a certain authority, but it also reinforces Said's Orientalist notion that intellectual legitimacy is tied to Western validation.

Global university rankings serve as another manifestation of Orientalism in higher education. These rankings, which are often developed by Western organizations or use Western criteria, reinforce the idea that Western academic standards are universal and superior (Hazelkorn, 2017). Turkish universities, in their efforts to improve their global standing, frequently adopt these Western standards, including placing greater value on Western-trained faculty (Seggie & Çalikoğlu, 2023). This dynamic mirrors Said's critique of Orientalism, where non-Western societies are judged by Western-defined metrics of success and intellectual value. By prioritizing the hiring of Western-educated academics and encouraging research that aligns with Western academic norms, Turkish universities contribute to the continued dominance of Western knowledge production. This reflects a form of intellectual imperialism, where local academic traditions are overshadowed by the perceived superiority of Western education.

Edward Said's theory of Orientalism provides a critical framework for understanding the privileging of Western-trained academics in Turkish higher education. This privileging reflects the broader post-colonial power structures that continue to shape global knowledge production (Adriansen & Madsen, 2019; Gerhard, Hans, and Drewski, 2018; Shahjahan, Blanco Ramirez, and Andreotti, 2017; Mignolo, 2002; Waters, 2006). The treatment of Western-educated academics, whether Turkish or foreign, highlights the persistence of Orientalist thinking in Turkish universities. These academics are often valued for their Western credentials rather than their intrinsic expertise, reinforcing the idea that intellectual legitimacy is still tied to Western validation. Through this lens, we see how post-colonial legacies continue to influence academic mobility, professional hierarchies, and the global flow of knowledge in the modern world.

3. Privileging Western Ph.D. Holders in Turkish Academia

The privileging of Ph.D. holders from Western universities in Turkish academia can be seen as a continuation of Orientalist patterns. According to Edward Said, Orientalism reinforces a sense of superiority in the West by constructing the East as culturally and intellectually inferior. This notion of intellectual superiority is evident in Turkish universities' hiring practices, where Western-trained faculty are often seen as more capable and prestigious than their locally trained counterparts. Altbach (2007) points out that the dominance of English as the global language of academia plays a significant role in this dynamic. Scholars with Western education, particularly from English-speaking countries, are better equipped to publish in top-tier English-language journals, which are often seen as the gold standard of academic achievement. This places them in an advantageous position when applying for academic roles in Türkiye, where universities are under increasing pressure to improve their global rankings.

The privileging of Ph.D. holders from Western universities in Turkish academia can be understood within the broader context of the global academic system, which is deeply influenced by Western standards and institutions. The dominance of English as the language of scholarly communication, the concentration of prestigious journals and publishing houses in the West, and the global university ranking systems all contribute to the valorization of Western academic institutions (Altbach, 2012). In this context, scholars who have trained at top-tier universities in the United States or Europe are seen as being better equipped to

publish in high-impact journals, secure international funding, and engage with global scholarly debates (Altbach, 2007). This assumption is particularly prevalent in Turkish universities, which are increasingly under pressure to improve their global rankings and enhance their international reputations (Akar, 2010).

This hierarchy is particularly prominent in universities modeled after American or European systems. Istanbul, a metropolitan city stretching between Europe and Asia, leads the academic fashion that serves as a role model for the rest of the country (Üsdiken, 2004). As Inelmen, Selekler-Goksen, and Yildirim-Öktem (2017, 1147) addressed in their quantitative analysis that “academics in Istanbul are more likely to have received their Ph.Ds. from Anglo-Saxon and Continental European countries than academics in other cities.” Same conclusions were highlighted by Üsdiken and Wasti’s (2009) study of academic management literature in Türkiye between the years 1970 to 1999. In their peripheral positioning of Turkish Academia in regard to the centrality of US Academia, they stated that a sizeable percentage of faculties in Turkish universities earned their Ph. D.s in the US and projected the centrality of Western knowledge.

Üsdiken and Wasti’s (2009) study ties into the broader discourse on post-colonialism and coloniality of knowledge, where peripheral academic systems rely on the intellectual production of the "core" (Western) countries. Turkish academia, in this context, has largely been passive in producing original knowledge, adopting a dependent role in the global academic hierarchy. Such practices not only marginalize locally trained scholars but also create a sense of intellectual dependency on Western academic institutions, echoing Said's critique of Orientalism as a tool of cultural domination.

A persistent pattern for such a colonial legacy could also be linked to the university ranking indexes. Global university rankings, which are largely shaped by Western academic norms, play a crucial role in determining the prestige of institutions and their faculty. Hazelkorn (2017) points out that these rankings prioritize criteria like research output in English, international collaborations, and Western-style credentials, all of which favor faculty with Western academic backgrounds. Shahjahan, Blanco Ramirez, and Andreotti (2017) further explore the colonial dimensions of global university rankings, arguing that the rankings

system perpetuates global inequalities by valuing Western models of knowledge production over local alternatives.

In Türkiye, the universities seeking to improve their rankings are more likely to recruit faculty with Western Ph.Ds. to meet these expectations. The QS World University Rankings (2023) show that only a few Turkish universities rank in the top 500 globally, and these institutions typically have a high proportion of Western-educated faculty. The emphasis on global rankings reinforces the idea that Western-educated scholars are more capable of producing research that aligns with these standards, perpetuating the Orientalist view that Western knowledge is superior.

Hazelkorn (2017) discusses the impact of global university rankings on higher education, arguing that these rankings often prioritize research output in English-language journals, which disproportionately favors Western-trained academics. Turkish universities, eager to improve their global rankings, are incentivized to hire faculty who are familiar with the norms and expectations of the Western academic system, thereby perpetuating the privileging of Western Ph.D. holders. This creates a feedback loop where the hiring of Western-trained scholars leads to higher rankings, which in turn reinforces the belief that Western education is superior.

In the context of world rankings, globalization has significantly reshaped the landscape of higher education, especially in developing countries like Türkiye. Akar (2010) highlights that globalization presents both opportunities and challenges for Turkish universities. On the one hand, internationalization facilitates cross-cultural academic exchange and opens up new avenues for research collaboration. On the other hand, it also creates a competitive environment in which universities must conform to global standards to remain relevant. This often means adopting Western models of education and hiring faculty with Western credentials.

The dominance of English as the global academic language further exacerbates the privileging of Western Ph.D. holders in Turkish academia. Altbach (2007) argues that English has become the "imperial tongue" of academia, shaping the ways in which knowledge is produced and disseminated. Scholars who have been trained in English-speaking countries are often more proficient in publishing in high-impact journals, which are predominantly in English.

This linguistic capital gives them a significant advantage over locally trained scholars, who may struggle to publish in English due to language barriers. As Turkish universities increasingly measure success through international research output and publications, Western-trained faculty are seen as more capable of contributing to these metrics. This not only marginalizes local scholars but also reinforces the perception that academic excellence is inherently tied to Western educational models and the ability to operate within the English-language academic system.

4. Egoism: A byproduct of Elitism?

Egoism among Western-trained faculty members plays a significant role in perpetuating the academic hierarchy in Turkish universities. Egoism and elitism often lead to the exclusion of less prestigious scholars. In the context of Turkish academia, Western-educated faculty members may consciously or unconsciously engage in practices that marginalize their locally trained colleagues. This exclusion can take various forms, including limiting access to research opportunities, leadership roles, and decision-making processes. Such practices mirror Said's critique of Orientalism, where the "superior" West asserts its dominance by marginalizing the "inferior" East.

Egoism also manifests in the way Western-trained faculty members view themselves within the Turkish academic system. Many return to Türkiye with a sense of superiority, believing that their Western education grants them greater intellectual authority. This elitism can lead to a lack of collaboration with locally trained scholars, further entrenching the academic hierarchy and reinforcing the Orientalist notion of Western dominance. This dynamic creates a form of intellectual dependency wherein Turkish universities become reliant on Western-trained scholars to meet international standards and improve their global rankings. This sense of superiority can manifest in various forms of exclusionary practices, including the monopolization of academic leadership roles. Egoism among Western-educated faculty also plays a role in shaping academic identity and discourse. Scholars with Western Ph. D.s may view themselves as the bearers of "modern" and "universal" knowledge, dismissing the work of locally trained scholars as parochial or less rigorous.

As a Ph.D. holder from a non-Western country, my integration into the academic community at a reputable U.S. state university has been marked in contrast to my above observations by genuine inclusivity and openness. Surrounded by colleagues who hold degrees from prestigious institutions such as Harvard and Stanford, I expected that implicit hierarchies might shape our interactions. However, I quickly discovered that within this circle, our academic backgrounds—Western or otherwise—do not define our standing. We are treated as equal contributors, each valued for our unique insights and experiences.

In both on-campus and off-campus gatherings, my colleagues have shown a notable enthusiasm for non-Western perspectives. Conversations often delve into the diverse ways knowledge is constructed and interpreted across cultures, and my U.S.-trained peers openly acknowledge the limitations of a solely Western view. Many of them display a reflective awareness of what Edward Said identified as the "Orientalist" framework in Western scholarship. Far from reinforcing such dynamics, my colleagues actively challenge them, seeking to engage deeply with ideas from outside the Western canon. This openness suggests a gradual but significant shift within parts of Western academia, where there is a willingness not only to hear but also to learn from non-Western voices, reshaping the contours of academic discourse toward a more genuinely global and equitable exchange.

In contrast to the inclusive atmosphere I have experienced in U.S. academia, the dynamics within Turkish academia reveal a different picture when it comes to valuing diverse perspectives and educational backgrounds. In Türkiye, there exists a visible hierarchy that often places Western-trained academics, particularly those with degrees from institutions in the U.S. or Europe, at the top. This phenomenon aligns with a form of academic Orientalism, where degrees from Western institutions are seen as a marker of superior knowledge and competence. Such practices reflect the broader influence of Western academic norms on Turkish higher education, where having a Western Ph.D. can sometimes overshadow a scholar's actual contributions or expertise. This prioritization can stifle academic diversity, as non-Western-trained scholars may feel marginalized or pressured to align their research and perspectives with Western frameworks to gain recognition.

The disparity becomes even more evident in informal settings. While U.S. colleagues openly encourage non-Western viewpoints, Turkish academia, influenced by this hierarchical structure, may inadvertently discourage alternative perspectives from those educated locally.

In this context, the knowledge of Turkish scholars with Western degrees is often perceived as more “universal” or “objective,” overshadowing localized, culturally rooted understandings. This system not only perpetuates a post-colonial academic bias within Türkiye but also limits the potential for a truly pluralistic academic environment that values diverse epistemologies. The Turkish academic system, thus, contrasts sharply with my experience in the U.S., where the emphasis is on dismantling rather than reinforcing hierarchical and Orientalist structures.

5. Conclusion: Toward a Decolonized Academic Landscape

The privileging of Western-educated Ph.D. holders in Turkish academia reflects a broader Orientalist dynamic in which the West is seen as the center of intellectual authority. This hierarchy, driven by globalization, the dominance of English, and the pressures of international rankings, marginalizes local scholars and reinforces intellectual dependency on Western academic institutions.

To combat these challenges, Turkish universities need to develop policies that promote a more inclusive academic environment, one that values diverse educational experiences and fosters collaboration between local and Western-trained scholars. A more balanced approach to internationalization would allow Turkish academia to engage with global research networks while maintaining and promoting its own intellectual traditions. This decolonization of Turkish academia would help dismantle the Orientalist power structures that currently shape the academic hierarchy and create a more equitable academic landscape.

Atatürk’s Westernization project, which included adopting the Latin alphabet, secularizing education, and fostering scientific and intellectual engagement with Europe, established the foundations of a modern Turkish intellectual class that viewed the West as the source of advanced knowledge (Zürcher, 2017). This created an intellectual environment in which scholars who had trained in Europe or, later, in the United States were seen as embodying “progress” and modernity. These Western-trained scholars became instrumental in shaping the Turkish university system, which subsequently began to view local academic traditions with suspicion if not outright disdain. This intellectual dependency on the West laid the groundwork for the current academic dynamics in Türkiye, where Western Ph.D. holders are often favored in hiring and promotion decisions.

Observing the academic life in the US and Türkiye, I have noticed that faculty members holding degrees from Western institutions experience faster career advancement. This reflects a structural bias in favor of Western academic qualifications, a phenomenon that has its roots in the global dominance of Western knowledge production and its perceived superiority. This bias reinforces a hierarchical relationship between local and Western-educated scholars, perpetuating an academic culture that implicitly devalues local knowledge production in favor of imported intellectual frameworks.

The privileging of Western Ph.D. holders in Turkish academia is a multifaceted phenomenon rooted in both historical legacies and contemporary global academic structures. This privileging is perpetuated through a combination of institutional mechanisms, discursive practices, and individual egoism, all of which contribute to the marginalization of locally trained scholars and the devaluation of indigenous intellectual traditions. To address these issues, there is a need for a conscious effort to decolonize Turkish academia, a process that involves recognizing the value of local knowledge and creating more equitable opportunities for scholars trained in Türkiye. This will require not only challenging the hegemony of Western academic standards but also fostering a more inclusive and diverse intellectual environment that encourages the development of independent, critical thought. Only by breaking the cycle of intellectual dependency can Turkish universities fully realize their potential as centers of academic excellence and innovation.

Furthermore, the disproportionate access that Western-educated scholars have to international networks and funding plays a critical role in their privileged status. Faculty members with degrees from the West are seen as better positioned to facilitate these collaborations, further reinforcing their dominance in Turkish academia. By examining these issues through the lens of post-colonialism, particularly the work of Mignolo (2002) and Said (1978), we can see how Turkish academia mirrors global academic hierarchies that privilege the West. Addressing these inequalities requires a critical reevaluation of the value placed on different educational backgrounds and a move toward a more inclusive and equitable academic system.

References

- Adriansen, H. K., & Madsen, L. M. (2019). Capacity-Building Projects in African Higher Education: Issues of Coloniality in International Academic Collaboration. *Learning and Teaching*, 12(2), 1–23. <http://dx.doi.org/10.3167/latiss.2019.120202>
- Akar, H. (2010). Globalization and Its Challenges for Developing Countries: The Case of Turkish Higher Education. *Asia Pacific Education Review*, 11(3), 447–457.
- Altbach, P. G. (2007). The Imperial Tongue: English as The Dominating Academic Language. *Economic and Political Weekly*, 32(46), 3608-3611.
- (2012). The Globalization of College and University Rankings. *Change: The Magazine of Higher Learning*, 44(1), 26-31.
- (2013). The Complexity of Higher Education: A Career in Academics and Activism. In *Higher Education: Handbook of Theory and Research*, 29, pp. 1-31. Dordrecht: Springer Netherlands.
- Aydinli, E., & Mathews, J. (2021). Searching for Larger Status in Global Politics: Internationalization of Higher Education in Turkey. *Journal of Studies in International Education*, 25(3), 247–265.
- Gerhards, J., Hans, S., & Drewski, D. (2018). Global Inequality in the Academic System: Effects of National and University Symbolic Capital on International Academic Mobility. *Higher Education* 76(4), 669–685. Doi:10.1007/s10734-018-0231-8.
- Hazelkorn, E. (2017). *Global Rankings and the Geopolitics of Higher Education*. Londra: Routledge.
- Inelmen, K., Selekler-Goksen, N., & Yildirim-Öktem, Ö. (2017). Understanding Citizenship Behavior of Academics in American-vs Continental European-Modeled Universities in Turkey. *Personnel Review*, 46(6), 1142-1164.

- Mignolo, W. D. (2002). The Geopolitics of Knowledge and the Colonial Difference. *South Atlantic Quarterly*, 101(1), 57–96. <https://doi.org/10.1215/00382876-101-1-57>
- QS World University Rankings (2023). *Top Universities Ranking*. QS Top Universities. <https://www.topuniversities.com/university-rankings>
- Said, E. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Seggie, F. N., & Çalıkoğlu, A. (2023). Changing Patterns of International Academic Mobility: The Experiences of Western-Origin Faculty Members in Turkey. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 53(1), 1-18.
- Shahjahan, R. A., Blanco Ramirez, G., & Andreotti, V. O. (2017). Attempting to Imagine the Unimaginable: A Decolonial Reading of Global University Rankings. *Comparative Education Review*, 61(1), 51–73. <https://doi.org/10.1086/690457>
- Stein, S. (2017). Internationalization for an Uncertain Future: Tensions, Paradoxes, and Possibilities. *The Review of Higher Education* 41(1), 3–32.
Doi:10.1353/rhe.2017.0031.
- Üsdiken, B. (2004). The French, the German and the American: Higher Education for Business in Turkey, 1883-2003, *New Perspectives on Turkey*, 31(1), 5–38.
- Üsdiken, B. & Wasti, S. A. (2009). Preaching, Teaching and Researching at the Periphery: Academic Management Literature in Turkey, 1970-1999. *Organization Studies*, 30(10), 1063–1082.
- Vavrus, F., & Pekol. A. (2015). Critical Internationalization: Moving From Theory to Practice. *FIRE: Forum for International Education* 2(2), 5–21.
- Waters, J. L. (2006). Emergent Geographies of International Education and Social Exclusion. *Antipode* 38(5), 1046–1068. Doi:10.1111/j.1467-8330.2006.00492.x.
- Zürcher, E. J. (2017). *Turkey: A Modern History*. Londra: I.B. Tauris.

Yazarın Katkı Oranı

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Access to Social Services among Communities in Kakuma-Kalobeyi: The Inhibitive Regulatory Frameworks and the Intervention by Non-State Actors

Kakuma-Kalobeyi Topluluklarında Sosyal Hizmetlere Erişim: Engelleyici Düzenleyici Çerçeveseler ve Devlet Dışı Aktörlerin Müdahalesi

Calvince OMONDI BARACK ^a

Abstract

The integration of the refugees in Kenya especially under the Comprehensive Refugees Response Framework-CRRF has adopted different plans and incorporated different stakeholders in ensuring increased access to services by both the host communities and the refugees in promoting social cohesion. The UNHCR and the Government of Kenya for instance settled on a pilot project at Kalobeyi settlement as a model in Turkana County that would enhance self-reliance among the refugees and the host communities in promoting service delivery and cohesion. However, fieldwork research conducted in late 2021 has revealed that access to services like education has been hampered by regulatory frameworks put in place by the government. For instance, before children are registered in schools, they are required to have a birth certificate which is only available at Lodwar which is 120 kilometres from Kakuma-Kalobeyi. Coupled with poor infrastructure and expensive means of transport, many parents fail to acquire the birth certificates necessary for the registration of

^a Dr., Mesano University, Kenya, Political Science and International Relations, barackcalvince@gmail.com.

Bu makaleye atf için / To cite this article: Barack, C. O. (2025), Access to Social Services Among Communities in Kakuma-Kalobeyi: The Inhibitive Regulatory Frameworks and the Intervention by Non-State Actors, Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(1), 49-60, Doi: 10.5281/zenodo.14789638

Geliş Tarihi (Received): 15.10.2024 / Revizyon (Revision): 21.12.2024 / Kabul Tarihi (Accepted): 05.01.2025

their children in schools. This is true also with the requirements on the size of the classroom and child protection measures. Subsequently, this study, has explored the role played by non-state actors in aiding the agency of the residents of Kakuma-Kalobeyei in meeting the regulatory requirements to access social services. By employing the use of qualitative data collected at Kakuma-Kalobeyei, it has established that non-state actors are instrumental in providing necessary physical infrastructure, facilities, training, and food in meeting the regulatory requirements imposed by the government, thus, aiding access to social services.

Keywords: CRRF, education, health, integration, Kakuma-Kalobeyei, refugees, social protection.

Öz

Kenya'daki mültecilerin entegrasyonu, özellikle Kapsamlı Mülteci Yanıt Çerçevesi (Comprehensive Refugees Response Framework-CRRF) kapsamında, hizmetlere erişimin artırılmasını ve toplumsal uyumun teşvik edilmesini sağlamak için farklı planları benimsemiş ve çeşitli paydaşları bir araya getirmiştir. Örneğin, UNHCR ve Kenya Hükümeti, Turkana County'de mültecilerin ve ev sahibi toplulukların kendi kendine yeterliliğini artırarak hizmet sunumunu ve uyumu teşvik edecek bir model olarak Kalobeyei yerleşiminde bir pilot proje üzerinde anlaşmıştır. Ancak, 2021 yılının sonlarında yapılan saha araştırması, eğitim gibi hizmetlere erişimin hükümet tarafından uygulanan yasal düzenlemeler nedeniyle engellendiğini ortaya koymuştur. Örneğin, çocukların okullara kaydedilmeden önce doğum belgesi almaları gerekmektedir ve bu belge yalnızca Kakuma-Kalobeyei'den 120 kilometre uzaklıktaki Lodwar'da temin edilebilmektedir. Zayıf altyapı ve pahalı ulaşım imkânlarıyla bir araya geldiğinde, birçok ebeveyn çocuklarını okullara kaydettirmek için gerekli olan doğum belgelerini alamamaktadır. Bu durum, sınıf büyüklüğü ve çocuk koruma önlemleri gibi gereklilikler için de geçerlidir. Buna bağlı olarak, bu çalışma, Kakuma-Kalobeyei sakinlerinin sosyal hizmetlere erişim için yasal düzenlemelere uyum sağlamasında, devlet dışı aktörlerin oynadığı rolü araştırmıştır. Kakuma-Kalobeyei'de toplanan niteliksel verilerin kullanımıyla yapılan bu çalışma, devlet dışı aktörlerin gerekli fiziksel altyapı, tesisler, eğitim ve gıda sağlama konularında önemli rol oynadığını, böylece hükümet tarafından dayatılan düzenleyici gereklilikleri karşılayarak sosyal hizmetlere erişimi desteklediğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: CRRF, eğitim, sağlık, entegrasyon, Kakuma-Kalobeyei, mülteciler, sosyal koruma.

1. Introduction

The integration of the refugees in Kenya especially under the Comprehensive Refugees Response Framework-CRRF has adopted different plans and incorporated different stakeholders in ensuring increased access to services by both the host communities and the refugees in promoting social cohesion. This is a complete departure from the previous policy regime that championed encampment and required that all refugees live within the camps with little or no interaction with the host communities (Mogire, 2009 & Nyaoro, 2000). After the ratification of the Global Compact on Refugees (GCR) by the UN General Assembly on 17 December 2018 which Kenya took part, the UNHCR and the government of Kenya settled on a pilot project at Kakuma-Kalobeyei settlement as a model in Turkana County that would enhance self-reliance among the refugees and the host communities in promoting service delivery and cohesion.

Despite the continued existence of Kakuma as a refugee camp under the encampment policy that Kenya has practiced from early 1990s, in 2015, there was a gradual shift from the strict following of the encampment policy by the Government of Kenya. This gradual shift was marked by the establishment of Kalobeyei settlement as a joint initiative between Turkana County Government and the UNHCR just about 3.5 Kilometers from the Kakuma Camp (Betts, A., Omata, N., & Sterck, O., 2020). The essence of the establishment of the Kalobeyei settlement was to promote self-reliance among the refugees as well as to promote the interaction between the refugees and the Turkana Community as the dominant host community (Ibid). This provided the basis for the implementation of the Comprehensive Refugees Response Framework by the government of Kenya with Kalobeyei Integrated Social and Economic Development Programme (KISEDPP) being the pilot project.

The development of KISEDPP by UNHCR in collaboration with the World Bank and other agencies was to help re-orient the refugees assistance framework in promoting self-reliance among the refugees in improving their socio-economic conditions. Similarly, this initiative sought to prepare the host community to benefit from the emerging opportunities around mining and improved agriculture hence lessening their dependence on humanitarian aid in buttressing efforts towards durable solutions (UNHCR, 2016). According to the Kenya Statistical Report for May 2024 issued by UNHCR indicates that Kakuma and kalobeyei hosts 212,283 and 73,786 refugees and asylum seekers from different countries (UNHCR, 2024).

The countries of origin includes Somalia, South Sudan, Democratic Republic of Congo and Ethiopia who are meant to benefit from the pilot project.

The pilot project meant that the refugees and the host communities had to begin sharing of facilities and services. The sharing of facilities and services poised the challenge of policy clashes and collisions since the camp management under the encampment policy fell squarely under the UNHCR and the management of the affairs of the host communities fell under both the county and national governments. The integration, therefore, was poised to encounter challenges, especially on regulatory requirements for access to social services (UNHCR, 2014). For instance, for admission of children to pre-primary or primary schools, a birth certificate is required as per the admission policy. This document is not easily obtainable by refugees who otherwise would prefer to be enrolled in the host community school (GoK, 2013). In navigating between access to social services and the strict regulatory requirements are the non-state actors who play auxiliary services in complementing the roles of both the county and national governments. From the foregoing, this paper has analyzed the role played by non-state actors in aiding the communities in Kakuma-Kalobeyei to access social services.

This paper has used data collected qualitatively using qualitative interview schedules and funded by German Development Institute. The data used is gathered through face-to-face interviews with 27 employees of different non-state organizations who have provided insights on the various activities that their organizations are involved in and the challenges they are facing in promoting access to social services in this area. Similarly, another round of face to face interviews was conducted with three government employees on the requirements for access to various services and how such regulations hamper or facilitate access to social services. The school-going children on the opportunities and challenges they experience in accessing education either in the refugees' schools or host community schools. Secondary data in the form of publications especially those from the government has also been used to corroborate the primary data in enhancing reliability and validity. The data has been analyzed using content analysis and is organized around the policy on the size of classrooms, access to child protection services, free primary, and other fees, camp closure ideation, and cost-sharing policy in access to health services.

2. Policy on the Size of Classrooms and Number of Learners to be Accommodated

The government of Kenya has a policy framework that specifies the exact measurement of a standard classroom in terms of space. For instance, the government through its policy has established that the standard classroom size for Pre-Primary Schools that seek to be registered

must be 6M by 8M (1.9m per child with a maximum of 25 learners between 4-5 years). The size of the classroom requirements for Primary schools changes to 8m by 9m (1.2 m² per learner with a maximum number of learners capped at 45) (Mwadinze, 2022: August 7). Besides the policy requirements on the size of the classroom and the number of learners, other requirements specify that the doors should open outwards and be of a standard size of 1.2m by 1.5m (Ibid). The requirements are also extensive for the accommodation of Children Living with Disability by demanding that classrooms provide learning and turning spaces of 1.8m by 2.0m for learners in a wheelchair (Ibid).

These requirements don't reflect the reality in Kakuma and Kalobeyei Refugee Settlement and in Turkana County where the camps are hosted. This stems from the different challenges that are faced in these camps that are unique and do not reflect the general challenges faced in other regions. This has necessitated the involvement of non-state actors in the construction of classrooms as a way of promoting access to education for the host communities and the refugees. For instance, UNICEF and Red Cross have been engaged in the construction of classrooms for all the communities in Kakuma-Kalobeyei. Several schools in the area have benefitted from classrooms and laboratories constructed and equipped by non-state actors including Pokotom Primary and Secondary Schools which belong to the host communities in bolstering the integration and access to educational services (Interview 001, Kakuma, 22.12.2021).

A huge number of refugees would be locked out of schools if the strict regulations on class sizes are adhered to. An interview with a member of an Non-Governmental Organization (NGO) indicated that Schools in this area are overcrowded with one class hosting up to 200 learners against the recommended number of 40-45 learners. This has negative implications on the teacher-to-pupil ratio which currently stands at 1:56 in Kenya higher than the recommended 1:40 ratio by the ministry of education (Mbaka, 2017: 30 December). In the Kakuma-Kalobeyei area, the teacher-to-pupil ratio stands at 1:112 which is way above the national and standard ratios (Interview 006, Kakuma, 18.12.2021). It emerged from the interviews that handling this number is complex to an extent that teachers usually stand outside when teaching (Ibid). Similarly, to help aid in access to education by the majority of children, the non-state actors have provided incentives to teachers to allow the learners to learn in shifts. One of the pupils while commenting on the differences between refugee and host schools indicated that "there is no difference. Just one thing. It is just that in the host

schools they learn up to 4 pm, but at the refugee schools they break at noon all of them... because in the refugee camp there are very many pupils so what they do is to divide them and they learn in shifts” (Interview 004, Kakuma, 17.12.2021).

This means that the contact hours between teachers and learners in refugee schools is highly reduced compared to the contact hours in host community schools. The strict adherence to government policy on standard working hours for teachers and the specific teaching load would definitely keep many refugee children out of school hence the inability to access education as a basic right. The Red Cross has for an instant been instrumental in ensuring that there are adequate teachers and learning materials in promoting access to education among children in the area. It is indicated that “Agencies are building schools, adding teachers, but the partners are still overwhelmed because you need teachers, classroom, teachers’ quarters, etc. (Interview 005, Kakuma, 17.12.2021). It is the efforts of these non-state actors that make access to education possible for children in this area.

Finally, the structures in the schools do not just play the strict role in which they have been put in place. For instance, classes have been turned into dormitories for girls who have been rescued from early marriages. One respondent indicated that Echieneka School has had its classes turned into dormitories for girls escaping early marriages (Interview 005, Kakuma, 17.12.2021). They have been turned into dormitories since the girls cannot be released to go home even during holidays for the danger of losing them to early marriages. This implies that strict following of rules and regulations on the use of physical facilities in school would deny children access to education and expose them to early marriages. The ability to keep young girls in schools such as Echieneka is only possible with the support of non-state actors who provide food and other necessities to keep such schools running.

3. Access to Child Protection Services and the Intervening Role of Non-State Actors

The government employs children officers and social workers whose roles are to ensure that children's rights are upheld in their areas of jurisdiction. However, the number of children officers in the expansive Turkana County is only three (Interview 003, Kakuma, 16.12.2021). In protecting the children and increasing access to social protection services, the non-state actors have undertaken several activities in increasing access to child protection services. First, the non-state actors have addressed the grey policy areas in the standardization of the social service workforce. One interviewee indicated that non-state actors engaged an international firm that developed a 10-day curriculum for the social service workforce which

has been adopted by the Kenya School of Government (Interview 005, Kakuma, 17.12.2021). The first beneficiaries have been indicated to have included the government officials on children protection and others from the camp so that they can be accredited to be trainers of trainees and 100 individuals who work in Daadab and Kakuma-Kalobeyei have been trained (Ibid).

This training has also incorporated para-professionals and volunteers trained in two bunches on 90 at the beginning of the year and 60 in the year. The essence is to build the capacity of different actors in promoting child protection (Interview 005, Kakuma, 17.12.2021). Second, the non-state actors have engaged in mapping child abuse hot spots for closer supervision and protection. The non-state actors established that service providers in the hot spot areas like Nedeia and Zongot were few with the former area only having African Inland Church offering child protection services (Ibid). The training developed by the non-state actors is, therefore, key in building capacity for the locals in enhancing child protection services. Similarly, the non-state actors enforce a code of conduct among their employees with regard to child sexual abuse and follow the law in ensuring that the protector does not end up as the abuser while the rule on the government side is “a bit relaxed” (Interview 008, Kakuma, 22.12.2021).

Third, the non-state actors have incorporated teachers as incentive workers in enhancing child protection services where extra payment is given for this extra work. The teachers get trained on child abuse, exploitation, and accountability to the beneficiaries. Given the fact that some pupils are over 18 years, the non-state actors inform teachers of the power imbalance that exists between the teachers and pupils and the dangers of sexual exploitation in their interactions. The non-state actors make the teachers commit to a code of conduct and ensure that the rule of law takes its course in an event of a breach of the code of conduct (Interview 005, Kakuma, 17.12.2021).

Finally, the non-state actors have negotiated and navigated the complex socio-cultural practices in ensuring that access to social services is guaranteed among refugees and host communities. The non-state actors carry out sensitization campaigns against early marriages and they persuade community members to change their attitude with regard to child marriages. The non-state actors also operate rescue centers for children escaping early marriages as well as helping in the pursuit of legal justice for children who have found themselves in early child marriages. These efforts have been confronted by challenges, especially with regard to access to hard-to-reach areas as well as lack of community support

since dowry negotiations always incorporate many actors who otherwise would have been relied on as the protectors (Interview 011, Kakuma, 23.12.2021). Schools and rescue centers are important in protecting the girls since the community members are pastoralists and can easily relocate with the girl taken to the husband without a trace.

4. Free Primary Education and ‘Other Fees’

The government of Kenya introduced the Free Primary Education Policy in 2002 (GoK, 2002). This policy envisioned that all school-going children would be enrolled in schools by the NARC government (Ibid). This was bolstered by the Jubilee administration which introduced the 100% transition policy for learners in Kenya to promote literacy levels and transition from lower levels to higher levels of education (GoK, 2013). These two policies have had their share of challenges, especially at implementation levels which have impacted the access to free primary education. For instance, in Kakuma and Kalanoyei area, host community schools charge fees for examinations that at times prevent learners from accessing schools. One learner interviewed reported that in her host school they were paying 300 shillings for exams something that her parents were struggling to pay hence threatening her stay at school throughout the term (Interview 008, Kakuma, 22.12.2021).

The drought and climatic conditions make access to food, especially for the local community here hectic hence the introduction of the school feeding program. This program has stopped despite its contribution to the access to education among host communities living in Kakuma-Kalobeyei. The essence of the feeding program has been captured by one interviewee who retorted that “initially the children just go to school to feed and as they continue, they realize that school is important in itself” (Interview 005, Kakuma, 17.12. 2021). The feeding program is also very important in managing school attendance and transition since some pupils walk over 5 kilometers to attend school and hence are not able to return home for lunch during the lunch break. One interviewee noted that “again due to the distance, host children are difficult to be sent to refugees’ schools and those schools are filled to the top also” (Interview 008, Kakuma, 22.12.2021). The non-state actors have stepped in to help provide meals as a way of enhancing access to education.

In tandem with the above are the requirement that before registration, children are required to have a birth certificate which is only available at Lodwar which is 120 kilometers from Kakuma-Kalobeyei. Coupled with poor infrastructure and expensive means of transport, many parents fail to acquire the birth certificates necessary for the registration of their

children in schools. The non-state actors need to help more in batch processing of this important document to aid in access to education services by children in Kakuma-Kalobeyei.

5. Camp Closure Policy/Ideas and Its Impact on Service Delivery/Access to Services

The government's policy on camp closure or towing with the idea of camp closure has had a negative impact on service delivery and access to services in general. This has two major impacts one on the side of the non-state actors and the refugees. On the part of the non-state actors, it has created uncertainty and slowed down the financing of programs in keeping services running within the camps. For instance, it made it difficult for non-state actors to convince the donors that they needed the money to run the affairs of the camp yet the government had developed a camp closure roadmap. "On the other hand, the government is also not consistent and does not allow us to reprogram our activities and align them to the roadmap" (Interview 005, Kakuma, 17.12.2021).

On the part of the refugees, it increased suicide ideation. Is reported by one of the respondents that "suicide ideation rose by more than half with recorded cases rising from 4 cases to 48 cases (Interview 005, Kakuma, 17.12.2021). The towing with the idea of camp closure by the government threw most of the refugees into the fray for lack of options. The agony in handling children was even higher there was a need for more resources in terms of funds and personnel in addressing the needs of children under protection. Is indicated by one of the respondents that there was a need for verification, family tracing, reunification, and transfer of cases to the relevant authorities (Interview 005, Kakuma, 17.12.2021).

6. Cost-Sharing Policy of the Government in Accessing Health Services

The cost-sharing approach in accessing government services has hindered access to health services. The health facilities operated by the UNHCR and other non-state actors for refugees have no user fees attached as compared to those of the government which hinders access to health services. Despite these health facilities being of lower level than the Kalobeyei hospital, they provide services that have been made inaccessible by fees charged in public hospitals. The non-state actors operate other health care facilities like Natukubeny Health facility which is a level 3 facility operated by the Red Cross. It was confirmed that the "facility has a 33-bed capacity, a maternity, and 130 deliveries per month and that is merely a ½ of what country referral hospital do per month" (Interview 005, Kakuma, 17.12.2021). The

Red Cross increases access to health care facilities by operating ambulance services which ferry the sick to and from the health facility.

7. CRRF as an Intervening Variable

The developments brought about by the CRRF in the development of the Kalobeyei Integrated Socio-Economic Development (KISDEP) that has provided a guideline on the cooperation and working arrangement among different actors like the county and national government, the UNHCR, and other actors in promoting service delivery to Kakuma-Kalobeyei communities. For instance, the agreement has been on facilitating free access to services for both refugees and host communities. The UNHCR for instance has been cited to have played an instrumental role in facilitating the service deliveries by providing the logistics like fuel for ambulances run by the Red Cross society. The picking of patients from the host communities to the hospital has been observed as making the host feel the benefits of the presence of refugees (Interview 010, Kakuma, 23.12.2021). This synergized approach under CRRF has increased the cooperation between the government and the non-state actors under the auspices of the UNHCR in enhancing service delivery and increase to access to social services. The monthly and bi-monthly meetings between the different actors which helps to monitor the progress of CRRF implementation have served to enhance efficiency and effectiveness in the delivery of social services to the host community.

8. Conclusion

This study has established, that regulatory requirements on the size of the classroom, the number of learners, the teacher-pupil ratio, and the standard working hours for a teacher poses a great threat to access to education among children of school-going age in the Kakuma-Kalobeyei region. It is established by this study that if it is not for the efforts of non-state actors who support the employment of additional teachers, building of classrooms, and offering incentives to teachers to adopt a flexible teaching timetable, many pupils would be deprived of the right to education. Further, this study has found out that majorly of children in need of social protection would miss out on these key service since the government staff dealing with child protection is not only lean on the ground but also cover a large and expansive area which makes them less effective. It is established in this study that non-state actors have both offered training and incentives to different individuals to serve as child protection officers while establishing rescue centers and mapping to aid in the protection of girls at risk of early marriage. Similarly, it has been established that the government's failure

to provide a school feeding programs has compromised the ability of many children to access education due to the long distance that some children have to cover to reach school. This gap has however been filled by the non-state actors who have provided food supplies hence helping to attract and retain learners in school hence enhancing access to education. Finally, the cost-sharing policy and its negative impact on access to health have been remedied by the collaboration among non-state actors under the CRRF agreement in the provision of free services hence enhancing access to health services by the community members.

References

- Betts, A., Omata, N., & Sterck, O. (2020). The Kalobeyei Settlement: A Self-Reliance Model for Refugees?'. *Journal of Refugee Studies*, 33(1), 189-223.
- Mbaka, J. (2017: 30 December). Education: All that Parents Need to Know Ahead of 2018. *The Star Newspaper*.
- Mogire, E. (2009). Refugee Realities: Refugee Rights Versus State Security in Kenya and Tanzania. *Transformation*, 26(1), 15-29.
- Mwadinze, C. (2022: August 7). Physical Facilities Requirements for Registration of Pre-Primary Primary APBET and Special Schools in Kenya, *Teachers Updates*.
<https://teachersupdates.co.ke/primary-schools/physical-facilities-requirements-for-registration-of-pre-primary-primary-apbet-and-special-schools-in-kenya/>
- Ogechi, N. O. (2019). Ethnicity, Language, and Identity in Kenya. *Modern Africa: Politics, History and Society*, 7(1), 111-135.
- UNHCR, (2019). *Kenya Comprehensive Refugee Programme 2019-2020: Programming for Inclusive Solutions and Sustainable Development*, Nairobi: United Nations High Commission for Refugees.
- GoK (Government of Kenya). (2002). *The Basic Education Act*. Government Printer, Nairobi.
- GoK (Government of Kenya). (2013). *The Basic Education Act*. Government Printer, Nairobi.
- GoK (Government of Kenya). (2021). *The Refugee Act, No. 10 of 2021*. Government Printer, Nairobi.
- IFRC (International Federation of Red Cross and Crescent). (2016). *Smart Practices that Enhance Resilience of Migrants, a Summary Report*. Accessed 20th August, 2020,

Calvince Omondi Barack

from: www.ifrc.org/en/news-and-media/press-release/general/world-refugee-day-new-ifrc-study-shares-smart-practices-for-building-resilience-of-vulnerable-migrants.

IOM (International Migration Organization). (2018). *Migration in Kenya: A Country Profile*. IOM: Nairobi.

Sturge, G., & O'Callaghan, S. (2018). *Against the Odds: Refugee Integration in Kenya*. Overseas Development Institute: Blackfriars Road.

UNHCR. (2014). *Kenya Comprehensive Refugee Programme 2014*. UNHCR.

UNHCR. (2016). *The Kalobeyi Integrated Social and Economic Development Program (KISEDPA)*, Kakuma, Kenya: UNHCR.

UNHCR. (2024). *Kenya Statistics Package of May 31, 2024*. Kenya: UNHCR.

WBG.(World Bank Group). (2020). *World Bank Country and Lending Groups: Country Classification*. World Bank: Washington, D.C.

Yazarın Katkı Oranı

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Din-İktidar İlişkisi Bağlamında Siyasi Otoriteye İtaat

Obedience to Political Authority in the Context of Religion-Power Relationship

Ahmet Selim OKUYAN¹

Öz

Bu çalışmada siyasi otoriteye itaat konusu din-iktidar ilişkisi bağlamında ele alınarak incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikli olarak iktidar ve otorite kavramları Platon, Niccolò Machiavelli, Max Weber ve Michel Foucault'un tanımlamaları üzerinden analiz edilmiştir. Ardından Hannah Arendt'in Nazi savaş suçlusunu Adolf Eichmann'ın savunmasını yaptığı yargılanış süreci özetlenerek otoriteye itaat kapsamında tespitlerine yer verilmiştir. Yine bu kapsamda Stanley Milgram'ın kendi adını taşıyan 1961 yılındaki Milgram Deneyi ile Philip Zimbardo'nun 1971'deki Stanford Hapishane Deneyi üzerinden otoriteye itaat konusu deneysel zeminde de ele alınmıştır. Bu deneyler sonucunda insanların otoriteye itaat etme yönündeki yönelimleri sayısal metriklerle ortaya konmuş, insanların güç kullanımına yönelik yüksek eğilimlerinin bulunduğu sonucuna varılmıştır. Son olarak kutsal metinlerde siyasi otoriteye itaat konusu Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an üzerinden incelenmiştir. Kitab-ı Mukaddes'in Yeni Ahit kısmında yer alan pasajlarda siyasi otoriteye sorgusuz ve kesin bir itaatin emredildiği tespit edilmiştir. Kur'an'ın ise siyasi otorite olarak tanımladığı ulu'l-emr'e itaat konusunu Kur'an'a uygun hareket etme şartına bağladığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Siyaset, iktidar, otorite, din, itaat, din-siyaset ilişkisi.

¹ Dr., Siyaset Bilimci, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-9873-9157>, okuyanahmetzelim@gmail.com

Bu makaleye atf için / To cite this article: Okuyan, A. S. (2025). Din-İktidar İlişkisi Bağlamında Siyasi Otoriteye İtaat. Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(1), 61-77, Doi: 10.5281/zenodo.14789664

Geliş Tarihi (Received): 11.12.2024 / Revizyon (Revision): 27.12.2024 / Kabul Tarihi (Accepted): 10.01.2025

Abstract

In this study, obedience to political authority is analyzed in the context of religion-power relationship. In this context, firstly, the concepts of power and authority are analyzed through the definitions of Plato, Niccolò Machiavelli, Max Weber and Michel Foucault. Then, the trial process of Nazi war criminal Adolf Eichmann was summarized and Hannah Arendt's findings within the scope of obedience to authority were included. Also, Stanley Milgram's Milgram experiment in 1961 and Philip Zimbardo's Stanford Prison Experiment in 1971 were analyzed on an experimental basis. As a result of these experiments, people's tendencies towards obedience to authority were revealed with numerical metrics and it was concluded that people have a high tendency towards the use of force. Finally, the issue of obedience to political authority in sacred texts is analyzed through the Bible and the Qur'an. It was found that the passages in the New Testament section of the Bible command unquestioning and absolute obedience to political authority. It has been concluded that the Qur'an, on the other hand, conditions obedience to political authority, on the condition of acting in accordance with the Qur'an.

Keywords: Politics, power, authority, religion, obedience, religion-power relationship.

1. Giriş

Bir iradenin diğerine göre daha baskın olması ve bu iradenin bireyler veya gruplar üzerine dayatılması olarak tanımlanabilecek *iktidar* kavramı siyasi, felsefi ve toplumsal tartışmalardaki en merkezi kavramlardan biri olmuştur. “Foucault’ya göre iktidar, belli kişilerin mülkiyeti değildir. İktidar öyle bir ilişkiler şebekesi veya yumağıdır ki, burada kişiler hem iktidarın ürünü hem de uygulayıcılarıdır” (Bayram, 2003: 41-42). Max Weber’in “irade yürütememe becerisi” olarak tanımladığı iktidar da tüm insan ilişkilerinde yer alan bir olgudur (Bayram ve Çınar, 2007: 12). Bazen çıplak güç bazen ise otorite olarak görünen iktidar, amaç itibarıyla bireysel, toplumsal, siyasi veya iktisadi noktalar barındırabilir.

İktidarın kaynaklarını “fiziksel”, “ekonomik” ve “sembolik” olmak üzere üç ana başlık altında incelemek mümkündür. Kuvvet kullanma, yıldırma, korkutma gibi somut etki barındıran kaynaklar iktidarın fiziksel kaynakları arasında değerlendirilebilirken, işçi-işveren ilişkisi, ambargo veya ödüllendirme gibi kaynaklar iktidarın ekonomik kaynakları arasında sayılabilir. İktidarın sembolik kaynaklarına en önemli örnek olarak kanaat önderleri verilebilirken genel itibarıyla din de bu kategori altında değerlendirilebilir.

Din ve siyaset ilişkisinin kazandığı içeriğe göre, din, siyasal yaşamın bazen nesnesini bazen de öznesini oluşturmaktadır (Turan ve Temizel, 2015: 89). Tarih boyunca dini meşruiyet aracı olarak kullanmayan bir iktidar yok gibidir. Kendisini din dışı ilan eden iktidarlar bile, dinin toplumsal birliğe hizmet eden ritüellerini kullanmaktan geri durmamışlardır (Turan, vd., 2015: 90). Siyaset adamı dini iki şekilde kullanabilir: 1) İktidarı elde edebilmek için, 2) İktidardayken kitleleri daha kolay yönetebilmek için. İki durumda da din, siyaset adamının elinde bir araçtır (Ceylan, 2007: 10).

İktidara meşruiyet kazandırma dinin en önemli siyasal işlevi olarak nitelendirilebilir. Turan'a göre "Hemen hemen bütün siyasal iktidarların dini bir meşruiyet aracı olarak kullandığını söylemek mümkündür" (Turan, 2014: 68). Bu nedenle tarih boyunca iktidarlar, vazgeçilmez hazineleri olan dini siyasal bir müdahaleye tabi tutmuş, onu politik saiklerle yeniden yorumlamış ve onun aracılığıyla toplumu yeniden biçimlendirmek istemişlerdir (Bora, 2006: 234). "Platon, ideal devletin ayakta kalmasının, huzuru devletin varlığında aramaktan geçeceğini, mutluluğun ise ortak bir tanrıya inanmakla gerçekleşeceğini savunur. Ayrıca, dinin kullanılmasına gerekçe olarak da toplumun kurulu düzene (siyasal iktidara) itaatinin devamının sağlanmasını ve insanların eşitsizlik ve haksızlıklar karşısında kadercı bir tavır sergilemeleri gerektiğini gösterir. Platon'a göre siyasi iktidarın meşruluğu ve toplumun rıza ve itaatini sürekliliği için din önemli bir unsurdur" (Platon, 2005: 75).

"İktidar" kelimesi Arapça kökeni itibarıyla "kader" ve "ölçü" ile ilişkili bir anlam verdiği için aslında "ölçü koymak" anlamını verir. Platon'un burada bahsettiği "kadercı bir tavır sergileme" ifadesindeki kastı iktidar kelimesinin kök anlamıyla da örtüşmektedir.

Machiavelli ise dinin hükümdarlıklar üzerindeki rolünü incelerken, yönetilenlerin yasalara uyması, toplumun birliğinin sağlanması ve bunun sürekliliği için dinin kullanılması gerektiğini ileri sürer (Machiavelli, 2008: 55). Hitler'in "İnsanların çoğunun muhakeme yeteneğinin olmaması, muktedirler için ne büyük bir nimettir" sözü de buna en uygun örnekler arasında sayılabilir. *Sıradan Faşizm* belgeselinde yine Hitler'e ait olan şu sözü de dinin siyasi otorite tarafından kullanılmasının önemli örneklerindedir: "Yığınlar halsiz ve tembeldir, okumaz ve düşünmezler. Bir düşman ve bir de Tanrı tanımalılar. İşte Tanrı orada (ekranda Hitler gösterilir). O zaman onları yönlendirebilirsin. Çünkü tek başına hiçtirler. Birlikte bir yığın olurlar" (Romm, 1965). "Weber'e göre din, toplumda ortak bir kader ve ülkü yaratılmasında önemli bir unsurdur. Toplum, sahip olduğu bu ortak kader inancını, zorluklar karşısında maddi ve manevi teselli kaynağı olarak kullanır. Bu yolla kendisine yeniden doğuş

ve kurtuluş mitleri yaratır. Ek olarak din, bir toplumsal ve siyasi bütünleştirici araç olarak kullanılabilir. Buna göre din, siyasal iktidarın belirlediği ekonomik ve toplumsal yapıyı güçlendirecek önemli bir etken olmasının yanında, siyasal iktidara mutlak itaati emreden bir meşruiyet aracıdır” (Weber, 1997: 29).

2. Otorite Kavramı

Modern devleti egemenliğin tek ve asli sahibi olarak niteleyebilmek için, siyasal iktidarın *auctoritas* ile *potestas*'ı salt kendi bünyesinde toplaması gerekir. *Potestas* sadece şiddet kullanmayı kapsayan bir yaptırım gücünü ifade ederken, *auctoritas* iktidarın ta kendisini ifade etmektedir (Saygılı, 2014: 194). Otoritenin yönetme hakkı olarak tanımlanabilecek “meşruiyet” ise çıplak güç olarak görünen iktidarı otoriteye dönüştürme noktasındaki en önemli gereklilik olup, bu noktada iktidar ve otorite kavramları arasındaki en temel farkı oluşturur.

Max Weber iktidarı, “meşru” ve “meşru olmayan” iktidar olarak ikiye ayırarak, rızaya dayalı olan kısmına “meşru iktidar” anlamında “otorite” adını vermektedir. Ona göre otorite ile iktidar arasındaki en temel fark, insanların otoritenin yönetme hakkını (meşruiyetini) onaylamaları ve verdiği emirlere isteyerek itaat etmeleridir (Özdemir, 2014: 74). Weber “karizmatik otorite”, “geleneksel otorite” ve “yasal-ussal otorite” olmak üzere otoriteyi üç tip olarak ele almıştır. “Karizmatik otorite”de iktidarın kaynağı olağanüstü kişilik özelliklerine sahip olduğuna inanılan veya kahramanlıklarıyla ön plana çıkmış karizmatik bir liderdir. Adolf Hitler, Vladimir Lenin, Mustafa Kemal Atatürk karizmatik otoritenin önemli örnekleri arasında sayılabilir.

İkinci tip olan “geleneksel otorite”de ise iktidarın kaynağı yerleşik inançlar, değerler ve geleneklerdir. Statik bir toplumsal düzene sahip ve geleneklerine sıkı bağlı olan toplumlarda görülen bu otorite tipinde liderlerin aldığı kararlar, geleneksel olarak görülmesine yönelik inançları gereğince kutsal sayılmaktadır. Birleşik Krallık, İspanya, İsveç gibi verasete dayalı krallıkla yönetilen ülkeler bu otorite tipinin en bilinen örnekleri olarak nitelendirilebilir.

Weber’in üçüncü otorite tipi olarak belirlediği “yasal-ussal otorite”de ise iktidarın kaynağı akıl ve kanunlardır. Bu otorite tipine olan bağlılığın sebebi aslında toplumun kanunların üstünlüğüne olan saygısı olup, bu açıdan ilk iki otorite tipinden ayrıştığı nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bürokratik otorite olarak da isimlendirilen bu tip otoritede kişiler belirli ilkelere göre göreve gelir ve belirlenmiş sınırlar kapsamında yetkilerini kullanırlar.

Seçilmiş hükümetler, mahkemeler, kolluk kuvvet teşkilatları gibi bürokratik kuruluşlar yasal-ussal otorite tipine örnek olarak verilebilir.

3. Otoriteye İtaat

Søren Kierkegaard'a göre iman, ahlaksal alan ile dinsel alan arasına çizgi çeken bir unsurdur. Nasıl ki ahlaksal alanda kişi toplumun ve başkalarının yararını öne almak zorundaysa, dini alanda da mutlak otorite olan Tanrı'ya itaat her şeyin önüne konulmalıdır. Yeni Ahit'te İshak, Kur'an'da ise İsmail peygamber üzerinden ele alınan Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etme kıssasında Rabbine verdiği sözü tutması ve tam teslimiyetle itaat etmesi anlatılır. Ahlaksal bakış açısından bakıldığında bu eylem çocuğunu korumakla yükümlü olan babanın, bu yükümlülükle oğlunu öldürmeye kalkması, yani cinayet işlemesidir. Fakat Kierkegaard'a göre bu varoluşçu fideizm (imancılık), yani insan onurunun en temel unsurunun yerine getirilmesidir. Kierkegaard bu teslimiyet ve itaatin altını çizerek dinde öznel vicdan ve bilincin değil, İbrahimi bir teslimiyetin yeri olduğunu ifade eder: "İbrahim'in yaptığı'nın etik ifadesi; onun İshak'ı öldürmek için istekli olduğudur. Dinsel ifadesi ise İshak'ı feda (kurban) etmeye istekli olduğudur" (Kierkegaard, 2013: 77).

Yahudi kökenli Almanya doğumlu Amerikalı bir siyaset bilimci ve felsefeci olan Hannah Arendt, 1961 yılında *New Yorker* dergisi adına Nazi savaş suçlusunu Adolf Eichmann'ın "sadece, yasalara uygun olarak görevimi yerine getirdim" cümlesi merkezinde savunmasını yaptığı yargılanış sürecini izleme amacıyla Kudüs'e gelmiştir. 1963 yılında *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te* ismiyle kitaplaştırdığı yazı dizileri sonucu bu davayı "yüzyılın davası" olarak nitelendirmiştir. Kitabında Eichmann'ın genel anlamıyla "sadece ne yaptığımı hiç fark etmemiş biri" (Arendt, 2016: 292) olduğunu vurgulamasının yanı sıra onun "kendi eğilimlerinin her zaman aksine hareket eden ve her zaman görevini yapan biri" (Arendt, 2016: 144) olduğunu da ortaya koymuştur.

Arendt'e göre "Kimse hatamı düzeltmedi, bana bu konuda bir şey anlatılmadı; sonuç olarak, kendi başıma anlayana kadar, neler olup bittiği konusunda en ufak bir fikrim bile yoktu" diyen Eichmann'ın gerçeği söyleyip söylemediği "bu iş için gönüllü mü olmuştun yoksa buraya doğru sürüklenmiş miydi?" sorusunun cevaplanmasına neden olacağından duruşmanın seyri açısından da çok önemliydi (Arendt, 2016: 46-47).

"Eichmann'a göre, 'idealist' olmak sadece bir 'fikre' inanmak veya çalıp çırpmamak ya da rüşvet almamak demek değildi. 'İdealist' dediğin fikri (idea) için yaşardı –

dolayısıyla bir iş adamı idealist olamazdı- ve fikri için her şeyi, dahası herkesi feda etmeye hazır olurdu. Polis soruşturması sırasında, böyle bir şey yapması gerekseydi kendi babasını bile ölüme göndermekten çekinmeyeceğini söylerken, sadece emir kulu olduğunu ve emirlere itaat etmeye hazır olduğunu vurgulamaya çalışmıyordu; kendisinin her zaman tam bir 'idealist' olduğunu da göstermeye çalışıyordu” (Arendt, 2016: 52).

Sorgusu esnasında Immanuel Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi* isimli eserini okuduğunu söyleyen Eichmann, “Nihai Çözümü uygulamakla görevlendirildiği andan itibaren Kant'ın ilkelerine uygun yaşamayı bıraktığını, bunu bildiğini ve artık “kendi fiillerinin efendisi” olmadığını ve “hiçbir şeyi değiştiremeyeceğini” düşünerek teselli bulmaya çalıştığını” itiraf etmiştir (Arendt, 2016: 143).

Eichmann'ın vicdanını rahatlatmak için girdiği bu teselli arayışını Alman generalleriyle uzaktan da olsa bağdaştıran Arendt, bu konuda General Alfred Jodl'u örnek verir. General Jodl kendisine yöneltilen “Siz onurlu generaller nasıl oldu da sorgusuz sualsiz bir sadakatle bir katile hizmet etmeye devam edebildiniz?” sorusuna ‘Başkomutanını yargılamak askerin işi değildir. Bırakın da bu işi tarih veya yukarıdaki Tanrı yapsın’ cevabını vermişti” (Arendt, 2016: 156).

Arendt'e göre her zaman bir erdem olarak methedilen “itaat”, asla yahudilerden nefret etmeyen ve bir insanın öldürülmesini istemeyen Eichmann'ın suçunun asıl nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır (Arendt, 2016: 253). Avukatı Dr. Robert Servatius'un ifadesiyle devlet fiillerinde bulunan bir “günah keçisi” olan Eichmann, başkalarının yaptıklarının cezasını çekmek zorunda olduğu için büyük bir üzüntü duymuştu. (Arendt, 2016: 252-53) Eichmann “beni öyle göstermeye çalışsalar da ben canavar değilim” ve “bir safsataya kurban gittim” şeklinde ifadelerde bulunsa da dava sonucunda aslında 6 milyon yahudinin ölümünden sorumlu tutulan yegâne kişi olmuştur.

Bir taraftan kitabında körü körüne otoriteye itaati eleştiren Arendt, bunu yaparken Eichmann'ın işlediği suçları da meşrulaştırmamaktadır. Yargılamanın temellendirildiği argümanların adil ve kapsayıcı olmadığını belirten Arendt'e göre, Eichmann'ı yargılayan hâkimler eğer aşağıdaki gibi hitap etmeye cesaret etselerdi, Kudüs'teki davanın ne kadar adil olduğunu herkes görürdü:

“Diyelim ki katliamın örgütlenmesine rıza gösteren bir araç haline gelmenizin nedeni talihsizlikten başka bir şey değildi; bu durum yine de bir katliam politikasını

uygulamaya geçirdiğini ve dolayısıyla aktif olarak desteklediğiniz gerçeğini değiştirmez. Zira siyaset çocuk bakıcılığına benzemez, siyasette itaat ve destek aynı şeydir. Ve nasıl siz dünyayı Yahudi halkıyla ve daha nice ulustan insanla paylaşmak istemediğiniz için –sanki sizin ve üstlerinizin bu dünyada kimin yaşayacağına, kimin yaşamayacağına karar verme hakkınız varmış gibi- bir politikayı destekleyip uyguladıysanız, biz de hiç kimsenin, yani insan ırkının hiçbir üyesinin bu dünyayı sizinle paylaşmak isteyebileceğini düşünmüyoruz. İşte bu nedenle, sadece bu nedenle, idam edilmeniz gerekir “(Arendt, 2016: 284).

Eichmann’ın aptal biri olmadığını da belirten Hannah Arendt’e göre, Eichmann’ın “dönemin baş suçlularından biri haline gelmesine olanak sağlayan (şey) -aptallıkla kesinlikle olmayan bir şeyden- ‘fikirsizlik’ten başka bir şey değildi... Gerçeklikten bu kadar uzak ve bu kadar fikirsiz olmak, belki de insanın bünyesinde bulunan bütün şeytani içgüdülerin vereceği zarardan daha büyük bir yıkıma yol açabilir” (Arendt, 2016: 292). Arendt, bu cümlesiyle aslında kitapta işlediği Kudüs’teki yargılama konusundan çıkarılabilecek en önemli sorunu da “fikirsizlik” olarak ortaya koymuştur. Eserin isminin hikâyesi de aslında kitabın son kısmındaki cümlede saklı: “Korkunç, fikre ve zikre direnen kötülüğün sıradanlığı” (Arendt, 2016: 258).

4. Otoriteye İtaat Deneyleri

11 Nisan 1961’de başlayan bu davadan 3 ay sonra Yale Üniversitesi’nden Amerikalı sosyal psikolog Dr. Stanley Milgram otoriteye nasıl itaat ettiklerini göstermek amacıyla “Eichmann ve Yahudi Soykırımında yer alan yüzbinlerce suç ortağı sadece onlara verilen görevi yerine getiriyor olabilir miydi? Onların hepsi yordakçılıkla suçlanabilir miydi?” sorularından hareketle insanların düşünce ve vicdanlarına rağmen otoriteye itaate etmeye yönelik eğilimlerini araştırmak amacıyla bir deney yapmaya karar vermiştir. Hatta Milgram, daha sonrasında kitabının giriş bölümünde de bu konuya yer verecektir: “Soru artık, laboratuvar çalışmalarımız ile Nazi dönemine ait kınanan itaatın arasında bir ilişki kurulup kurulamayacağıdır” (Milgram, 2015: 7).

Deneyde yer alacak gönüllüleri seçmek amacıyla gazeteye verilen ve sokaklarda dağıtılan ilanlarda, hafıza ve öğrenmeye yönelik bir deney yapılacağı ve araştırma konusunun “cezalandırmanın öğrenme üzerinde etkisi” olduğu bilgisi verildi. Deneyin işleyişi ile ilgili olarak katılımcıların bir yarısının öğretmen, diğer yarısının ise öğrenci olacağı söylenmiştir. Öğretmen olarak seçilenler öğrencilere sorular soracak ve öğrenciler sorulara yanlış cevap

verdiğinde giderek şiddeti artırılan elektrik akımı ile cezalandırılacaktır. Katılımcılara kimlerin öğretmen ve kimlerin öğrenci olacağını kura ile belirleneceği söylene de Milgram bu konuda bir hileye başvurmuştu. Elektrik şoku verildiği düşünülen öğrencilerin tamamı aslında Milgram'ın belirlediği aktörlerden oluşmaktaydı ve bir elektrik akımına maruz kalmamışlardı (Bakırcı, 2013).

Milgram'ın deney öncesinde kendi üniversitesindeki psikolog ve psikiyatristler arasında yaptığı anket sonucunda sadece %1.2'si deneklerin 450 volta kadar elektrik vereceğine yönelik görüşte olsa da, deney sonucunda bunun tam tersinde bir tablo ortaya çıkmıştır. Deneklerin %65'i acıdan dolayı haykırışlarını ve çığlıklarını duydukları öğrencilere 450 voltluk çok yüksek şiddet seviyesindeki elektrik uygulayarak otoriteye itaat konusundaki yatkınlığı ortaya koymuştur. Milgram'ın deneyinin sonuçları şöyle özetlemiştir:

“Kurbanı elektrik şoklarına maruz bırakan insanlar, bunu bir zorunluluk olduğundan, kendi görevleri olduğundan yaptılar, herhangi saldırgan bir dürtü yüzünden değil. Bu olasılıkla çalışmamızdan çıkarılabilecek en önemli derslerden biridir; sıradan insanlar, işlerini yaparak ve hiçbir düşmanca tavır taşımayarak da korkunç ve yıkıcı eylemlerin gerçekleşmesine araç olabilirler. Dahası, eylemlerinin yıkıcı sonuçlar doğurduğu belli olsa bile ve yine de temel ahlak kurallarına aykırı davranmaları emredilse, çok azı otoriteye karşı gelebilir” (Milgram, 2015: 15).

“Kendi deneylerimizde sıradan insanların otoriteye uymak adına yaptıklarını gözlemledikten sonra diyebilirim ki Arendt'in *kötülüğün sıradanlığı* tanımlaması gerçeğe hayal edebileceğinizden daha yakındır” (Milgram, 2015: 14-15) diyen Milgram bu konuyu genelleştirerek şöyle ifade etmiştir:

“Milyonlarca siyahın köleleştirilmesi ve ithalatı, Hint-Amerikan toplumun yok edilmesi, Japon-Amerikalıların hapsedilmesi, Vietnam'daki sivillere yönelik napalm saldırısı; tüm bunlar, demokratik bir neslin otoritesinden kaynaklanan şiddet içerikli politikalarıdır ve beklenen bir boyun eğmeyle karşılanmıştır. Her birinde, eyleme karşı çıkan vicdani bir ses yükseltilmiştir, ancak sıradan bir insanın tipik cevabı emirlere itaat etmek olmuştur” (Milgram, 2015: 167).

Amerikalı psikolog Philip Zimbardo, önceki fakülteden arkadaşı olan Milgram'ın deneyiyle ilgili önemli bir noktaya değinmiştir:

“Milgram'ın araştırmasıyla ilgili sorulacak soru, 'normal insanların çoğunluğu neden böylesi bir kötülüğü yapabiliyor?' sorusu değil, 'açıkça acı çeken birine acı

vermeyi reddeden itaatsiz azınlık ne yaptı?’ sorusudur. Deneye devam etmeyi reddedince, bu zulmü durdurmak için müdahalede bulundular mı? Acı çeken mağdurların yardımına koştular mı? Hayır! İtaatsizlikleri bile ‘onaylanma’ endişesi çerçevesindeydi. Koltuklarından kalkmadılar bile. Oturmaları istenen sandalyede kibarca oturup, otoritenin onlara çıkmalarını söylemesini beklediler” (Tunçdemir, 2014).

Zimbardo’nun kendisi de 1971 yılında insanların gerekli şartlar oluştuğunda otoritelerini denli kötü yönde kullanabileceklerini göstermek amacıyla literatürde “Stanford Hapishane Deneyi” olarak anılacak bir deney yapmaya karar verdi. Bu deney için Stanford Üniversitesi’nin bodrumuna bir hapishane inşa ettiren Zimbardo, 2 hafta süreli bu deneye katılanların gün başına 15 dolar alacaklarını belirten bir gazete ilanı yayınladı. İlan sonucunda 24 erkekten oluşan bir üniversiteli öğrenci grubu oluşturan Zimbardo, grubu 12 gardiyan ve 12 mahkûm olacak şekilde rastgele ikiye ayırdı. Belirlenen mahkûmlara gardiyanların tüm direktiflerine itaat etme zorunluluğu koyan Zimbardo, gardiyanlara da fiziksel şiddet uygulama haricinde sert bir şekilde davranmaları yönünde bilgi verdi.

Rol yapıyor olmalarına rağmen deneyin 6. gününde gardiyanlar ile mahkûmlar arasındaki ilişki çok sert bir hal aldığından Zimbardo iki haftalık süre dolmadan deneyi tamamlamak zorunda kaldı. Bu deney ile birlikte tamamen şiddetten uzak kişilerin bile toplum tarafından kendilerine biçilen rolleri sahiplenme noktasında ne kadar kontrolsüz davrandığı ve rolün gerekliliklerini sert bir şekilde sonuna kadar yerine getirdikleri ispat edilmiştir (Bakırcı, 2013).

5. Kutsal Metinlerde İtaat

Bütün kutsal dinler muhatabından kendi kurallarına uygun bir hayat tarzı düzenlemesini ve inancına uygun bir ciddiyetle harekete geçmesini ister. En temel iktidar ilişkilerinden olan Tanrı-kul ilişkisinde de aslolan bilmek ve tanımaktan ziyade, inanmak ve itaat etmektir. Dinin metafizik ve inanç boyutunu oluşturan, Tanrı’nın vadettiklerine inanmak ve bu vaatleri kazanabilmek için onun rızasına uygun bir yaşam şekli belirlemektir. Bu noktada bütün kutsal metinlerde itaat kavramının altı çizilir. İtaat kavramı İslam ve Hıristiyanlıkta kavramsal olarak farklı nüanslar taşıırken, her iki dinde de ahirette hesap verebilmenin ve iyi bir inanan olabilmenin vazgeçilmez bir unsuru itaattir.

Kitâb-ı Mukaddes'te siyasi otoriteye itaatle ilgili geniş pasajlar yer almaktadır. İlgili pasajların neredeyse tamamı Yeni Ahit'te yer almakta olup konuyla ilgili Eski Ahit'te de bir ifade bulunmaktadır: “Yöneticinin öfkesi sana karşı alevlenirse, yerinden ayrılma; çünkü serinkanlılık büyük yanlışları bastırır... İçinden bile krala sövme, yatak odanda zengine lanet etme, çünkü gökte uçan kuşlar haber taşır, kanatlı varlıklar söylediğini aktarır” (Vaiz 10:4). Bu ifadede haklılık durumuna bakılmaksızın insanlara yöneticilerin öfkesi karşısında sakin ve serinkanlı durması öğütlenmiş ve insanların bu yöneticiye karşı olumsuz bir düşüncüyü içlerinden bile geçirmemesi gerektiği “kanatlı varlıkların bu düşünceleri aktaracağı” vurgusuyla uyarılmıştır.

Yeni Ahit'in Romalılar bölümünde yer alan pasaj özellikle siyasi otoritenin kaynağının doğrudan Tanrı olduğunu ifade etmesi bakımından önemlidir:

“Herkes, baştaki yönetime boyun eğsin. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle, yönetime karşı direnen, Tanrı buyruğuna karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanır. İyilik edenler değil, kötülük edenler yöneticilerden korkmalıdır. Yönetimden korkmamak ister misin, öyleyse iyi olanı yap, yönetimin övgüsünü kazanırsın. Çünkü yönetim, senin iyiliğin için Tanrı'ya hizmet etmektedir. Ama kötü olanı yaparsan, kork! Yönetim, kılıcı boş yere taşımıyor; kötülük yapanın üzerine Tanrı'nın gazabını salan öç alıcı olarak Tanrı'ya hizmet ediyor. Bunun için, yalnız Tanrı'nın gazabı nedeniyle değil, vicdan nedeniyle de yönetime bağlı olmak gerekir. Vergi ödemenizin nedeni de budur. Çünkü yöneticiler Tanrı'nın bu amaç için gayretle çalışan hizmetkârlarıdır. Herkese hakkını verin: Vergi hakkı olana vergi, gümrük hakkı olana gümrük, saygı hakkı olana saygı, onur hakkı olana onur verin” (Romalılar 13: 1-7).

Bu pasajda tüm yönetimlerin Tanrı'dan olduğu ifadesinden hareketle, siyasi otoriteye itaatsizliğin Tanrı'ya itaatsizlik olacağı ve yargılanacağı vurgulanarak insanların kurulu olan siyasi otoriteye mutlak itaati emredilmektedir. Bu itaatin en önemli gerekçesi ise Tanrı'nın hizmetkârları olan siyasi otoritenin insanların iyiliğinin ve kötülüğünün bir nevi “bekçi”si olarak tasvir edilmesidir. İfadenin devamında yer alan “vergi ödemenizin nedeni de budur” ifadesi ile de devletin halktan topladığı vergilere mutlak bir meşruluk kazandırılmış, aslında alınan zorunlu bir hizmetin karşılığı olduğu vurgulanmıştır. Bunu destekler mahiyette meşhur “Öyleyse Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin” (Matta 22: 21) ifadesi de İsa'ya sorulan “Sezar'a vergi vermek Kutsal Yasa'ya uygun mu, değil mi?” sorusuna cevap olarak verilmiştir.

Bir başka pasajda ise şu ifadeler yer almaktadır:

“Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin sözünü Mesih’in sözünü dinler gibi saygı ve korkuyla, saf yürekle dinleyin. Bunu, yalnız insanları hoşnut etmek isteyenler gibi göze hoş görünmek için yapmayın. Mesih’in kulları olarak Tanrı’nın isteğini candan yerine getirin. İnsanlara değil, Rab’be hizmet eder gibi gönülden hizmet edin. Çünkü ister köle ister özgür olsun, herkesin yaptığı her iyiliğin karşılığını Rab’den alacağını biliyorsunuz. Ey efendiler, siz de kölelerinize aynı biçimde davranın. Artık onları tehdit etmeyin. Onların da sizin de Efendiniz’in göklerde olduğunu ve insanlar arasında ayırım yapmadığını biliyorsunuz” (Efesliler 6:5-9).

Bu bölümde ele alınan köle-efendi ilişkisi aslında halk ile siyasi otorite arasındaki bir iktidar ilişkisini temsil etmektedir. Metinde “dünyadaki efendileriniz” olarak nitelendirilen siyasi otoritenin isteklerinin tıpkı Mesih’in isteklerini yapıyor gibi saygıyla ve Rab’e hizmet eder gibi gönülden yerine getirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Metnin son kısmında ise iktidar ilişkilerinin en açık örneklerinden olan Tanrı-kul ilişkisine değinilmektedir. İlgili alıntıda otoritenin asıl kaynağına gönderme yapılmakta ve siyasi otorite ile halkın üzerinde bulunan mutlak bir otorite olduğu belirtilmektedir.

Koloseliler bölümünde de bu pasajla benzer mesajlar taşıyan ifadeler bulunmakta ve insanlara saf yürekle ve candan tüm yaptıklarının karşılığında ödül verileceği ifade edilmektedir:

“Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin her sözünü dinleyin. Bunu, yalnız insanları hoşnut etmek isteyenler gibi göze hoş görünen hizmetle değil, saf yürekle, Rab korkusuyla yapın. Rab’den miras ödülünü alacağınızı bilerek, her ne yaparsanız, insanlar için değil, Rab için yapar gibi candan yapın. Rab Mesih’e kulluk ediyorsunuz. Haksızlık eden ettiği haksızlığın karşılığını alacak, hiçbir ayırım yapılmayacaktır... Ey efendiler, gökte sizin de bir Efendiniz olduğunu bilerek kölelerinize adalet ve eşitlikle davranın” (Koloseliler 3: 22-25; 4: 1).

Titus bölümünde yer alan bir pasajda ise insanlara uysal olmaları ve iyi olan her şeyi yapmaya hazır olmaları öğütlenmektedir: “Yöneticilerle yönetimlere bağlı olmaları, söz dinlemeleri ve iyi olan her şeyi yapmaya hazır olmaları gerektiğini imanlılara anımsat. Kimseyi

kötülemesinler. Kavgacı değil, uysal olsunlar. Herkese her zaman yumuşak davransınlar” (Titus 3: 1-2). Bir diğer pasajda ise siyasi otorite, insanların canlarının hesap vericileri olarak nitelendirilmiş ve onların sözünü dinlemenin siyasi otorite için bir motivasyon kaynağı olacağından ve görevlerini severek yerine getireceğinden bahsedilmiştir: “Önderlerinizin sözünü dinleyin, onlara bağlı kalın. Çünkü onlar canlarınız için hesap verecek kişiler olarak sizi kollarlar. Onların sözünü dinleyin ki, görevlerini inleyerek değil -bunun size yararı olmaz- sevinçle yapsınlar” (İbraniler 13: 17).

Son olarak, 1. Petrus bölümünde yer alan pasajın son kısmında ise diğerlerinden farklı noktalara değinilmiştir:

“İnsanlar arasında yetkili kılınmış her kuruma –gerek her şeyin üstünde olan krala gerekse kötülük yapanların cezalandırılması, iyilik edenlerin onurlandırılması için kral tarafından gönderilen valilere– Rab adına bağımlı olun. Çünkü Tanrı’nın isteği, iyilik yaparak akılsızların bilgisizliğini susturmanızdır. Özgür insanlar olarak yaşayın, ancak özgürlüğünüzü kötülük yapmak için bahane etmeyin. Tanrı’nın kulları olarak yaşayın. Herkese saygı gösterin. İmanlı kardeşlerinizi sevin, Tanrı’dan korkun, krala saygı gösterin... Ey hizmetkârlar, efendilerinizin yalnız iyi ve yumuşak huylu olanlarına değil, ters huylu olanlarına da tam bir saygıyla bağımlı olun. Haksız yere acı çeken kişi, Tanrı bilinciyle acıya katlanırsa, Tanrı’yı hoşnut eder” (1.Petrus 2: 13-19).

Hizmetkârlar olarak nitelendirilen insanlara, sadece iyi ve yumuşak huylu siyasi otoriteye değil, sert huylu olanlarına da saygıyla bağlı olması emredilmiştir. İlgili ifadelerde, otoriteye bağlılık sonucu kişi haksız yere acı çekse bile eğer Tanrı bilinciyle otoriteye isyan etmeden bu acıya katlanırsa Tanrı’yı hoşnut edeceği bildirilerek itaat duygusu güçlendirilmiştir.

İslam’ın sahip olduğu tevhid anlayışı her şeyi siyasal iktidarın şahsında harmonize etmiştir. İlk dönem İslam tarihinde ortaya çıkan iktidar mücadeleleri içinde iktidarı kaybeden kesimler aynı zamanda meşruiyetlerini de kaybetmişlerdir (Çaha, 1994: 85). Kur’an’da *itaat* kelimesinin kökünden kelimeler 129 yerde geçmekte ve “itaat etmek, sevk etmek, gücü yetmek, isteyerek ve gönülden yapma” anlamlarında kullanılmaktadır. (Okuyan, 2015: 533-35). Kur’an’da geçen *itaat* kelimesi çoğunlukla Allah’a nispet edilmekte, peygamberlere, (dolaylı olarak) ana babaya ve *ulu’l-emr’e* (emir sahipleri) hitaben de kullanılmaktadır. Peygambere itaate yönelik hitaplar çoğunlukla Allah’a itaat etme emirlerinin peşinde yer almaktadır. “De ki: Allah’a itaat edin, Elçiye itaat edin. Eğer yine yüz çevirirseniz, artık onun (peygamberin) sorumluluğu kendisine yüklenen, sizin sorumluluğunuz da size yüklenendir.

Eğer ona itaat ederseniz, hidayet bulmuş olursunuz. Elçiye düşen, apaçık bir tebliğden başkası değildir” (Nûr 24:54) ayetinden de anlaşılacağı üzere insanlar, Allah’ın vahyini kendilerine tebliğ eden peygamberlere itaatle emrolunmuştur. Aynı zamanda *üsve-i hasene* (güzel bir örnek) olarak peygamberlerin tebliğ ettikleri vahye bizâtihi itaat etmeleri de emredilmiştir: “Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır” (Yûnus 10: 109). Dolayısıyla bu ayetlerden “peygamberlere itaatın meşruiyeti onların ilâhî vahye mazhar oluşundan kaynaklanır, zira onlar da diğer insanlar gibi beşerî özellikler taşır” (Alper, 2001: 444) sonucunu çıkarmak mümkündür.

Kelime olarak *ulu’l-emr* tamlaması “emir sahipleri” manasına gelir. Emir kelimesi “iş” ve “buyurma” anlamlarını içerdiğinden *ulu’l-emr* hem yetkili hem de görevli kimseleri ifade eder (Türcan, 2012: 295). Kur’an’da *ulu’l-emr*’e itaat ile ilgili bir âyet bulunmaktadır: “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Elçiye itaat edin, sizden olan *ulu’l-emr*’e de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah’a ve Elçiye götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlısı hem de en güzeldir” (Nisâ 4:59). Ayetteki “sizden olan” ifadesi sonucu itaat edilmesi gereken *ulu’l emr*’in hükümlerini Kur’an’a göre vermesi gerektiği anlaşılabilir. Ayetin devamında yer alan “anlaşmazlığa düşerseniz onu, Allah’a ve Elçiye götürün” ifadesinde *ulu’l emr* kelimesinin yer almaması, emir sahiplerine itaatın Allah ve Peygamber ile aynı seviyede olmadığını göstermektedir. Allah ve Peygamber’e itaat etmenin bir anlaşmazlığa sebep olmayacağı kabulünden hareketle, anlaşmazlığa düşürebilecek durumların meşru olmayan emirler sebebiyle oluştuğu yorumu yapılabilmektedir (Okuyan, 2024: 248). Ayetin son kısmında yer alan “bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlısı hem de en güzeldir” ifadesi de böylesi durumlarda *ulu’l-emr*’e itaat edilmemesinin önemini göstermektedir.

Kur’an’ın *ulu’l-emr*’e itaatın sınırlarını belirlediği ve bu sınırı aşan emirlerin yerine getirilmemesine yönelik bu ayetiyle aynı doğrultuda bulunan rivayetler de bulunmaktadır. “Dinleyin ve itaat edin! Hatta üstünüze, başı kuru üzüm tanesi gibi siyah Habeşli bir köle bile tayin edilmiş olsa, aranızda Kitabullah’ı uyguladıkça (itaatten ayrılmayın)” (Buhârî, trs.) rivayeti emir sahiplerine itaatın sınırını onların Kur’an’ın hükümlerinin uygulayıp uygulamamasına bağlamıştır. “Allah’a isyan olan yerde (kula) itaat yoktur. İtaat ancak meşru oland gerekir” (Müslim, trs: 39-40) diyen bir başka rivayet ise itaatın ancak meşru durumda gerekli olduğunu ortaya koymuştur.

Ulu'l-emr ibaresiyle kastedilen kişilerin kim olduğu konusunda Sünni ve Şii mezheplerde birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Sünni yoruma göre *ulu'l-emr* kavramıyla “sahâbe, muhacirler ve ensar”, “sahâbenin önde gelenleri”, “yalnızca Hz. Ebû Bekir ve Ömer”, “dört halife”, “Hz. Peygamber’in yetki verdiği emîrler”, “seriyye kumandanları”, “tâbiîn”, “ilim ehli”, “fakihler” veya “yöneticiler” kastedilmiş olabilir. Şîî doktrininde *ulu'l-emr*, Ehl-i beyt imamları veya yalnızca Hz. Ali’dir” (Alper, 2001: 296).

6. Sonuç

Søren Kierkegaard’a göre nasıl ki ahlaksal alanda kişi toplumun ve başkalarının yararını öne almak zorundaysa, dini alanda da mutlak otorite olan Tanrı’ya itaat her şeyin önüne konulmalıdır. Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı* isimli eserinde Nazi savaş suçlusunu Adolf Eichmann’ı “kendi eğilimlerinin her zaman aksine hareket eden ve her zaman görevini yapan biri” olarak nitelendirerek otoriteye körü körüne itaati eleştirmiştir. Arendt bu eseriyle otoriter rejimlerin bireylerin ahlaki ve düşünsel kapasitelerini nasıl manipüle edebileceğine dair din-iktidar ilişkisi bağlamında ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Arendt, kötülüğün “şeytani” bir doğadan ziyade sıradan insanların düşüncesizce otoriteye boyun eğmesiyle ortaya çıktığını savunmuştur. Bu bağlamda, din, insanlar için bir tür ahlaki rehberlik sağlarken, otoriter rejimlerde dinin araçsallaştırılması, bireylerin sorgulama yetisini bastırabilir. Eichmann örneğinde olduğu gibi, bir bürokratin “görevimi yapıyordum” mantığıyla hareket etmesi, ahlaki sorumluluğu askıya almanın bir yoludur ve dinî bir çerçevede, bu tavır “itaat” kavramıyla ele alınabilir.

Stanley Milgram ve Philip Zimbardo’nun deneyleri de insanların otoriteye itaat etme yönündeki yönelimlerini ortaya koymuş, insanların güç kullanımına yönelik yüksek eğilimlerinin bulunduğunu göstermiştir. Hem Milgram hem de Zimbardo deneyleri, bireylerin otoriteye boyun eğdiğinde eleştirel düşünme yetilerini nasıl kaybettiklerini göstermektedir. Din-iktidar ilişkisi bağlamında değerlendirdiğimizde ise sorgulamanın günah ya da isyan olarak görülmesine yol açacağından, benzer bir itaat kültürünü besleyebilir.

Din-iktidar ilişkisi bağlamında en önemli konulardan olan siyasi otoriteye itaat mevzusu Kitâb-ı Mukaddes ve Kur’an’da birbirinden farklı biçimlerde ele alınmıştır. Her iki metin de siyasi otoriteye itaat konusunda hem benzerlikler hem de farklılıklar barındırmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes de Kur’an da temelde toplumsal düzenin korunmasını amaçlar, ancak itaatın koşullarını belirlerken öncelikleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes’in Yeni Ahit kısmında yer alan pasajlarda siyasi otoriteye sorgusuz ve kesin bir itaat emredilirken, siyasi otoriteyi Tanrı’nın bir düzeni olarak görür ve itaati daha evrensel bir

yükümlülük olarak ele alır. Kur'an ise siyasi otorite olarak tanımladığı *ulu'l-emr* (emir sahipleri)'e itaati Allah'ın kitabına uygun olma şartına bağlamış, otoriteye itaati adalet, ehliyet ve inanç gibi koşullara bağlayarak sınırlandırmıştır.

Kaynakça

- Alper, Ö. (2001). "İtaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII, 444-445.
- Arendt, H. (2016). *Kötülüğün Sıradanlığı*, (Ö. Çelik, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bakırcı, Ç. (2013). "Milgram Deneyi: Otoriteye Nasıl Boyun Eğiyoruz?", *Evrım Ağacı*, erişim tarihi: 4 Ocak 2025, <https://evrimagaci.org/milgram-deneyi-otoriteye-nasil-boyun-egiyoruz-954>
- Bayram, A.K. (2003). İktidar Çözümlemelerinde Bir Mihenk: Michel Foucault. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2): 33-46.
- Bayram, A.K. ve Kerim Ç. (2007). İktidar ve Siyasetin Gölgesinde Bürokrasi ve Demokrasi İlişkisi: İdealler, Zorunluluklar, Gerilimler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1): 11-24.
- Bora, T. (2006). Nostalji ve Muhafazakârlık: Mazi Cenneti. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ceylan, Y. (2007). Siyaset, İktidar ve Din. *Ankara Barosu Dergisi*, 65(4): 9-11.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3): 79-99. Doi: https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001730
- Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî. (1992). *el-Câmi'u's-sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları. "Ahkâm", 4.
- Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim. (1992). *el-Câmi'u's-sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları. "İmâre", 39-40.
- Kierkegaard, S. (2013). *Korku ve Titreme*. (İ. Kapaklıkaya, Çev.). İstanbul: Araf Yayınları.
- Machiavelli, N. (2008). *Hükümdar*. (G. Demircioğlu, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları
- Milgram, S. (2015). *İnsanın Gerçek Doğasını İfşa Eden Deney*. (M. Olçum ve K. U. Tüfekci, Çev.). İstanbul: Kafekültür Yayınları.

Okuyan, M. (2015). *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayınları.

Okuyan, M. (2024). *Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları.

Özdemir, G. (2014). Weberyen Anlamda Türklerde Otorite ve Meşruiyet İlişkisi (15.yüzyıl Osmanlı Dönemine Kadar). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(2): 69-90. Doi: <https://doi.org/10.17550/aid.72794>

Platon. (2005). *Devlet*. (F. Aydın, Çev.). İstanbul: Müjde Yayınevi.

Romm, M. (1965). *Sıradan Faşizm (Obyknovennyy Fashizm)*. [DVD]. Rusya: Mosfilm.

Saygılı, A. (2014). Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63(1), 185-198. Doi: https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001744

Turan, E. ve Metehan T. (2015). Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Oy Verme Davranışı: Niğde Bölgesinde Bir Araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7, 86-99.

Turan, E. (2014). *Siyaset Bilimine Giriş*. Konya: Palet Yayınları.

Tunçdemir, C. (2014). "Sıradan İnsan, Otoritenin Emrinde İşkenceci Bir Zalime Nasıl Dönüşüyor?", *Amerika Bülteni*, erişim tarihi: 2 Ocak 2025, <http://amerikabulteni.com/2014/12/18/siradan-insan-otoritenin-emrinde-iskenceci-bir-zalime-nasil-donusuyor/>

Türcan, T. (2012). "Ülû'l-Emr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLII, 295-297.

Weber, M. (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Z. Arouba, Çev.). İstanbul: Hil Yayınevi.

Yazarın Katkı Oranı

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu değerlendirme insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

The Gulf Cooperation Council: How Functional is it?

Körfez İşbirliği Konseyi: Ne Derece Fonksiyonel Bir Teşkilat?

İbrahim KARATAŞ^a

Abstract

The Gulf Cooperation Council (GCC) was established to secure its six members from external threats, mainly Iran and Iraq, but failed to realize this goal due to several reasons. First, this study argues that since the GCC is unable to ensure their security, member states looked for foreign protectors. Second, the enmity among members stems from cross-borders conflicts, which they could avoid intervening. Third, in line with the theory, countries having security problems can hardly form a well-established IGO (inter-governmental organization), and the situation of the GCC complies with the theory. Finally, the GCC has more candidates for leadership, thus they face difficulties in forming an alliance. Consequently, the future of the GCC does not look brilliant and it might remain as an organization having a very little function. The study is expected to contribute the literature of the Middle East by examining factors that led to the inefficiency of the GCC. Both qualitative and quantitative research methods were used for writing the article.

Keywords: Gulf Cooperation Council, Middle East, Gulf States, Saudi Arabia, Iran.

^a Assoc. Prof., Independent Researcher, ibratas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2125-1840.

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Karataş İ., (2025). The Gulf Cooperation Council: How Functional is it? Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(1), 78-96, Doi: 10.5281/zenodo.14789807

Geliş Tarihi (Received): 01.11.2024 / Revizyon (Revision): 23.11.2024 / Kabul Tarihi (Accepted): 05.12.2024

Öz

Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) altı üyesini başta İran ve Irak olmak üzere dış tehditlere karşı korumak amacıyla kurulmuş, ancak çeşitli nedenlerle bu amacını gerçekleştirememiştir. Bu çalışma ilk olarak KİK'in kendi güvenliğini sağlayamaması nedeniyle üye devletlerin yabancı koruyucular aradığını vurgulamaktadır. İkincisi, üyeler arasındaki düşmanlık, kendi aralarındaki meselelerden değil, sınır ötesi çatışmalardan kaynaklanmaktadır. Üçüncüsü, teoriye uygun olarak, güvenlik sorunları olan ülkelerin köklü bir hükümetler arası teşkilat oluşturması zordur ve KİK'in durumu teoriye uygundur. Son olarak, KİK'in liderlik için çok aday olduğu için bir ittifak oluşturmakta zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Sonuç olarak, KİK'in geleceği parlak görünmemektedir ve çok az işlevi olan bir örgüt olarak kalması muhtemeldir. Bu çalışmanın, KİK'in verimsizliğine yol açan faktörleri inceleyerek Orta Doğu literatürüne katkıda bulunması beklenmektedir. Makalenin yazımında hem nitel hem de nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Körfez İşbirliği Konseyi, Orta Doğu, Körfez Ülkeleri, Suudi Arabistan, İran.

1. Introduction

The Gulf Cooperation Council (GCC) is going through hard times since it was established in 1981. Although being a political and economic alliance like the EU and ASEAN, it is far from realizing its basic goals due to deep discord among the six members. While only Saudi Arabia, Bahrain, and partly the UAE (United Arab Emirates) act in conformity in regional politics, Kuwait, Qatar and Oman opt for a more independent stance, thereby raising concerns into mind about the future of the GCC. There are vital problems that threaten the intergovernmental organization such as geopolitics, continuous conflicts, wars, lack of trust among states, fear of Iran, external interventions, popular unrests, priorities of members, and so on. Particularly, the security problem stemming from mentioned reasons compels GCC States to act independently from each other. In addition, the vast amount of hydrocarbon revenues gives more confidence to the member countries and encourage them to determine their own foreign policies independent from the leading country, Saudi Arabia. Therefore,

besides external threats, rivalry among the GCC States deepens the rift to grow larger. We may expect that GCC States' incompatible policies might make the organization less functional or even turn it into an institution with only a nameplate.

This study aims to reveal what is going wrong in the alliance of Gulf countries by analyzing root problems, which threatens peace and security especially in the Gulf and generally in the Middle East. Our first hypothesis is that a harmonized foreign policy of member states could not be realized since it is very difficult to form a political, economic and a military alliance at the same time. Even the EU has not achieved such a comprehensive goal. Second, the GCC seems not an institution of partnership but rather a bloc led by a regional hegemon; Saudi Arabia. In other words, the GCC resembles the US-led Western bloc during the Cold War rather than the EU, which does not allow a super or superior power to dominate the union, and allow members to have their own foreign policies. In fact, the EU is trying to form a common foreign policy but does not pressure members to adopt it. On the contrary, the GCC states favor adopting single policies, which are not in favor of all. Particularly some countries' independent foreign policies and their desire to be regional players create a leadership problem in the GCC. We can argue that there is more than one leader; power relations are no longer asymmetric; and this new situation impedes the harmony among members of the Council. Moreover, it should be added that the Saudi leadership's failure to protect its allies has forced other members to find new ways to secure themselves. Third, foreign intervention of member states cause turmoil both in the intervened countries and in the GCC as they support different parties in regional conflicts. Their rivalry outside the GCC has had repercussions in the organization, and affected their relations. In addition, while the GCC States fail to secure themselves, they still involve in regional conflicts. Hence, as this study argues, the security dilemma is both an issue they strive to address and one to which they simultaneously contribute. In other words, there is a vicious circle that engulf Gulf countries into the conflict(s).

Methodologically, a literature review was done for the examination of the subject. Articles, news stories, NGO reports, and books elucidating the organization were reviewed, and foreign policies of member states, which are generally not in harmony with each other, were compared. Besides, some interviews were conducted with the experts of the subject. In terms of the scope, we limited our analysis with foreign policies of the GCC States and ignored their economic, domestic and social policies. The characteristics of each state's foreign policy is examined so as to understand the personality of the organization. While much has been

written about each GCC State, there are few studies about why the organization fails to meet expectations and what might happen in the future. This study is expected to fill this gap with its own theoretical approach.

2. Intergovernmental Organizations (IGOs)

The GCC is an intergovernmental organization (IGO), which is defined by the Union of International Associations (UIA) as “an organization composed primarily of sovereign states and established by a treaty or other agreements that act as a charter creating the group (UIA, 2020)”. According to Law (2013: 4), IGOs were assumed as instruments through which states could seek their interests in the international and regional arena. They are also bodies facilitating cooperation among states (Keohane, 1984). According to the UN, for an organization to be intergovernmental, it should comprise three or more parties and be established with an agreement, which make members subject to international law and render their decisions binding. Yet, according to Wallace and Singer (1970), two sovereign governments are enough for an IGO. Such organizations do not replace governments but they still have a governmental body that issues norms, rules, structures, and so on. In addition, each member gives up some of its sovereignty for the sake of cooperation after joining the organization. The first IGOs were established to facilitate cross-border services such as postal services and transportation. As economic and technologic development has boosted from the late 19th century onwards, the role of IGOs have become more vital as well as more complicated. IGOs may be single-issue, multi-issue, regional or international organizations such as the UN, the EU, the African Union, the GCC, the NAFTA (North American Free Trade Agreement), the ASEAN (The Association of South Asian Nations) and the WHO (World Health Organization), promoting regional economic, security, military and political cooperation, and so on.

IGOs have several roles. First, they are necessary to uphold peace and security among states regionally or/and internationally. For instance, the United Nations is serving states to solve their disputes through mediation, putting embargoes on misbehaving states, and enabling the use of force through its Security Council. Second, IGOs help governments to boost economic cooperation, prepare regulations for the standardization of international trade and steer the flow of goods, and so on. The World Trade Organization (WTO) is a good example of IGOs that coordinates international trade with rules and regulations. Third, IGOs also help states to solve common global problems such as environment, health and migration. Regarding debates

about IGOs, according to McCormick (1980: 79), since regional IGOs are composed of states with similar politics, economics and culture, they easily provide cooperation among members while global IGOs are more heterogeneous in their nature, complicating cooperation. However, Eilstrup-Sangiovanni (2020) argues that IGOs with global members have higher survivability than regional organizations since their heterogeneous structure and broad functional remit help them diversify their activities, increase their adaptability and reduce vulnerability against issue-specific or geographical shocks. On the other hand, East (1973: 559) argues that small states are less cooperative inside IGOs due to their few resources they must allocate for foreign affairs. Yet, whether small, middle or a superpower, states tend to be more cooperative when they are a member of an IGO (McCormick, 1980: 84).

What is more, an IGO gives legitimacy to an action, which a state cannot do alone. It also ensures checks and balances among member states and enables equal representation of members, regardless of their size (Law, 2013: 4). While liberals argue that IGOs promote peace, maximize gains and encourage further integration among states, realists claim that an IGO might turn into a tool of the more powerful member, which may dominate all decisions, push others into risks for its interests or remain ignorant when a matter is clashing with its foreign policy. Realists also answer why small states still join IGOs. According to Mearsheimer (2001: 162), weaker states align or bandwagon stronger ones to secure themselves. They also create alliances to balance power against their adversaries. While military alliances are not IGOs, there are the ones that transformed themselves into IGO with an agreement, e.g. NATO. In the same vein, an IGO might be established as an alliance, too. For instance, as will be explained below, the GCC is both an IGO and alliance aiming to secure its members from foreign threats. However, as Eilstrup-Sangiovanni (2020) contends, security-oriented intergovernmental organizations are more likely to terminate during geographical upheavals that undermine their *raison d'être*, which is indeed the case for the GCC that failed to be functional during geographical shocks. As will be elucidated below, when the problem of security is not solved, members look for other ways to defend themselves and leave the IGO(s) obsolete. In this respect, they also lose unity, co-work, co-operation and a common foreign policy. Thus, it can be argued that for an IGO to survive, it must ensure the survival of its members (high politics) first. Other issues of low politics are more easy to agree on and act together. This argument is supported by McCormick and Kihl (1979: 500) who claim that countries tend to avoid utilizing IGOs for high-politics in their foreign policy while they use them extensively for low-politics.

By analyzing the GCC below, this study argues that modern organizations may not fit into outdated political systems. The Gulf political culture is slowly adapting to contemporary political system but there is a long way to go. It is difficult to perpetuate an organization, e.g. an IGO, in a region where administrative systems are yet to be coherent with the contemporary world. For instance, since tribalism is influential in the Arab world, it is not strange that the older man, the bigger community or the more powerful country to be obeyed. This being the case in the Gulf, norms like equal representation, co-decisions and different voices may mean disaccord rather than accordance. Thus, the failure of an IGO in such circumstances should not sound weird.

3. The Gulf Cooperation Council (GCC)

The GCC is a regional intergovernmental organization founded in 1981 by Arab states neighboring the Persian Gulf, namely Saudi Arabia, the UAE, Qatar, Oman, Kuwait and Bahrain. The only exception is Iraq. Following the Iranian Revolution of 1979, the GCC States feared the spread of Shia ideology in the region. Thus, when Iran-Iraq War began in 1980, they supported Iraq and saw it as a bulwark against the Iranian incursion (Salisbury, 2018: 11). Their aid to Iraq totaled almost \$50 billion during the war (Wright, 2011: 87). Eventually, seeing that both Iran and Iraq are two regional threats to themselves, they established the GCC in 1981. All six members are monarchies, including constitutional monarchies of Qatar, Kuwait and Bahrain. The aim of the organization is stated as promoting security, economic, cultural and social cooperation among members that have similar political systems, common culture and geographical proximity (Al Jazeera, 2017). GCC institutions are modeled on the European Union (Legrenzi, 2002: 26). It has six branches, which are the Supreme Council, the Secretariat-General, the Ministerial Council, the Consultative Commission, the Secretary-General and the Commission for the Settlement of Disputes.

Member states have achieved several goals like customs union, common market and common security force called “the Peninsula Shield”. Founded in 1984, the military arm of the GCC (The Peninsula Shield) consisted of two brigades with 10.000 soldiers in order to deter potential enemies and defend the GCC States. The joint military force was operational during the first Gulf War in 1991, the second Gulf War in 2003 and the Bahraini Uprising in 2011. Yet, Kuwait, Oman and Qatar did not send troops to Bahrain despite the fact that they supported the Bahraini government. However, the Peninsula Shield has failed to be a real military alliance as the member states preferred to rely on external powers, particularly the United States for their security. (Slijper, 2017: 12).

Another failure occurred monetary union. Except for the UAE and Oman, other members took major steps to introduce a single currency called *Khaleeji* in 2014. Yet, Oman refused the proposal, claiming that its economy was too weak for a common currency. The UAE, on the other hand, opposed it since the concerning institution would not be located in its territories. In addition, an EU-like union was also on agenda but Oman rejected it and threatened to leave the GCC (Cafiero & Karasik, 2016: 9). Furthermore, there were attempts to enlarge the Council by allowing Morocco, Yemen and Jordan to join but no developments have been witnessed about their membership until recently.

The GCC States are unable to secure their countries on their own as they are small states except for the only middle power, Saudi Arabia. However, even Saudi Arabia could not defend itself against regional threats, thus it opted for regional and global alliances since its foundation in 1932. During the first years of the GCC, the Gulf States had to tackle with relatively more powerful neighbors; Iraq and Iran. When Iran was balanced by Iraq in the 1980s, the GCC members got relieved and funded Iraq's war for their own security and partly for Sunni sentiments. Perhaps, supporting a likely enemy against another one was rarely implemented by other IGOs. The literature suggests states establish IGOs for their interests including their security. However, in the case of the GCC, besides combining their powers, member states collaborated (or partly relied on) another power, namely Iraq, to protect themselves.

Iraq itself was a threat as well. Eventually, it invaded Kuwait in 1990 and showed how an unreliable Sunni neighbor it was. What is worse, it was not the GCC's military forces but the US-led international coalition with 700.000 troops that rescued Kuwait from Iraqi invasion (Elashmawy, 2014: 217). Despite the US-led intervention, the Iraqi threat continued until 2003 when the U.S. invaded it again and toppled Saddam Hussain. The difference between the two wars was that the GCC States were reluctant to support the U.S. in the second war due to the Arab people's reaction. On the other hand, whether they predicted before or not, the elimination of Iraq led to the rise of Iran in the region and its political control over Iraq. Iran's expansionist policies raised concerns among all member states and made them look for other ways like finding greater actors to secure their sovereignty as it was clear that the GCC was not militarily strong enough to defend itself.

Besides threats coming from Iran and Iraq, a third factor or threat that shook the council came from inside; popular unrests for democratization against authoritarian regimes, namely the

Arab Spring. The breakout of the Arab Spring culminated in the overthrow of some dictatorial regimes that Saudi Arabia, the UAE and Bahrain had supported (Kabalan, 2018). When Bin Ali of Tunisia, Mubarak of Egypt and Saleh of Yemen lost power, and the unrest reached Bahrain, Saudis and the UAE feared that the political structure of the region would totally change. While oppressing their own opposition and giving subsidies to their people in order to appease them, they also launched counter-revolutions in the countries where there were uprisings. Yet, they were selective in their involvement. While they supported dictators in Egypt, Tunisia, Bahrain and Yemen, they sided with people and rebel groups in Syria and Libya. One of the things that the Arab Spring revealed was that the GCC States diverged in their reaction to the revolutions (Kamrava, 2012: 97). The Arab Spring also exacerbated ongoing rifts among members, for example, eventually resulting in the blockade of Qatar in 2017. Jordanian academician Ali Bakeer said in the interview conducted for this study that the dysfunctional status of the organization became a fact especially in the aftermath of the 2017 GCC crisis, and the blockade imposed by Saudi Arabia and UAE against Qatar (Bakeer, 2020).

4. Why is the GCC Less Influential?

The GCC is an IGO, which was established due to the fear of losing their security and/or sovereignty. It is not like the EU, which was established to prevent wars and enmity, and does not aim to form a political unity following economic integration. In the GCC's case, unlike the EU, enemies were not inside but outside, at least this was the reality until the Arab Spring. However, enemies (Iran and Iraq) were not too far but just on other shores of the Persian Gulf. While Iran was threatening with Shia expansionism, Iraq was putting forward Baathist ideology, i.e. Arab nationalism. Both ideologies didn't match those of the Gulf states and threatened social and religious structure of them. On the other hand, while Iraq benefited from Sunni card by receiving aid from the GCC States, they were well aware that Iraq could attack them, had they not funded Hussain regime's war. Therefore, the formation of the GCC was a *sine qua non* for the Gulf countries in order to unite against foes and deter them.

From the beginning of the establishment of the GCC, member states pursued a policy of remaining neutral or appeasing countries like Iraq with billions of US dollars. Yet, this strategy did not always work. For instance, despite the vast fiscal assistance to the Iraqi regime, Kuwait could not save itself from Saddam Hussain's aggression, and was invaded by the Iraqi troops in 1990. Factors like Kuwait's wealth, Iraq's \$120 billion post-war debts, and historical claims of Iraq on Kuwait all contributed to Hussain regime's decision to invade

(Alazemi, 2013: 346). The GCC States, except for Oman, sent the Peninsula Shield troops to fight together with US-led coalition but the victory belonged to foreign forces rather than them. The Gulf War of 1991 showed that no Gulf country could defend itself neither alone nor by combining their powers. Further to this fact, another fact was that Saudi Arabia as the leader of the union would not be able to protect its allies. Consequently, the Gulf alliance proved itself to be useless against external attacks as one of their members, Kuwait, was freed by other forces. Thus, member states looked for external protectorates and pursued more independent foreign policies which are analyzed in the following sub-sections.

Beginning to analyze the GCC states with Oman, it maintained its relations with both Iraq and Iran, thereby acting alone across the war in 1980s (Al-Rahma, 2015: 5). One of the reasons may be that Omanis have a local sect called Ibadi, which is neither Sunni nor Shia (Jones, 2014: 2). Moreover, Omanis did not cut their ties with Egypt after the Camp David Accords in 1978 (Akseki, 2010: 1). Oman has perhaps the most unique foreign policy in the Gulf, which is based on pragmatism, independence and moderation. Another peculiar characteristic that Sultan Qabus was being an active regional player through mediation diplomacy. Omanis are cautious about not taking part in any war or conflict and eager to play the mediator role between parties. In addition, Omani diplomacy is so subtle that Omanis' mediation often goes unnoticed.

While this active foreign policy makes Oman neutral and friend of all states, it also reveals that Oman adheres to the principle of 'isolationism with active diplomacy', meaning that it does not align entirely with a state or group of states. It is true that Oman is mediating well between conflicting parties but this policy also leads other GCC members to perceive Oman as not fully fulfilling its responsibilities within the organization. For example, opting for a neutral posture during the Iran-Iraq War saved Oman but disrupted the unity and harmony among the GCC States, thus making its membership less meaningful due to its minimal contribution to the GCC's goals. Oman's unusual foreign policy also contradicts with the theories about IGOs. While such organizations are formed for common interests and policies, Oman's position in the GCC neither added value nor caused setbacks to the Council.

Regarding Saudi Arabia, its leadership in the Gulf has always been conspicuous and controversial. The Saudi regime have used oil in exchange for their security since their independence (Nuruzzaman, 2019: 9). Thanks to the black gold, it received the support of the West against regional and global powers. It was this very Western support by which it

protected themselves from pan-Arabist, sectarian and non-local Islamist movements. In addition, it struggled for the leadership of the Arab World. However, it was careful about not getting involved in regional conflicts. Instead of using hard power, it wielded soft power and won its wars without firing a single bullet (Kabalan, 2018). For example, it directly confronted neither with Iran nor Israel but rather supported other Arab states that were fighting them. Besides, they specifically prevent any external power to intervene in countries in the Arab Peninsula. Establishing the GCC was a Saudi idea and fiscally they still cover more than half of organizational expenses. In addition, it has the largest population and economy in the GCC. Since being the only middle power in the GCC, it undertook the leadership of the council. Until the early 1990s, it was the absolute decision-maker in the GCC. Other members rarely objected Saudis' decisions and accepted a foreign policy parallel to Saudi Arabia.

However, when the Gulf War disclosed the weakness of Saudi Arabia against its enemies, they looked for other protectors and raised their voices against the Saudi leadership. The 1990s were the years when other GCC states looked for new ways to secure themselves. Yet, the more they acted independently the more Saudi regime put pressure on them except for Oman. It can be argued that because of Saudi Arabia's power-based politics, the GCC differs from the EU, where great, middle, small and micro states have equal say in decision-making. While the Saudi regime holds absolute power and full control, others are expected to follow their paths and obey directives. With its current (and past) structure, the GCC looks like America's unquestioned leadership in the Western bloc during the Cold War, where the U.S. took the lead while other nations followed roles assigned by America.

The developments have shown that since member states do not accept Saudi pressure and go on their own way in their foreign policies, the functionality of the GCC has eroded. For example, the UAE has been pursuing an assertive and active foreign policy since the early 2000s. In the same vein, it relied on its soft power to attract foreign investors and tourists as well as re-branding the country in order to increase its reputation (Ibish, 2017: 1). Moreover, by diversifying its economic sources, it has become a richer country in the region. The more powerful it got, the more active it became in the regional and international politics. Unlike conservative Saudi Arabia, which exports Wahhabist ideology, the UAE inclines towards modernism (Slijper, 2017: 9). However, they act together with Saudi Arabia in intervening regional conflicts. This study argues that currently, it is not Saudi Arabia but the UAE that

shapes politics in the Arab Street. Khaled Yusuf, an Egyptian political refugee based in Istanbul, also claimed in the interview we conducted that the UAE is the most influential country in the ongoing conflicts in the Middle East (Yusuf, 2020).

Indeed, it was the UAE that first attempted to make a peace deal with Israel, while others overtly or covertly supported the initiative. It is also no secret that the Saudi crown prince Muhammad bin Salman follows the path of his counterpart Muhammad bin Zayed. The UAE also got directly involved in the Libyan civil war, has stronger ties with Al Sisi of Egypt, tries to influence politics of Tunisia, and re-opened its embassy in Damascus before others. Assuming for a while that the Saudi regime might seek to regain its leadership in the Gulf, it is less likely that the UAE will align with the Saudi regime, if alignment doesn't serve its interests.

Qatar has completely distanced its foreign policy from that of the other GCC members, often unsettling them with its independent and maverick approach to diplomacy (Fuller, 2014). When Qatar's former Emir Hamad bin Khalifa took power from his father with a bloodless coup in 1995, he followed a foreign policy independent from Saudi Arabia (Peterson, 2006: 742). Saudis backed a counter coup against Emir Hamad in 1996 but failed and worsened relations. Before taking power, Emir Hamad was blaming his father Emir Khalifa for being too loyal to Saudi Arabia and not pursuing an independent foreign policy. Therefore, Emir Hamad overthrew his father and split from Saudi Arabia. Since then, Qatar's relations with Saudi Arabia, the UAE and Bahrain have never been at a satisfactory level. This has led to the severing of diplomatic relations and a physical blockade by some GCC members and other Arab countries. However, Qatar's response with its soft power seems to have enabled it to withstand against pressure.

Qatar does not act with other members and generally supports the opposite party in the current shifted from mediation to intervention during the Arab Spring, further enraging the Gulf states. Although having a monarchy system, Qatar supported popular uprisings against the authoritarian regimes in the Middle East and North Africa, arguing that political participation would bring peace to the region. On the other hand, Egyptian journalist Muhammad Jamal argues that Qatar thought that allying with groups like the Muslim Brotherhood, which Saudis, Bahrainis and the UAE see as political Islamists threatening the Middle East, would increase its influence in the region and enable it to challenge its hostile neighbors. Qatar is

perhaps the only GCC state neither aligning with Saudi Arabia. It has a different foreign policy agenda and does not seem to renounce it.

Regarding Kuwait, it supports the GCC's unity in order to deal with regional threats (CRS, 2019: 12). In fact, it mediated in regional conflicts and donated vast amounts of aid in the 1980s, including supporting Iraq's war against Iran (Naser, 2017: 104). Yet, in the aftermath of the Iraqi invasion, it tried to ensure its security with regional and international alliances. Therefore, for the sake of its sovereignty, it acts in the GCC consensus in spite of not always agreeing with other members on some issues. In fact, Kuwait has no other choice as its geopolitical location, military weakness, demographics, regional and international environment compel it to form alliances (Alazemi, 2013).

As for Bahrain, the smallest and the poorest country in the Gulf, it has always bandwagoned to Saudi Arabia in order to save its sovereignty, perfectly complying with the realist arguments. Being so weak and having a Shia majority have made the Kingdom to hide behind Saudi Arabia. Indeed, Bahrain could repel an Iran backed coup attempt in 1981 and the uprising of 2011 with the help of Saudi Arabia (Çetinoğlu, 2010: 93). However, being so embedded to Saudi Arabia has prevented Bahraini regime to make reforms in political system (Kinninmont, 2012: 2). Therefore, the uprising of 2011 has been contained but not resolved permanently (Ulrichsen, 2013: 1). Although an independent foreign policy will make Bahrain more vulnerable against its enemies, dependency on Saudis makes it look like a semi-sovereign state.

5. Independent Foreign Policies and the GCC

This study argues that as all the GCC States have an active and independent foreign policy, except for Bahrain, the GCC becomes less functional. Beginning with Oman, it is the most independent member with a neutral but active diplomacy. It hesitates to take sides. Yet, if there is injustice in a case and member states of an IGO are required to take action, non-action might be regarded as escaping from the duty. Oman's isolationist and independent foreign policy from the GCC could ensure its sovereignty but we should note that it was the Council that prepared a \$10 billion aid package to help the Omani government when protests erupted in 2011 (Valeri, 2014, 3). Thus, it can be argued that Oman does not isolate itself from the GCC. Oman got closer to the GCC by ratifying several security agreements after the aid but it continues to pursue an independent foreign policy. Kuwait might be a good inspiration for

Oman in regard to mediation diplomacy. Although Kuwaitis were active in diplomacy and donation, they could not escape from Saddam Hussain regime. Yet, Kuwait would not have been invaded, had it accepted the deployment of foreign troops, a strategy Omanis implemented long before all the GCC members.

On the other hand, Qataris began a similar active and independent diplomacy that focused on mediation. Actually, their ambition to be the ‘Geneva of the Mashreq’ through ‘preventive diplomacy’ worked well for a while (Abdullah, 2014). However, the Arab Spring forced all Council members to change their foreign policy once again due to opportunities and threats it offered. They thought that popular participation in a political system would de-radicalize population. Qatar’s interventionist policy was also a result of its rich population that were too rich to protest their government (Elashmawy, 2014: 14). However, except for Oman, Qatar’s diplomacy was not in compliance with the other GCC members that supported authoritarian regimes in Tunisia and Egypt. Therefore, a hostile contention started between the two sides. Moreover, although five GCC states were on the same side in Libya, Syria and Yemen, they differed in the course of time since they opted for different rebel groups. In Yemen, Qatar was even ousted from coalition forces due to the ongoing strife. As of 2024, i.e. thirteen years after the Arab Spring, it can be concluded that Qatar did not get what it expected from the Arab uprisings.

The crucial problem with all the GCC states is that although they had a perpetual security problem, they began to follow a maverick diplomacy and intervened domestic affairs of other Arab states from the Arab Spring onwards. To intervene and maximize interests, a state must be a great power or a member of a strong alliance. In other words, it should already be powerful state or get the support of friendly countries. For instance, the U.S., the U.K, Russia, China, etc. can side with a party in conflicts as they can handle it and protect their interests. Yet, this is not the case for the GCC member states, including the only middle power, Saudi Arabia, since they themselves might encounter similar riots seen during the Arab Spring. Nonetheless, except for Oman, all countries supported either side in Egypt, Libya, Bahrain, Yemen, Tunisia and Syria. Yet, the result seems not to be in favor of any GCC member.

Besides gaining the hostility of rioters or regimes, GCC states became hostile to each other as well. For example, Saudi Arabia, Bahrain and the UAE withdrew their ambassadors from Qatar after failing to change Doha’s position against the Morsi government of the MB in 2014 (Baabood, 2014: 43). In 2017, this time Egypt joined the three countries and blockaded Qatar

from air, sea and land. The four countries accused Qatar of supporting terrorism, namely MB and Hamas, maintaining good relations with Iran, and meddling in internal affairs of other countries (Al Jazeera, 2017). However, arguments of blockaders were refused by Doha. The Qatari regime argued that; 1). Muslim Brotherhood and Hamas, which blockaders call terrorist organizations, have nothing to do with the four countries except for the position of MB in Egypt. Abdennour Toumi, An Algerian analyst said in an interview specifically carried out for this study via Whatsapp that it is the perceived threat of political Islam against their regimes that deteriorates Qatar's relations with Saudi Arabia and the UAE (Toumi, 2020), 2). the UAE had good commercial relations with Iran as well; 3). not only Qatar but blockading countries also intervened internal affairs of other countries.

In addition, paradoxically, the UAE realigned with Iran after the Iranian forces downed a US drone over the Strait of Hormuz in 2019 while at the same time it continued the blockade against Qatar to forge good ties with the Iranian regime. Another contradictory policy of blockaders and some other Arab countries against Qatar is about Doha regime's relations with Israel. Qatar began to establish diplomatic relations with Israel in 1997. Right after the commencement of good ties, it faced harsh criticism from Arab states. Yet, as of 2020, the UAE and Bahrain signed a peace deal with Israel and their allies support the deal. Overall, the GCC states, including pro-active Qatar and excluding isolated Oman, throw their weight concerning regional issues, and their policies cause contention against each other.

Finally, the weak military power of the GCC states is also a significant problem that impacts the functionality of the organization. In 2018, Saudi Arabia was the largest importer of arms that valued \$3.81 billion. The UAE was the 8th with \$1. 1 billion and Qatar was the 9th with \$816 million (Army Technology, 2019). However, making the Gulf an arsenal does not make states feel secure, thereby they ask external protectors to save their country. Indeed, without a great external power, no Gulf country can preserve its sovereignty. They might have arms but their armies are small in numbers and poorly-trained. Therefore, converting oil to money, and money to weapons is still not enough to maintain the security of a country due to the lack of human power. Since all Gulf States are aware of this fact, they saw wings of the U.S. as a sanctuary for themselves and invited U.S. troops to deploy on their territories.

Oman was the first country that allowed Washington to use its military bases through an agreement signed in 1981 (Dazi-Heni 2017, 7). On the other hand, there are 13.500 U.S. troops in Kuwait, over 8.000 in Bahrain, 5.000 in the UAE, 11.000 in Qatar and 500 in Saudi

Arabia (CRS, 2019: 8; CRS, 2016: 19; Slijper, 2017: 10). It is estimated that there are 35.000 U.S. troops deployed in the Gulf. Besides that, the U.S. Central Command (CENTCOM) is based in Doha. In addition to American forces, Qatar has two Turkish military bases. Moreover, Oman, Bahrain and Kuwait are negotiating with the UK for military cooperation and the use of bases. While the U.S. army was voluntarily invited to protect hosting countries from external threats, currently, it protects the Gulf countries from each other as well. According to Khalid Bin Muhammad Al Attiyah, former Qatari foreign minister, Qatar would be invaded by blockading countries, had there not been Turkish and US bases in Qatar. Kuwaitis also disclose their fear of being invaded by Saudi Arabia behind closed doors. An anonymous Kuwaiti scholar argued that the blockaders of Qatar planned Qatar to be invaded by the UAE and Kuwait by Saudi Arabia.

Consequently, it can be contended that the GCC is an organization whose members are potential invaders and invadees of each other, a situation that does not allow the Council to ferment and cement unity among its members. Several factors have brought them to this point. First, all members are aware that being under the roof of the GCC will not save their states. Thus, they prefer to find external powers to protect themselves. Probably, none of states will give up deploying foreign armies on its territory. From another aspect, this means that the GCC is obsolete in terms of security. As Saudis testified during Bush and Obama administrations, the U.S. may not always side with Gulf countries against their enemies. In addition, the U.S. as an external protector comes at a high price (Wright, 2011: 92). In fact, the best choice is to unite military powers but intra-organization contention, preferences and priorities does not allow it. Consequently, Szalai's 'swing states' model applies to all member states, including Saudi Arabia, which is relatively a great power. 'Swing states' refers to "Those actors which can maintain relations with many players and put more emphasis on case-by-case cooperation than on long-term alliances (Szalai, 2017: 13)."

Second, all six members are more or less intervening in regional and international politics (Young, 2016: 1). Yet, since their policies were clashing in regional conflicts, they later began to be hostile to each other. However, the Arab Spring has shown that they all failed, lost money and gained hostility of people. Such failure may be read as the proof that they are not capable of achieving/preventing regime changes. Besides, the interventionist policies hit themselves rather than conflicting parties in other states, showing that what causes to the strife are the problems that are not concerning member countries so much. In other words, their outside rivalry makes them hostile to each other. Third, as the theory puts forward, it is less

likely that countries having security problems can form a firm IGO. Even the EU could not have been established, had there not been NATO and the U.S., which ensured Europe's security against the Soviet Union. Therefore, security pillar of the GCC is missing. There are more commonalities than divergences but clashing policies does not allow the Council to be an EU like organization. Fourth, based on the previous reason, three GCC members have different and selfish foreign policies with clashing interests (IPI, 2013). In other words, Qatar, the UAE and Saudi Arabia behave like leaders rather than ordinary allies, and they will hardly act together behind the same roof. This study argues that the more leaders an IGO has, the less unity it will have.

Although all major regional organizations were founded for security rather than other reasons like economic benefits, and the GCC was established for the same reason, the organization fails to realize its main goal which is to maintain the security and survival of its members. Hence, it should not be surprising that the functionality of the GCC never reached to the expected level. Due to this fact, questions about the future of the Council have been raised. On the other hand, this situation strengthens the argument of Eilstrup-Sangiovanni (2020), who claims regional IGOs have less percentage of survivability as opposed to global IGOs.

6. Conclusion

The Gulf Cooperation Council (GCC), an intergovernmental organization, was founded to enable six Gulf countries to cooperate with each other against Iranian and Iraqi threats at the beginning of 1980s. However, it was understood in the course of time that member states alone or together are not able to secure their sovereignties against external threats. Therefore, they relied on the U.S. for their security, indirectly implying that the GCC cannot be a military alliance. Saudi Arabia's incapability to defend its neighbors was also a factor that led the Gulf states to leave their security to the hands of greater powers. After the first Gulf War, while Saudi Arabia, Bahrain and the UAE enjoyed similar policies, Oman kept itself away from any conflict, and Kuwait reluctantly followed the Saudi-Bahraini-UAE coalescence. In fact, the UAE also acts independently and more aggressively than Saudi Arabia but it still prefers to be seen in the same frame with Saudi Arabia. Eventually, disagreements between members and growing revenues disrupted the harmony among states.

This study has laid down several reasons for why the GCC does not function at desired level. First, it argued that the GCC is unable to ensure their security, thus they looked for foreign

protectors. Second, the enmity among members stems from cross-borders conflicts, which they unnecessarily intervened. Third, as per the theory, countries having security problems can hardly form a well-established IGO, and the situation of the GCC complies with the theory. Finally, the GCC has more candidates for leadership, thus they face difficulties in forming an alliance. On the other hand, the study also argues that so much strife has negatively affected the GCC, and probably the Council may never fulfill its goals as there is more divergence than unity among members. Thus, the GCC states do not have a common foreign policy despite the fact that they have common threats. As a result, the organization may look like a regional Arab cultural and economic association with no significant duties in the future.

References

- Abdullah, J. (2014). *Analysis: Qatar's Foreign Policy - The Old and The New*. Al Jazeera.
<https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/11/analysis-qatar-foreign-policy--2014111811274147727.html>, Accessed on 25.03.2019.
- Akseki, E. (2010). *Oman's Foreign Policy Between 1970-2008*. Unpublished Master Thesis, Middle East Technical University, Ankara.
- Alazemi, T. (2013). *Kuwaiti Foreign Policy In Light Of The Iraqi Invasion, With Particular Reference To Kuwait's Policy Towards Iraq, 1990-2010*. Unpublished PhD Thesis, University of Exeter, Exeter.
- Al Jazeera. (2017). *What is The GCC?* <https://www.aljazeera.com/news/2017/12/gcc-171204094537378.html>, Accessed on 16.08.2019.
- Al-Rahma, A. (2015). *Leadership in the Middle East and Security: (Sultanate of Oman)*. Security Seminars, Muscat.
- Army Technology (2019). *The World's Biggest Arms Importing Countries in 2018*.
<https://www.army-technology.com/features/largest-importer-of-arms/>, Accessed on 01.06.2019.
- Baabood, A. (2014). *Gulf Countries and Arab Transitions: Role, Support and Effects*. Barcelona: IEMed.
- Bakeer, A. (2020). Interview by Author. Ankara, April 17, 2020

- Cafiero, G. & Karasik T. (2016). *Can Oman's Stability Outlive Sultan Qaboos?*. Washington: Middle East Institute.
- CRS. (2016). *Bahrain: Reform, Security, and U.S. Policy*. Washington Congressional Research Service.
- CRS. (2019). *Kuwait: Governance, Security, and U.S. Policy*. Washington Congressional Research Service.
- Çetinoğlu, N. (2010). The Gulf Cooperation Council (GCC) after U.S. led Invasion of Iraq: Toward a Security Community? *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6(24), 91-114.
- Dazi-Heni, F. (2017). *Oman: National Challenges and Regional Issues in The Post-Sultan Era*. Paris: Irsem.
- Elashmawy, S. (2014). The Foreign Policies of Saudi Arabia and Qatar Towards the Arab Springs: The Cases of Egypt, Libya and Bahrain. *Challenges of Political Transition in the Middle East: Internal and External Factors*. ECPR, Innsbruck.
- Fuller, G. (2014). *Qatar's "Maverick" Foreign Policies*. Graham Fuller.
<http://grahamefuller.com/qatars-maverick-foreign-policy/> Accessed on 05.06.2019.
- Ibish, H. (2017). *The UAE's Evolving National Security Strategy*. Washington: The Arab Gulf States Institute.
- IPI (2013). *Regionalism and Regionalization in the Middle East: Options and Challenges*. New York: IPI.
- Jones, J. (2014). *Oman's Quiet Diplomacy*. Oslo: NUPI.
- Kabalan, M. (2018). Why Saudi Arabia's Foreign Policy is Failing.
<https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/saudi-arabia-foreign-policy-failing-181120113409460.html>, Accessed on 09.06.2019.
- Kamrava, M. (2012). The Arab Spring and the Saudi-led Counterrevolution. *Orbis*, 56(1), 96-104.
- Karen, E. Y. (2016). *The Interventionist Turn in Gulf States' Foreign Policies*. Washington: The Arab Gulf States Institute.

- Kinninmont, J. (2012). *Bahrain: Beyond the Impasse*. London: Chatham House.
- Nuruzzaman, M. (2019). *Foreign Policy of Saudi Arabia*.
<https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0259.xml>, Accessed on 07.07.2019.
- Legrenzi, M. (2002). The Gulf Cooperation Council in Light of International Relations Theory. *International Area Review*, 5(2), 21-37.
- Naser, M. (2017). Kuwait's Foreign Policy Towards Regional Issues in the Middle East from 2003 to 2014. *Asian Social Science*, 13(11), 95-108.
- Salisbury, P. (2018). *Aiding and Abetting? The GCC States, Foreign Assistance, and Shifting Approaches to Stability*. Houston; James A. Baker III Institute.
- Slijper, F. (2017). *The United Arab Emirates, Arms Transfers and Regional Conflict*. Utrecht: PAX.
- Szalai, M. (2017). The Alliance Dilemma of The Gulf States After The Obama Presidency. *Cojourn*, 2(2-3), 1-18.
- Toumi, A. (2020). Interview by Author. Ankara, May 12, 2020.
- Ulrichsen, K. C. (2013). Bahrain's Uprising: Regional Dimensions and International Consequences. *International Journal of Security & Development*, 2(1), 1-12.
- Valeri, M. (2014). *Oman's Mediator Efforts in Regional Crises*. Oslo: NOREF.
- Wright, S. (2011). Foreign Policy in the GCC States. in M. Kamrava (Ed.), *The International Politics of the Persian Gulf*. Syracuse, NY: Syracuse University Press. 72-93.
- Yusuf, K. (2020). Interview by Author. Doha, May 25, 2020.

Yazarın Katkı Oranı

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Avrupa Birliği'nin Normatif Gücü ve Dijital Diploması¹

The Normative Power of the European Union and Digital Diplomacy

Betül ERDOĞAN ^a

Öz

Dijital diploması, sosyal medyanın uluslararası aktörler tarafından dış politika hedeflerine ulaşmak, imajlarını ve itibarlarını etkin bir şekilde yönetmek için kullanılan bir yöntem olarak tanımlanmaktadır. Avrupa Birliği, kendisini normatif güç olarak tanımlayan aktör olarak, bu imkandan stratejik olarak faydalanmaya çalışmaktadır. Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin normatif dış politika aktörlüğü bağlamında dijital diplomasının rolünü ve etkisini incelemektedir. Çalışmada üç ana konu ele alınmaktadır. Öncelikle, normatif güç kavramının temelleri ele alınmaktadır. İkinci olarak, dijital diplomasının evrimi ve kamu diplomasısından dijital diplomasıya dönüşüm süreçleri incelenerek bunların sunduğu avantajlar ve dezavantajlar değerlendirilmektedir. Son olarak ise, dijital diplomasının AB'nin normatif dış politika aktörlüğü üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Çalışma ana

¹ Bu makale "Avrupa Birliği'nin Normatif Dış Politika Aktörlüğü Bağlamında Dijital Diploması: Yeni Fırsatlar ve Zorluklar" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

^a İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-5341-5573>.

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Erdoğan, B. (2025). Avrupa Birliği'nin Normatif Gücü ve Dijital Diploması. Toplum ve Kimlik Dergisi, 2 (1), 97-119, Doi: 10.5281/zenodo.14787397

Geliş Tarihi (Received): 10.12.2024 / Revizyon (Revision): 29.12.2024 / Kabul Tarihi (Accepted): 15.01.2025

hatlarıyla AB'nin dijital diplomasi stratejileri ve araçlarının normatif değerlerin aktarımını nasıl desteklediği tartışılmaktadır. Dijital diplomasi, AB'nin normatif gücünü pekiştiren ve küresel görünürlüğünü artıran bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Dijitalleşmenin sunduğu imkanlar, AB'nin normatif değerlerini küresel düzeyde daha etkin bir şekilde temsil etme ve yayma kapasitesini artırmaktadır. Böylelikle AB, dijital diplomasi aracılığıyla normatif güç kimliğini hem korumakta hem de güçlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, normatif güç, dış politika aktörlüğü, dijital diplomasi.

Abstract

Digital diplomacy is defined as a method used by international actors to achieve their foreign policy goals and effectively manage their image and reputation through social media. The European Union, as an actor that defines itself as a normative power, is trying to strategically benefit from this opportunity. This study examines the role and impact of digital diplomacy in the context of the European Union's normative foreign policy actor. Three main topics are addressed in the study. First, the foundations of the concept of normative power are addressed. Second, the evolution of digital diplomacy and the transformation processes from public diplomacy to digital diplomacy are examined and the advantages and disadvantages they offer are evaluated. The last section addresses the impact of digital diplomacy on the EU's normative foreign policy actor. The study outlines how the EU's digital diplomacy strategies and tools support the transfer of normative values. Digital diplomacy is considered as a mechanism that reinforces the EU's normative power and increases its global visibility. The opportunities offered by digitalization increase the EU's capacity to more effectively represent and disseminate its normative values at the global level. In this way, the EU both preserves and strengthens its normative power identity through digital diplomacy.

Keywords: European Union, normative power, foreign policy actorship, digital diplomacy.

1.Giriş

Çok net bir tanımı olmamakla birlikte dijital diplomasi, küresel etkileşimin ve toplumsal değişimin dijital platformlar aracılığıyla şekillendiği bir süreci ifade etmektedir. Dijital diplomasi, devletlerin dış politikalarını ve uluslararası ilişkilerini sanal ortamlarda yürütme biçimini tanımlamaktadır. Günümüzde dijitalleşmenin etkisiyle, sosyal medya kullanımı, sadece bireysel iletişim ve eğlence amaçlı değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal hareketlerin şekillenmesinde de önemli bir araç olarak görülmektedir. Sosyal medya yalnızca toplumsal hareketleri değil, siyasal temsil ve seçim süreçlerini de şekillendirmektedir. Özellikle dijital diplomasi alanında sosyal medyanın kullanımı, ülkeler arasındaki ilişkilerin yönetilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Devletler, sosyal medya platformlarını kullanarak ulusal ve uluslararası düzeyde siyasi mesajlarını duyurmakta, halkla iletişim kurmakta ve diplomatik ilişkilerinde daha etkili olabilmektedirler. Bu bağlamda, sosyal medya, dijital diplomasi uygulamalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Avrupa Birliği (AB), küresel normatif gücünü çeşitli stratejilerle yaymakta ve dünya genelindeki ilişkilerinde değerlerinin yayılımını teşvik etmektedir. AB'nin temel normatif unsurları, barış, özgürlük, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi ilkelerden oluşmakta olup, sosyal dayanışma, ayrımcılıkla mücadele, sürdürülebilir kalkınma ve iyi yönetim gibi ek normlarla desteklenmektedir. AB'nin dış ilişkilerinde başat rol oynayan bu normların yayılma sürecinde AB, farklı stratejiler kullanmaktadır.

Normatif güç yaklaşımına göre, AB'nin stratejik iletişim araçları ve üst düzey yetkililerinin açıklamaları, AB'nin normlarının bilgisel yayılımını sağlamaktadır. Ayrıca, AB'nin kurumsal ilişkileri güçlendirme, öğrenci değişim programları ve uluslararası iş birlikleri gibi girişimler, normların aktarımını kolaylaştırmakta ve derinleştirmektedir (Huijgh, 2013).

AB'nin normatif gücü, Lüksemburg Bildirisi gibi metinlerle desteklenmekte, Kopenhag Kriterleri ile üye ülkelere normlar dayatılmaktadır. Bu kriterler, demokrasi, insan hakları ve piyasa ekonomisi gibi unsurları içerirken, AB'nin genişleme ve komşuluk politikaları aracılığıyla da normatif gücünü yayma çabası devam etmektedir. Avrupa Birliği, normatif bir güç olarak, uluslararası sistemde değer temelli bir aktör olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, dijital diplomasiyi yalnızca bir iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda normatif değerlerini yayma ve küresel etkisini artırma stratejisi olarak kullanmaktadır.

Çalışma kapsamında, ilk olarak AB'nin normatif güç kavramı ele alınacaktır. Normatif güç, AB'nin küresel düzeyde insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve sürdürülebilir kalkınma gibi değerleri yayma çabası üzerinden tanımlanmaktadır. İkinci bölümde, dijital diplomasinin kavramsal çerçevesi çizilerek, kamu diplomasisinden dijital diplomasiye geçiş süreci irdelenmektedir. Ayrıca, dijital diplomasinin sağladığı avantajlar ve olası dezavantajlar da ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise AB'nin dijital diplomasi stratejileri ve uygulamaları, normatif güç kimliği bağlamında analiz edilecektir. AB, dijital diplomasiyi bir araç olarak kullanarak normatif değerlerini küresel ölçekte yaymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, dijitalleşen dünyada AB'nin normatif gücünü nasıl tanımladığı ve pekiştirdiği tartışılacaktır. Dijital diplomasi, AB'nin uluslararası görünürlüğünü artıran ve normatif değer aktarımını destekleyen stratejik bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin dijital diplomasi stratejilerinin ve araçlarının normatif değerlerin iletilmesine nasıl katkı sağladığını incelemektedir. Dijital diplomasi, AB'nin normatif gücünü destekleyen ve küresel düzeyde tanınırlığını artıran önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Dijitalleşmenin sunduğu olanaklar, AB'nin normatif değerlerini uluslararası alanda daha etkili bir şekilde yansıtmaya ve yayma becerisini güçlendirmektedir. Böylece, AB dijital diplomasi sayesinde normatif güç kimliğini hem devam ettirmekte hem de bu kimliği daha da pekiştirmektedir.

2. Normatif Güç Kavramı

Normatif güç kavramı, 2002 yılında Ian Manners tarafından geliştirilmiştir ve AB'nin uluslararası sistemdeki etkisini açıklayan temel teorik çerçevelerden birini oluşturmaktadır. Manners, AB'nin gücünü yalnızca ekonomik veya askeri kapasitesine dayandırmaz; aksine, AB'nin uluslararası normlar yaratma, bu normları yayma ve diğer aktörlerin bu normları benimsemesini sağlama kapasitesine vurgu yapmaktadır. Avrupa Birliği'nin normatif güç yaklaşımı, evrensel değerlere dayalı politikalar geliştirmeyi temel almaktadır. Bu değer temelli yaklaşım, AB'nin uluslararası etkisini, askeri güçten ziyade ekonomik teşvikler, diplomasi ve uluslararası anlaşmalar yoluyla yumuşak güç unsurlarını kullanarak artırmasına yardımcı olmaktadır (Diez, 2005).

Dijital diplomasi, demokratik değerlerin teşvik edilmesi ve yayılması açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Dijital medya, Avrupa Birliği dış politika aktörlerinin projelerini şekillendirmesi ve AB'nin küresel gücünü artırması için önemli bir araç sunmaktadır. AB'nin bu gücü kullanma kapasitesi, kurumların kendilerini tanımlayan tutarlı ve benzersiz bir

kurumsal kimlik oluşturmaya dayanmaktadır(Mumby ve Kuhn, 2019; Peltekoğlu ve Şevik İnal, 2024).

Dijital diplomasi, aynı zamanda Avrupa Birliği gibi demokratik değerleri yaymayı hedefleyen aktörlerin normatif güç stratejileri için önemli bir araçtır. AB'nin benimsediği demokratik değerlerini yayma çabaları, dijital diplomasiyle daha geniş kitlelere ulaştırabilmektedir. Örneğin, AB'nin dijital platformları insan hakları kampanyaları için kullanması, demokrasiye olan bağlılığını göstermenin etkili bir yoludur. Bu tür girişimler, demokrasi ve dijital diplomasi arasındaki bağı güçlendiren somut örneklerdir. Dijital diplomasi, özellikle Avrupa Birliği gibi demokratik değerleri yaymayı hedefleyen aktörlerin normatif güç stratejileri için önemli bir araçtır.

AB, dış politikada daha fazla özerklik kazandıkça, kendisini normatif güç olarak tanımlamaya çalışmaktadır (Manners I. , 2002). Nathalie Tocci, normatif güç kavramını uluslararası aktörlerin dış politika yaklaşımlarını değerlendirirken temel bir çerçeve olarak ele almaktadır. Tocci'ye göre normatif güç, bir aktörün uluslararası alandaki eylemlerini maddi çıkarlar veya güç mücadelesi yerine, normatif değerlere dayandırma kapasitesidir (Tocci, 2009). Tocci, normatif gücün yalnızca deklarasyonlarla sınırlı kalmayıp, somut politika uygulamalarında test edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Nitekim, Tocci, AB dış politikasında normatif değerlerin pragmatik bir şekilde uygulanmasını ele alırken, Biscop, Avrupa'nın dış politikasını modern koşullarda bir reel politik olarak tanımlamaktadır. Biscop'a göre AB, dış politika stratejisinde ilkeli pragmatizm anlayışına dayalı bir yaklaşım benimsemiş ve demokratikleşme yerine güvenlik, komşuluk ilişkileri ve kırılğan devletlerle iş birliği gibi unsurları ön plana çıkarmıştır (Biscop, 2016).

2.1.Normatif Gücün Avrupa Birliğinde Oluşumu ve Avrupa Birliğinin Normatif Güç Kimliği

1970'lerin başlarında, uluslararası ilişkilerdeki gerginliklerin azalmasıyla birlikte, Avrupa Topluluğu'nun küresel rolü üzerine tartışmalar da hız kazanmıştır. François Duchêne, bu dönemde Avrupa'nın sivil gücü kavramını geliştirerek, Avrupa Topluluğu'nun diğer devletlere yönelik etkisini askeri müdahalelerden ziyade sivil yöntemlerle gerçekleştirmeye kararlı olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşım, toplumsal eşitlik, hoşgörü, adalet ve kolektif sorumluluk gibi değerler temelinde bir dış politika benimsemektedir. 1980'lerde, SSCB ile

ABD arasındaki gerilimlerin artması, sivil güç fikrinin cazibesini kaybetmesine yol açarken siyasi realizm ön plana çıkmıştır. Avustralyalı realizm savunucusu Hedley Bull, Duchêne'in Avrupa'nın sivil gücü kavramını eleştirerek, Avrupa Topluluğu'nun gücünün, aslında üye devletlerin askeri kapasitelerine dayandığını, bu nedenle sivil güç kavramının çelişkili olduğunu öne sürmüştür. Bull, Avrupa'nın ABD'ye olan bağımlılığını azaltması gerektiğini ve savunma politikalarında daha bağımsız bir tutum sergilemesi gerektiğini savunmaktadır (Duchene, 1973).

1999'da ise Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (ESDP), AB'nin askeri gücünü güçlendirme yolunda önemli bir adım atmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, Avrupa Birliği'nin küresel politikadaki rolü yeniden şekillenmiştir. Küreselleşmenin getirdiği insan hakları, ekonomik eşitlik, demokrasi teşviki, insani müdahaleler ve iklim değişikliği gibi sorunlar, AB'nin dış politikasını biçimlendiren ana konular arasında yer almıştır (Savorskaya, 2015).

AB, normatif gücünü uluslararası düzeyde pekiştirmek ve yaymak amacıyla altı temel mekanizma kullanmaktadır. Bu mekanizmalar, bilgilendirme yayılması, prosedürel yayılma, transfer, açık yayılma, bulaşma ve kültürel filtreyi içermektedir. Bilgilendirme yayılması, AB'nin stratejik iletişim ve politika girişimleriyle sağlanmakta, prosedürel yayılma ise AB ile üçüncü taraflar arasında kurulan kurumsal ilişkiler yoluyla gerçekleştirilmektedir. Transfer, maddi ve manevi kaynakların paylaşımını kapsarken, açık yayılma, AB'nin fiziksel varlığının etkisiyle normların yayılmasını ifade etmektedir. Bulaşma, normların istenmeden yayılmasını, kültürel filtre ise normların yerel bağlamlarda algılanıp dönüştürülmesini temsil etmektedir. Normların yayılımında kültürel filtre, yerel bağlamların ve kimliklerin normları nasıl algıladığını ve dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Kültürel filtre, AB kamu diplomasisinin en büyük zorluklarından birini oluşturmakta, aynı zamanda normların etkili bir şekilde aktarılmasında kritik bir mekanizma sunmaktadır. Bu altı boyut, AB'nin normatif gücünü ve kamu diplomasisi araçlarını anlamada kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır (Manners ve Whitman, 2013). Erasmus ve Socrates gibi eğitim değişim programları, AB'nin normlarını uluslararası düzeyde yaymasına katkı sağlamakta, AB Ziyaretçi Programı gibi girişimler ise üçüncü ülkelerle kurumsal etkileşim zemini oluşturmaktadır. Ayrıca, çeviri süreçleri ve çok dillilik, AB'nin normatif gücünü destekleyen bir iletişim aracı olarak kritik bir rol oynamaktadır (Boulos, Abad-Quintanal, Mayo-Cubero, De-Sousa-Ferreira, 2023).

1997'de yayımlanan Lüksemburg Bildirisi, AB üyesi ülkelerin ortak çıkarlarını vurgularken, gelişmekte olan ülkelere yardım, çevre korunması ve değerlerin yaygınlaştırılması gibi hedeflerin üzerinde durulmaktadır. AB, bu ilkeler çerçevesinde normatif gücünü sergileyerek, kendi dış ilişkilerinde normlarını dayatmakta ve bu süreçte örneğin Avrupa Yatırım Bankası (EIB) aracılığıyla çevresel sürdürülebilirliği ve iklim eylemini desteklemektedir. Manners'ın görüşüne göre, AB, bu alanlarda normatif bir güç işlevi görmektedir (Özgündüz, 2012).

AB'nin norm yayılımında öne çıkan kritik aşamalardan biri de Kopenhag Kriterleridir. AB'nin normatif gücünü pekiştiren bu kriterler, üyelik sürecinde aday ülkelere benimsetmeyi amaçladığı siyasi, ekonomik ve hukuki normlardan oluşmaktadır. Kopenhag Siyasi Kriterleri, demokrasi, insan hakları ve azınlık hakları gibi unsurların güvence altına alınmasını talep etmektedir. Ekonomik kriterler ise piyasa ekonomisine sahip olma ve serbest piyasa rekabetine dayanma zorunluluğuna dayanmaktadır. AB, bu kriterleri uygulama kapasitesine sahip, ekonomik ve siyasi birlik hedeflerini benimseyecek devletleri üye ülke olarak hedeflemektedir(Sivar Yenice ve Gökcalp Kutlu, 2018).

AB, Kopenhag Kriterleri'nin ötesinde normatif gücünü gösteren çeşitli eylemler gerçekleştirmektedir. Bunlar arasında, özellikle ölüm cezasının kaldırılması ve çocuk hakları konusunda yapılan reformlar dikkat çekmektedir. AB, genişleme süreci ve Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde, ölüm cezasının kaldırılmasını teşvik etmekte ve çocuk hakları alanındaki gelişmeleri izleyerek, bu konularda hem iç hem de dış politikada etkinlik göstermektedir (Özgündüz, 2012). Bu tür normatif eylemler, AB'nin dış politikasında değer odaklı bir yaklaşım sergileyerek, evrensel ölçekteki etkisini pekiştirmektedir.

Nathalie Tocci'ye göre, normatif güç ya da normatif dış politika, belirlediği normatif hedeflere ulaşmak için yine normatif araçlar kullanarak hareket etmektedir. Bu araçların seçimi kadar, bu araçların nasıl kullanıldığı da son derece önemlidir. Tocci, Avrupa Birliği'nin normatif güç olarak kullandığı başlıca araçları, genişleme ve komşuluk politikaları olarak tanımlamaktadır (Tocci, 2008). Örneğin; Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikası (ENP), 2004 yılında başlatılmış olup, AB'nin doğu ve güney komşularıyla istikrar, güvenlik ve ekonomik refahı teşvik etme amacını taşımaktadır (EEAS, 2021).

AB, özellikle insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve sürdürülebilir kalkınma gibi evrensel değerlere olan bağlılığıyla normatif bir güç olarak tanımlanmaktadır. Bu normlar,

AB'nin uluslararası düzeydeki rolünü belirlemenin ötesinde, aynı zamanda birliğin küresel kimliğini şekillendiren kritik unsurlar olarak işlev görmektedir. AB'nin normatif güç kimliği, yalnızca dış politikasındaki ilkelerle değil, aynı zamanda bu ilkelerin küresel düzeydeki etkileşimlerle uyumlu bir şekilde uygulanmasıyla da güç kazanmaktadır (Giske ve Rieker, 2024).

AB, sahip olduğu evrensel değerler ve uygulamak istediği normlar doğrultusunda kıtada bir norm belirleyici güç olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Birlik, uyum sağlama sürecini hızlandırmak ve yönlendirmek amacıyla zaman zaman çeşitli yardımlar ve destekler sunabilmektedir. Diğer yandan, AB'nin belirlediği normlara uymayan ülkeler için yaptırım uygulama ihtimali de bulunmaktadır. Avrupa Birliği'nin insan hakları ve demokratik değerleri teşvik etme çabaları, özellikle yeni üye kabul süreçlerinde daha belirgin hale gelmektedir. Aday ülkeler, AB standartlarına uyum sağlamak için belirli şartlarla karşılaşırken, AB Komşuluk Politikası aracılığıyla aday olmayan ülkelere de bu normların yayılmasına yönelik bir çaba sergilemektedir. Sonuç olarak, AB'nin üstlendiği bu rol, Birliğin normatif güç olarak işlevini yerine getirdiğini ve bu yönünü devam ettirdiğini göstermektedir (Yeniceler ve Kutlu, 2018).

2.2 Normatif Güç ve Dijitalleşme

Dijitalleşme, AB'nin dış politikasında giderek önemli bir araç haline gelmektedir. AB, benimsediği evrensel değerlerin yanı sıra, dijital platformlar ve teknolojiler kullanarak komşu ülkelerle daha şeffaf ve etkili bir iş birliği geliştirmektedir. Dijital diplomasi, AB'nin normatif gücünü artırırken, aynı zamanda bu değerlerin yayılmasına katkı sağlamaktadır.

Avrupa Birliği'nin dijitalleşme süreci, yalnızca teknolojik bir dönüşüm değil, aynı zamanda AB'nin küresel alandaki normatif gücünü pekiştirme amacı taşıyan önemli bir stratejik başlangıç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, Avrupa Komisyonu'nun "Dijital On Yıl" yol haritası, AB'nin dijital egemenliğini güçlendirmek ve dijital dönüşümü hızlandırmak adına belirlediği temel hedefleri içermektedir. Mart 2021'de açıklanan Dijital On Yıl Stratejisi, AB'nin dijital altyapısını ve toplumsal dönüşümünü güvenli, insan odaklı ve sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirmenin yollarını aramaktadır. Vatandaşların dijital becerilerinin güçlendirilmesi, güvenli dijital altyapıların oluşturulması, işletmelerin dijital dönüşümünün sağlanması ve kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi gibi temel hedeflere sahip olan 2030 Dijital Pusulası projesi Avrupa Birliğinin dijital dönüşümü konusunda önem arz etmektedir. 2015 yılında başlatılan Dijital Tek Pazar Stratejisi, AB üyeleri arasında dijital

uyum sağlamayı ve dijital ticaretin önündeki engelleri kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu strateji, dijital mal ve hizmetlere daha iyi erişim sağlanması, dijital ağların gelişmesi için doğru ortamın oluşturulması ve dijital ekonominin büyüme potansiyelinin en üst düzeye çıkarılması gibi kilit alanlara odaklanmaktadır. AB'nin dijitalleşme stratejisinin en önemli boyutlarından biri, bu sürecin yalnızca AB içindeki dönüşümle sınırlı kalmayıp, çevresindeki ülkelerle olan ilişkilerde de normatif bir etki yaratmasıdır(Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024).

Günümüz diplomasi pratiği, geçmişin tecrübelerinden beslenen ve aynı zamanda teknolojik gelişmelerin şekillendirdiği dinamik bir süreçtir. 21. yüzyılda diplomasi, tarihi birikimlerin ve teknolojik gelişmelerin birleşimiyle evrilmekte olup, geleneksel diplomasi ile dijital çağın gerekleri arasındaki etkileşim küresel siyasi ilişkileri yeniden şekillendirmektedir. Dijital diplomasi, devletlerin küresel alandaki etkinliklerini artırmalarına ve doğrudan kamuoyu ile iletişim kurmalarına imkân tanıyan önemli bir araç haline gelmiştir. Bu dönüşüm, geleneksel diplomasi anlayışının sınırlarını aşarak, modern teknolojilerle birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Dijital diplomasi, devletlerin dış politika hedeflerini ilerletmenin yanı sıra, sosyal medya ve diğer dijital platformlar aracılığıyla halkla etkileşim kurmalarını da sağlamaktadır. Kamu diplomasisi, dijital ortamda daha etkili ve küresel bir boyut kazanmış; devletlerin dış politikalarını yalnızca hükümetler arasında değil, bireyler ve toplumlar arasında da inşa etmelerine olanak tanımaktadır. Dijitalleşme, sadece devletler arası ilişkilerde değil, aynı zamanda sivil toplum örgütleri, şirketler ve bireylerin küresel siyasetteki rolünü etkileyen yeni bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Gelecekte, diplomasi büyük ölçüde dijitalleşmiş bir ortamda şekillenecek ve bu dönüşüm, devletlerin hem hükümet düzeyinde hem de halk düzeyinde diplomatik iletişim kurmalarını gerektirecek, kamu diplomasisinin önemini artıracaktır. Bu bağlamda, dijital diplomasi, yalnızca dış politikada değil, iç politika ve sosyal sorunlarda da küresel bir etki yaratma potansiyeline sahiptir. Gelecekteki diplomasinin, klasik diplomasi ilkelerinin yanı sıra küresel ağlar ve dijital platformlarla şekilleneceği düşünülmektedir.

Dijital diplomasi, uluslararası ilişkilerdeki güç dinamiklerini yeniden şekillendirirken, devletlerin küresel siyasetteki etkinliklerini arttırmak için yeni stratejiler geliştirmelerini zorunlu hale getirmektedir. Geleceğin diplomasi anlayışı, hem dijitalleşen dünya ile uyumlu hem de geleneksel diplomasi ile dijitalleşmiş stratejilerin bir birleşimi olan yeni bir dönemin kapılarını aralamaktadır. Bu bağlamda dijital diplomasi, geleceğin anahtarı olarak, sadece

teknoloji odaklı bir gelişme değil, aynı zamanda küresel etkileşimin daha derinleşmesi ve çeşitlenmesi anlamına gelmektedir.

3.Dijital Diplomasi

Diplomasi, milletlerarası ilişkilerin müzakere yoluyla yürütülmesi ve yönetilmesi süreci olarak tanımlanabilmektedir. Tarihsel olarak, diplomasi, savaşlar ve çatışmaların etkisiyle şekillenmiş ve çatışmaların durdurulması, barış müzakerelerinin yapılması gibi amaçlarla ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte, haberci gönderimi gibi yöntemler, diplomasiye dair ilk uygulamalardan biri olmuştur. Yazının icadıyla birlikte diplomasi daha sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Amarna Mektupları ve Kadeş Anlaşması gibi yazılı belgeler bu sürecin erken örnekleri arasında yer almaktadır(Eren, 2021).

Modern diplomasi, zamanla *ad hoc* uygulamalardan sürekli ve kurumsallaşmış bir yapıya dönüşmektedir. Özellikle teknolojinin gelişimi, diplomasi anlayışını derinden etkilemiş ve uluslararası ilişkilerde yeni dinamikler oluşturmuştur. Geleneksel diplomasi, hiyerarşik ve devlet merkezli bir yapıya sahipken, günümüzde kamu diplomasisi ve dijital diplomasi gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır. Kamu diplomasisi, devletlerin farklı toplumlar arasındaki iletişimi geliştirmek ve yumuşak güç stratejileriyle uluslararası alanda etkilerini artırmak için kullandığı bir yöntemdir. Örneğin; Türkiye'nin kültürel ürünleri ve insani yardım gibi faaliyetleri bu stratejilerin başarılı uygulamalarından bazılarıdır.

Dijital diplomasi ise teknolojik dönüşümle birlikte diplomatik ilişkilerde interaktif bir süreci ifade etmektedir. Dijital platformlar, yalnızca devletler arası iletişimi değil, bireylerle doğrudan etkileşimi de mümkün kılmıştır. Bu süreç, hızlı bilgi aktarımı, kriz yönetimi ve ulusal kimliğin güçlendirilmesi gibi birçok alanda etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Ancak dijital diplomasi, aynı zamanda siber güvenlik ve bilgi manipülasyonu gibi sorunları da beraberinde getirmektedir.

Geleneksel kamu diplomasisi, devletler arası ilişkilerin belirgin olduğu, belirli kurallar ve normlar çerçevesinde işleyen bir yapıdır. Bu diplomasi modeli, az sayıda aktör, konu ve bilgi ile sınırlı olup, genellikle devlet merkezli bir yaklaşımı benimsemektedir. Hiyerarşik yapılanma, yukarıdan aşağıya doğru işleyen bir iletişim tarzı ve tek yönlü mesaj gönderimi bu modelin temel özelliklerindedir. Bilgi, genellikle basılı yayınlar, radyo ve televizyon gibi sanayi çağı teknolojileri yoluyla iletilmektedir. Dışişleri Bakanlıkları ve devlet kurumları bu sürecin başlıca aktörleridir. Kamuoyuyla iletişim ise pasif bir şekilde, dolaylı katılım yoluyla

gerçekleşmektedir. Bu yapı, fikirler savaşı olarak tanımlanabilecek bir yaklaşımla, belirli bir imaj yaratmaya yönelik olarak işlev gösterir ve mesajlar çoğunlukla önceden hazırlanmış, statik bir biçimde aktarıma dayanmaktadır. Yeni kamu diplomasisi ise, daha esnek ve çok merkezli bir yapıya sahip olmaktadır. Devletler arası sınırların giderek daha geçişken hale gelmesi, aktör sayısının artması ve devlet dışı aktörlerin de sürece dahil olması, bu yeni modelin temel taşlarını oluşturmaktadır. Dijital dönem teknolojilerinin etkisiyle geleneksel basın ve sosyal medyanın birleşimi neticesinde yatay işleyiş ve diyalog kurma ön plana çıkmaktadır. Bu diplomasi türü, çoklu aktörlerin, kültürlerarası ilişkilerin ve çok kültürlü yapıların benimsenmesini gerektirmektedir. Bilgi paylaşımının daha fazla olduğu bu diplomasi tarzında, dikkat çekme amacından ziyade karşılıklı anlayış ve ortak politika üretme hedeflenmektedir. Ayrıca, aktif izleyiciler ve doğrudan katılım bu sürecin etkili bir şekilde işlenmesini sağlamaktadır. Devlet ve devlet dışı aktörler arasında daha dinamik bir işleyiş bulunurken, küresel düzeyde anlayış ve etkileme süreçleri ön plana çıkmaktadır(Ceyhan, 2020).

Sonuç olarak, geleneksel diplomasi günümüzde hâlâ önemini korurken, teknolojinin sunduğu imkânlarla daha kapsayıcı, etkileşim temelli ve dinamik bir yapıya evrilmiştir. Küreselleşme ve teknoloji dünyayı değiştirmeye başladıkça geleneksel diplomasi de zamanla dönüşümü uğramaktadır. Sosyal medya, geleneksel diplomasi anlayışının ötesine geçerek, küresel düzeyde toplulukların aktif katılımını sağlayan, çok yönlü bir etkileşim alanı oluşturmaktadır. Devletler arası ilişkilerde, sosyal medya platformları halk diplomasisi, kamuoyu oluşturma ve kriz yönetimi gibi alanlarda önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu dönüşüm, dijital diplomasinin devletlerin uluslararası ilişkilerdeki etkisini artırırken, aynı zamanda demokratik süreçlere de önemli katkılarda bulunmaktadır. Dijital diplomasi, özellikle toplumların dış politika kararlarını etkileme ve kamuoyunu şekillendirme açısından devletler için yeni fırsatlar sunarken, aynı zamanda demokratik katılım, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi kavramların ön plana çıkmasına imkan sağlamaktadır. Bununla birlikte, dijital diplomasi sürecinde sosyal medyanın ve dijital platformların olumsuz etkileri, demokrasinin temellerine zarar verebilecek riskleri de beraberinde getirmektedir.

3.1.Dijital Diplomasinin Avantajları ve Dezavantajları

Dijital diplomasinin hızla artan popülaritesi, bu alandaki kullanımın avantajlarına işaret etmektedir. Bu tür diplomasinin en önemli avantajlarından biri, iletişimin iki yönlü bir şekilde

gerçekleşmesine olanak tanınmasıdır. Hollanda'nın ABD Büyükelçisi Rudolf Bekink, dijital ortamların, bire bir görüşmelerden topluluklarla yapılan diyaloglara kadar geniş bir etkileşim yelpazesi sunduğunu belirtmektedir. Geleneksel diplomasi daha çok devlet temsilcileri arasında yüz yüze yapılan görüşmelere dayanırken, dijital diplomasi, bu yapıyı değiştirerek daha etkileşimli ve dinamik bir iletişim biçimi sunmaktadır. Ancak, kamu diplomasisinin bu dönüşümüne rağmen, hükümet yetkilileri halkla çoğunlukla genel düzeyde, tek yönlü iletişim kanalları olan radyo gibi araçlar üzerinden temas kurmayı tercih etmektedir. Bununla birlikte, sosyal medya platformlarının, özellikle Twitter (X) ve Facebook'un gelişimiyle birlikte, hükümet temsilcileri doğrudan ve hedeflenmiş bir şekilde belirli gruplar ve bireylerle iletişim kurma fırsatı bulmuşlardır. Bu iki yönlü iletişim yolları, halkın hükümetler üzerinde daha fazla etki yaratmasına imkan tanımaktadır. Ayrıca, bu tür dijital etkileşimler, hükümetlerin kamuoyu algılarını daha iyi anlamalarını ve dış politika stratejilerini buna göre şekillendirmelerini sağlamaktadır(Jabbarlı, 2023).

Dijital diplomasi'nin bir diğer önemli avantajı da şeffaflık duygusunun artmasına yol açmasıdır. Modern dünyada insanlar her şeyi çevrimiçi hale getirmektedir. Bireyler Facebook durumlarını güncelleyerek ve Twitter'da resim yayımlayarak hayatlarını kamuoyuna yayınlamaktadır. Bu eğilim, hükümetin neyin peşinde olduğunu bilmeye yönelik doğal arzuya birlikte, kamuoyunda şeffaflık talebine yol açmaktadır(Jabbarlı, 2023).

Dijital diplomasi'nin uygulanması, aynı zamanda finansal ve çevresel maliyetleri de önemli ölçüde azaltmaktadır. Teknolojinin ilerlemesiyle, yabancı temsilcilerin toplantılar için uzak ülkelere seyahat etmeleri gereksiz hale gelmiştir. Skype ve Facetime gibi iletişim teknolojileri, kişilerin uzaktan bağlantı kurarak, fiziksel olarak aynı odada olmasalar bile sorunları verimli bir şekilde tartışmalarına olanak sağlamaktadır. Bu durum, yabancı ofislerin ulaşım maliyetlerine daha az para harcayarak, elde edilen tasarrufu başka alanlarda kullanabilmeleri anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra, telekomünikasyon yalnızca finansal açıdan değil, çevresel anlamda da büyük faydalar sunmaktadır.

Dijital diplomasi, günümüzde uluslararası ilişkilerde de olumlu bir araç haline gelmiştir. Özellikle devletler arası etkileşimleri hızlandırmak, farkındalık yaratmak ve uluslararası iş birliğini güçlendirmek için kritik bir rol oynamaktadır. Avrupa Birliği gibi uluslararası aktörler, dijital diplomasi araçlarını kullanarak insan hakları ihlallerine karşı daha etkili bir mücadele yürütmekte ve küresel kamuoyunun tepkisini yönlendirmektedir. Özellikle kriz

anlarında, dijital medya, sosyal ağlar ve internet tabanlı araçlar, ihlalleri dünya çapında anında duyurabilmektedir (EEAS, 2023).

2011'deki Arap Baharı sürecinde, sosyal medya araçları sayesinde binlerce insanın sesi, uluslararası kamuoyuna duyurulmuş ve baskı oluşturulmuştur. Bu örnek, dijital diplomasi ile insan hakları ihlallerine karşı küresel bir tepki oluşturmanın gücünü göstermektedir. Dijital diplomasi, insan hakları ihlallerini küresel ölçekte duyurabilme kapasitesine sahip olması nedeniyle, dünya çapında bu yönde kamuoyu oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle marjinalleşmiş topluluklar ve azınlık grupları, dijital platformlar aracılığıyla seslerini duyurabilmekte ve uluslararası destek elde edebilmektedir. Örneğin, Myanmar'daki Rohingya krizi, dijital medya ve sosyal medya üzerinden geniş kitlelere yayılmış ve bu durum, uluslararası düzeyde güçlü bir tepkiyi tetiklemiştir. AB, bu tür krizlerde dijital diplomasi aracılığıyla uluslararası toplumun harekete geçmesini teşvik etmektedir.

Dijital diplomasi'nin avantajlarının yanı sıra çeşitli zorlukları da beraberinde getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle insan hakları ihlalleri bağlamında öne çıkan bazı hususları göz ardı etmek mümkün değildir. Bu çerçevede dijital diplomasi araçlarının, verilerin güvenliği ve mahremiyetini ihlali konusu endişe oluşturan hususların başında gelmektedir. Özellikle insan hakları ihlalleriyle ilgili hassas bilgilerin dijital ortamda paylaşılması, kötüye kullanılmasına ve ihlallerin daha da derinleşmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle, dijital diplomasi uygulamalarının güvenlik ilkelerinin sıkı denetime tabi tutulduğu platformlarda kullanılmasına önem verilmelidir.

Dijital diplomasi uygulamalarının etkinliği, küresel ölçekte dijital eşitsizliğin ortadan kaldırılması ile doğrudan ilişkilendirilmektedir. AB gibi küresel aktörler, dijital platformları etkin bir şekilde kullanarak insan hakları ihlallerine karşı duyarlılığı artırmakta ve uluslararası toplumun tepkisini şekillendirmektedir. Ancak, dijital diplomasi uygulamalarının etkili ve sürdürülebilir olabilmesi için güvenlik, mahremiyet ve dijital eşitsizlik gibi zorlukların aşılması gerekmektedir.

Dijital diplomasi'nin sunduğu bir diğer zorluk ise siber güvenliktir. Bilginin hızlı yayılması çoğu zaman dijital diplomasi için bir avantaj olsa da aynı zamanda büyük bir dezavantaja da dönüşebilmektedir. WikiLeaks'in, ABD büyükelçilikleri ile Dışişleri Bakanlığı arasında paylaşılan özel dış politika belgelerini kamuoyuna açıklaması, ABD'nin dijital diplomasiye

yönelik güvenini sarsmıştır. Dolayısıyla birçok diplomat, özel bilgilerin çevrimiçi ortamda ifşa edilme riskini göz önünde bulundurarak bu yeni yöntemi benimsemekten çekinmektedir. Ayrıca, sızdırılan bilgilerin bireylerin hedef alınmasına ve fiziksel tehlikeye maruz kalmalarına yol açma potansiyeli ile hükümet iletişimlerini engelleyebilecek ve sistemleri bozabilecek siber saldırı tehditleri bu endişeleri güçlendirmektedir (Verrekia, 2017). Dijital diplomasi uygulamalarının potansiyel faydaları ile siber güvenlik endişelerinin dengelenmesi gerekmektedir. Dijital iletişimin hız ve verimlilik gibi avantajları, bu güvenlik riskleri ile beraber düşünüldüğünde, diplomatların ve devletlerin dijital diplomasiye olan güvenlerini sorgulamalarına yol açmaktadır. Sonuç olarak, dijital diplomasi süreçlerinde siber güvenlik önlemleri ve risk yönetimi stratejilerinin güçlendirilmesi, bu iki olgunun arasındaki ilişkiyi dengeleyerek ve güvenli bir dijital diplomasi ortamı oluşturmaktadır.

Dijital diplomasi, sosyal medyanın etkin kullanımı ile iletişim sürecinde geniş bir kitleye ulaşmayı, hedef kitlelerle diyalog kurmayı ve etkileşimi artırmayı amaçlamaktadır. Bu süreç, karşılıklı anlayış ve ilişki inşa etmeyi gerektiren bir yaklaşımı ifade eder. Ancak dijital ortamda yanlış bilgi yayılımının oluşturduğu olumsuz sonuçlar da konu ile ilgili önemli bir boyutu teşkil etmektedir. Dezenformasyon ve propaganda, dijital diplomasi güvenliliğini tehdit eden önemli risklerdir. "Propaganda" terimi, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda uluslararası ilişkilerde merkezi bir kavram haline gelmiştir (Lasswell, 1927). Savaş dönemlerinde psikolojik savaşın bir aracı olarak kullanılan propaganda, düşmanı kötü gösterme, nefret uyandırma ve kamuoyunu manipüle etme amacını taşır. Örneğin, Arap Baharı sırasında Mısır ve Libya'daki olaylarla ilgili yapılan bir araştırma, bu olaylar hakkında atılan tweetlerin büyük bir kısmının, olayların yaşandığı bölgelerden değil, ABD ve İngiltere'den gönderildiğini ortaya koymuştur. Bu tür dezenformasyonun etkileri, devletlerin dijital diplomasi stratejileri içinde bu tür tartışmalara karşı argümanlar geliştirmelerini ve kendilerini savunmalarını zorunlu kılmaktadır.

Dezenformasyon, yanlış, eksik veya çarpıtılmış bilginin, belirli bir amacı gerçekleştirmek için kasıtlı olarak yayılması şeklinde tanımlanmaktadır (Siegel, 2005). Bu süreç, açık ve kapalı olmak üzere iki şekilde ele alınabilir. Açık dezenformasyon, kaynağı belirli olan ve yanlışlıkları fark edilebilen bilgi durumlarını ifade ederken; kapalı dezenformasyon, kaynağı belirsiz ya da güvenilir gibi gösterilen, ancak yanıltıcı olan bilgilerin kasıtlı şekilde sunulması anlamına gelmektedir (İnceoğlu, 2010). Böyle bir bağlamda, dezenformasyon ve propaganda, dijital diplomasi potansiyelini gölgeleyen ve uluslararası güven inşasını zayıflatan olgular olarak tanımlanabilmektedir.

Sonuç olarak, dijital diplomasinin sunduğu fırsatlar ve zorluklar, modern dış politikanın şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Sosyal medya ve dijital platformlar, devletler ve diplomatik temsilciler için uluslararası ilişkilerde daha hızlı, doğrudan ve etkili bir iletişim imkânı sunmakla birlikte, bu araçların doğru ve stratejik bir şekilde kullanılmaması, bilgi sızıntıları, yanlış anlamalar ve siber güvenlik tehditleri gibi risklerle karşı karşıya kalınmasına sebebiyet vermektedir. Dijital diplomasinin gelişimi diplomatların geleneksel rollerinin yeniden tanımlanmasını zaruri kılmaktadır. Bilgi teknolojilerindeki hızlı değişim, diplomatların sadece bilgi toplayıcılar olmaktan çıkarak, analiz yapabilen, stratejik önerilerde bulunabilen ve uluslararası diplomasiye katkı sağlayan uzmanlara dönüşmesini gerektirmektedir. Bu geçişin sağlanabilmesi için sosyal medya eğitimi, güvenlik protokollerinin geliştirilmesi ve dijitalleşmenin sunduğu yeni dinamiklere uyum sağlamak kritik öneme sahiptir.

4.Avrupa Birliği'nin Normatif Dış Politika Aktörlüğü ve Dijital Diplomasi

AB, normatif güç kavramı çerçevesinde kendisini değerler ve normlar üzerinden tanımlayan bir aktör olarak, dijital diplomasiyi, dış politika hedeflerini desteklemek ve uluslararası alandaki etkisini artırmak için stratejik bir araç olarak benimsemektedir.

Avrupa Birliği'nin dış politika araçları, askeri güç, sivil güç ve normatif güç olmak üzere üç ana kategoriye ayrılabilir. AB, askeri gücü sınırlı tutarak, dış politikasında genellikle ekonomik ve diplomatik araçlara dayalı sivil güç yaklaşımını benimsemektedir. Bu yaklaşım, AB'nin küresel düzeyde etkisini artırmasına yardımcı olurken, ticaret, insani yardımlar, kalkınma politikaları ve ortaklık anlaşmaları gibi sivil araçların etkin kullanımını teşvik etmektedir. Özellikle ticaret anlaşmaları, AB'nin ekonomik gücünü ve uluslararası ilişkilerdeki rolünü pekiştiren önemli bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, insani yardımlar ve kalkınma politikaları, AB'nin dünya çapında krizlere hızlı müdahale edebilmesini ve güvenilir bir aktör olarak tanınmasını sağlamaktadır. Buna karşın, ekonomik yaptırımlar ve ambargolar gibi araçlar, beklenen etkiyi doğurmakta her durumda sınırlı kalmaktadır. Çünkü AB üye ülkeleri, bu araçları genellikle kendi çıkarlarına göre şekillendirmektedir. Bu durum, AB dış politikasının zaman zaman tutarsız olmasına yol açabilmektedir. Sonuç olarak, AB'nin sivil güç olarak rolü, güçlü araçlarla desteklenen bir dış politika oluşturmaya olanak tanırken, içsel zorluklar ve dışsal dinamikler nedeniyle sınırlamalarla karşılaşabilmektedir (Aksoy ve Uğur, 2016).

Soğuk Savaş sırasında Avrupa'nın güvenliği NATO ve ABD tarafından sağlanırken, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve uluslararası krizler, AB'nin kendi savunma politikalarını geliştirme gerekliliğini gündeme getirmiştir. AB, askeri kapasitesini geliştirmek için Batı Avrupa Birliği (BAB) ile iş birliği yaparak Avrupa Savunma ve Güvenlik Politikası'nı oluşturmuştur. Ancak, AB'nin askeri gücü genellikle barışı koruma ve düşük yoğunluklu kriz yönetimi gibi sivil ve normatif görevlerle sınırlı kalmıştır.(REF) Soğuk Savaş sonrası dönemde AB, dış politikasını barış, demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti gibi normatif değerlere dayandırarak küresel ilişkilerinde bu değerleri yaymayı amaçlamaktadır. AB, askeri güçten ziyade "yumuşak güç" kullanarak, diplomatik yollarla çatışma çözümü ve barışın korunmasına odaklanmaktadır. Ayrıca, sürdürülebilir kalkınma, çevre ve iklim değişikliği gibi küresel sorunlarla ilgili politikaları, AB'nin dış politikada normatif araçları kullanarak kendini bir aktör olarak kabul ettirmesi, yalnızca askeri güce dayalı bir stratejiden ziyade, değerler ve ilkeler üzerinden etkili olma stratejisi izlediğini göstermektedir (Aksoy ve Uğur, 2016).

4.1.Avrupa Birliği ve Kamu Diplomasisi

Kamu diplomasisi, bir devletin hükümeti ve toplumunun dış kamuoylarıyla etkileşimi olarak tanımlanmaktadır. Genellikle bu etkileşimin amacı, yabancı kamuoylarının o devlete yönelik algısını iyileştirmektir. Joseph Nye, kamu diplomasisini yumuşak gücün temel araçlarından biri olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, kamu diplomasisi bir devletin dış aktörleri kendi isteklerine çekme yeteneğini ifade eder. Klasik kamu diplomasisi stratejileri, yabancı kamuoylarını etkilemeye ve karşılıklı anlayışı geliştirmeye yönelik eğitimsel, bilgilendirme ve kültürel programları içermektedir (Cross, 2013).

AB, uluslararası ilişkilerde insandan insana etkileşimi artırmak amacıyla çeşitli girişimler geliştirmiştir. Bu girişimler, öğrenciler, akademisyenler, gençlik grupları, düşünce kuruluşları, medya, iş dünyası, sivil toplum ve kültür profesyonellerini kapsayan geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. AB'nin bu çabaları, yalnızca AB vatandaşları ile dünya vatandaşları arasındaki karşılıklı anlayışı derinleştirmeyi değil, aynı zamanda AB ile diğer ülkeler arasında daha güçlü bağlar ve iş birlikleri kurmayı hedeflemektedir. AB, küresel kamu diplomasisi çabalarını, dünya çapında karşılıklı anlayış ve iş birliğini teşvik etmek amacıyla geniş bir yelpazede çeşitli girişimler aracılığıyla desteklemektedir. Bu girişimler, insanları, kültürel profesyonelleri, öğrencileri, akademisyenleri, sivil toplum örgütlerini, iş dünyasını ve diğer paydaşları bir araya getirerek AB ile dünya arasındaki bağları güçlendirmeyi hedeflemektedir.

AB'nin çeşitli küresel ve yerel girişimleri, yerel ortaklıklar kurma, insanlar arası etkileşim yaratma ve karşılıklı anlayışı teşvik etme üzerine odaklanmaktadır.

AB Ziyaretçi Programı (EUVP), küresel liderlere yönelik kişiye özel ziyaretler düzenlemek suretiyle Avrupa Parlamentosu Üyeleri ve AB kurumlarından yetkililerle tanışma fırsatı sunmaktadır. Bu tür etkinlikler, uluslararası ilişkilerdeki etkileşimi güçlendirirken, AB'nin kültürel ilişkiler platformu gibi diğer girişimler de küresel kültürel iş birliklerini desteklemektedir. AB Mezun Katılım Girişimi, çeşitli AB programlarının mezunlarıyla etkileşimi kolaylaştırarak çevrimiçi ve çevrimdışı ağlar oluşturmaktadır. Aynı şekilde, Erasmus ve Horizon Europe gibi programlar da araştırma ve yenilikle ilgili iş birliklerini teşvik etmektedir. (Huijgh, 2013)

AB, bu tür girişimlerle küresel diyalog ve ortak yaratım süreçlerini desteklerken, halkın AB politikalarına olan algısını sürekli olarak gözden geçirmektedir. Yapılan kamuoyu yoklamaları, AB'nin dış ilişkilerinin ve politikalarının nasıl algılandığını inceleyerek, yeni girişimler geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu kamuoyu yoklama sonuçları, AB dış ilişkilerinin geniş bir destek gördüğünü ve AB'nin küresel arenada etkili bir kamu diplomasi yürüttüğünü ortaya koymaktadır. Bu tür diplomatik girişimler, AB'nin yumuşak gücünü ve küresel etkisini güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

4.2. Avrupa Birliği ve Dijital Diplomasi Uygulamaları

AB dijital diplomasisinin amacı, AB'nin dijital dünyadaki küresel rolünü güvence altına almak, stratejik çıkarlarını korumak ve kapsayıcı bir dijital dönüşüm için dinamik, insan merkezli düzenleyici çerçevesini teşvik etmektir. Son yıllarda, dijital teknolojilerin hızla gelişimi, özellikle Yapay Zekâ (AI) gibi dönüştürücü teknolojilerin ekonomiler ve toplumları dönüştürmesi, küresel düzeyde büyük bir etki yaratmıştır.

Diğer yandan, COVID-19 pandemisi, dijital çözümlerin erişilebilirliğinin ve kapsayıcılığının ne kadar önemli olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Pandeminin ardından, dijitalleşme süreci daha da hızlanmış, toplumların işleyişinde dijital çözümlerin önemi artmıştır. Ancak, bu dönüşüm, sadece fırsatlar yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda yeni tehditleri de beraberinde getirmektedir (Teevan, 2022).

Avrupa Birliği , dijital diplomasi alanında küresel ölçekte liderlik rolünü pekiştirmek için çeşitli stratejik adımlar atmaktadır. AB'nin dijital stratejileri, sadece teknolojik ilerlemeyi değil, bu teknolojilerin toplumsal ve siyasi etkilerini de dikkate alarak insan haklarına dayalı ve insan merkezli bir model oluşturmayı hedeflemektedir. AB, dijital diplomasi alanındaki etkisini güçlendirmek amacıyla, 2022 ve 2023 yıllarında kabul edilen Konsey Sonuçları ile dijital ilişkilerdeki stratejik yaklaşımını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu stratejiler, dijital bağlantıların artırılması, dijital uçurumların azaltılması ve çok paydaşlı iş birliklerinin güçlendirilmesi gibi küresel iş birliği hedeflerine odaklanmaktadır (General Secretariat of the Council, 2022; General Secretariat of the Council, 2023).

AB, dijital teknolojilerin sadece teknik bir konu olmaktan çıkıp stratejik bir öneme sahip olduğunu vurgulayarak, dijitalleşmenin dış politika stratejisinin bir parçası olarak ele alınması gerektiğini belirtmektedir (General Secretariat of the Council, 2024). AB, küresel dijital normların belirlenmesinde etkili bir rol oynamak için Birleşmiş Milletler, G7, G20 gibi uluslararası forumlarda Avrupa değerlerini savunmaya devam etmektedir. Ayrıca, Küresel Dijital İlkeler Sözleşmesi ve dijital iş birliği süreçleri gibi girişimlerle dijital haklar, güvenli internet erişimi ve çevrimiçi dezenformasyonla mücadele gibi önceliklere odaklanmaktadır (Digital Diplomacy, 2023). Bu adımlar, AB'nin dijital diplomasi çabalarını küresel düzeyde daha kapsamlı ve etkili hale getirmeyi amaçlamaktadır.

Uluslararası günler, küresel topluluklar ve uluslararası kuruluşlar için farkındalık yaratma ve harekete geçirme fırsatı sunan önemli anlar olarak dijital diplomasi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu günler, dünya çapında toplumları ve bireyleri bir araya getirerek, toplumsal sorunlar hakkında küresel bir bilinç oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, uluslararası günler dijital diplomasi stratejilerinin bir parçası olarak, küresel toplulukların ortak sorunlar karşısında birleşmesini, bu sorunlara çözüm üretmek için ortak çaba gösterilmesini teşvik etmektedir. Dijital diplomasi, bu tür küresel günleri daha erişilebilir hale getirerek, toplumsal değişim için güçlü bir platform yaratmaktadır. Bu, yalnızca daha geniş bir etki yaratmakla kalmaz, aynı zamanda dünya çapında değerlerin, insan hakları ve sürdürülebilirlik gibi temel ilkelerin korunması için güçlü bir araç olarak işlev görmektedir.

AB'nin dijital diplomasi uygulamaları, çok yönlü bir güç stratejisinin parçası olarak değerlendirilebilir. AB'nin insan hakları, demokratik değerler ve hukukun üstünlüğü gibi temel normlarını global ölçekte yayma işlevi görürken, aynı zamanda dijital teknolojilerin gelişmesiyle ortaya çıkan yeni güç dinamiklerine de uyum sağlamaktadır. Bu bağlamda AB,

dijital diplomasi üzerinden hem iç hem de dış politika bağlamında normatif güç uygulamaları yapmaktadır. Bu uygulamalar, özellikle dijitalleşmenin hızla yayıldığı ve küresel ilişkilerin dijital platformlar üzerinden şekillendiği bir dönemde daha fazla önem kazanmaktadır (Halisoğlu, 2022).

Dijital diplomasi, devletler arasında daha hızlı ve etkili bir iş birliği olanağı sunmaktadır. İnsan hakları ihlalleri karşısında ortak hareket etmek, özellikle kriz durumlarında önemlidir. Avrupa Birliği, dijital diplomasiyi kullanarak, üye devletler arasında bu tür iş birliklerini artırmakta ve üçüncü ülkelerle birlikte ihlallere karşı ortak tepkiler geliştirmektedir. AB'nin dijital diplomasi yoluyla insan hakları ihlallerine yönelik politikalarını koordine etmesi, bu alandaki uluslararası müdahaleleri hızlandırmaktadır. Dijital araçlar, devletlerin insan hakları ihlalleri konusunda daha hesap verebilir olmasını sağlamaktadır. AB, dijital diplomasi yöntemini kullanarak, ihlalleri izlemek, denetlemek ve raporlamak için şeffaflık sağlamakta ve bu süreçte sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yapmaktadır. Dijital ortamda yapılan izleme ve raporlama faaliyetleri, devletlerin davranışlarını daha açık hale getirerek uluslararası baskıyı artırmaktadır.

5. Sonuç

Diplomasi ve teknoloji ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde Avrupa Birliği, dijital diplomasi araçlarını etkin bir şekilde kullanarak dış politika stratejilerini güçlendirmekte ve normatif güç kimliğini pekiştirmektedir. Dijital platformlar, AB'nin küresel değerlerini, stratejik hedeflerini ve liderlik rolünü dünya çapında yaymak için etkin bir araç olmuştur. Bu süreç, AB'nin küresel sorunlara çözüm odaklı yaklaşımını destekleyerek, dış politikada daha güçlü bir etki alanı yaratmasına olanak tanımaktadır. Dijital diplomasi, insan hakları, sürdürülebilir kalkınma, kültürel etkileşimler ve çok taraflılık gibi temel alanlarda AB'nin etki gücünü artırmakta ve küresel düzeyde önemli bir normatif güç olarak konumlanmasını sağlamaktadır.

Sosyal medya ve dijital ağlar, AB'nin küresel aktörlerle diyalog kurma ve ortak çözümler geliştirme yeteneğini güçlendirmektedir. AB, dijital diplomasi aracılığıyla krizlere hızlı müdahale etme, halkla ilişkiler stratejilerini geliştirme ve kültürel etkileşimleri teşvik etme gibi alanlarda etkin bir rol oynamaktadır. Ayrıca, AB'nin dijital platformlar aracılığıyla gerçekleştirdiği etkileşimler, küresel toplumla daha yakın bağlar kurmasını sağlamaktadır.

Dijital diplomasi, AB'nin yalnızca devletler düzeyinde değil, aynı zamanda bölgesel aktörler ve şehirlerle iş birliğini geliştirmesine de olanak tanımaktadır.

AB'nin dijital diplomasiye verdiği önem, krizlerde hızlı bilgi paylaşımı ve küresel etkileşimde etkinlik sağlamaktadır. Sosyal medya ve dijital araçlar, AB'nin değerlerini dünya çapında yaymasını ve insan hakları, demokrasi gibi temel değerleri savunmasında destekleyici faktör olmuştur. Eğitim ve kültürel programlar da dijital diplomasi sayesinde geniş bir kitleye ulaşarak AB normlarını tanıtmaktadır. Ayrıca, AB'nin uluslararası platformlarda görünürlüğü ve çok taraflı diplomasi süreçlerindeki etkinliği dijital diplomasi ile artırılmaktadır.

Sonuç olarak, dijital diplomasi, AB'nin normatif gücünü artıran çağdaş bir strateji olarak, küresel zorluklarla başa çıkmada ve AB'nin stratejik özerkliğini pekiştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu araç, AB'nin küresel değerlerini savunmasını kolaylaştırırken, aynı zamanda uluslararası iş birliğini teşvik etmekte ve stratejik hedeflerine ulaşmada önemli bir etken olmaktadır.

Kaynakça

- Aksoy, M., & Uğur, Ö. (2016). Avrupa Birliği'nin Dış Politikadaki Aktörlüğüne Etki Eden Güç Unsurları: Sivil Güç, Askeri Güç ve Normatif Güç. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 213-227.
- Biscop, S. (2016). The EU Global Strategy: Realpolitik with European Characteristics. *Security Policy Brief*, 75, 3-6.
- Boulos, S., Abad-Quintanal, G., Mayo-Cubero, M., & De-Sousa-Ferreira, S. (2023). "Constructing 'Normative power Europe': A critical analysis of the human rights narratives in Spanish media discourses on the European Union". *Profesional de la información*.
- Ceyhan, A. İ. (2020, Aralık). Dijitalleşen Kamu Diplomasisi Üzerine Kısa Bir Analiz. *IJEASS*, 3(2), 85-100.
- Council, F. A. (2024). *Russian War of Aggression Against Ukraine*. Council of the European Union.
- Council, G. S. (2022). *EU Digital Diplomacy: Council Conclusions, Foreign Affairs Council, 18 July 2022*. Council of the European Union.

- Council, G. S. (2023). *Council Conclusions On Eu Digital Diplomacy*. Council of the European Union.
- Cross, M. K. (2013). Conceptualizing European Public Diplomacy. M. K. Cross, & J. Melissen içinde, *European Public Diplomacy Soft Power at Work*. New York: Palgrave Macmillan.
- Diez, T. (2005). Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering ‘Normative Power Europe’, in: Millenium. *Journal of International Studies*, 613-636.
- Digital Diplomacy* . (2023). The Diplomatic Service of the European Union: https://www.eeas.europa.eu/eeas/digital-diplomacy_en adresinden alındı.
- Duchene, F. (1973). The European Community and the Uncertainties of Interdependence. M. K. Hager içinde, *A Nation Writ Large? Foreign Policy Problems before the European Community*. London : Macmillan .
- EEAS. (2023). Social media accounts.: https://www.eeas.europa.eu/eeas/social-media-accounts_en adresinden alındı.
- EEAS. (2023). *Our stakes in digital diplomacy*. The Diplomatic Service of the European Union.
- Erdoğan, S. (2018). İklim Değişikliğine Karşı Verilen Küresel Mücadele Ve Avrupa Birliği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 703-718.
- Eren, E. (2021). Geleneksel Diplomasiden Modern Diplomasiye Diplomasinin Tarihsel Evrimi. *Uluslararası Eşitlik Politikaları Dergisi*, 1(1), 32-55.
- European Union External Action , A. B. (2023). *Avrupa Birliği Diplomatik Servisi*. Kasım 2024 tarihinde AB Barış, Güvenlik ve Savunma: https://www.eeas.europa.eu/_en adresinden alındı.
- Giske, M., & Rieker, P. (2024). *European Actorness in a Shifting Geopolitical Order European Strategic Autonomy Through Differentiated Integration*. The European Union in International Affairs.

- Halisoğlu, T. A. (2022). Avrupa Birliği'nin yeni yumuşak gc unsuru: Dijital diplomasi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 11(2), 163-178.
- Huijgh, E. (2013). Public Diplomacy's Domestic Dimension in the European Union. J. Melissen, & M. Cross içinde, *European Public Diplomacy Soft Power at Work*. New York : Palgrave Macmillan.
- JabbarII, G. (2023, 01 24). *Dijital Diplomasi ve 21. Yzyıldaki Etkileri*. IPRC: <https://www.iprc.com.tr/tr/2023/01/24/digital-diplomacy-and-its-implications-in-the-21st-century/> adresinden alındı.
- Lasswell., H. D. (1927). *The Theory of Political Propaganda Harold D. Lasswell*, 21(3), 627-631. <https://doi.org/10.2307/1945515>.
- Manners, I. (2002). "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?". *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258.
- Manners, I., & Whitman, R. (2013). Normative Power and the Future Of EU Public Diplomacy. M. K. Davis Cross, & M. Jan içinde, *European Public Diplomacy Soft Power at Work*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mumby, D., & Kuhn, T. (2019). *Organizational Communication , A Critical Introduction*. United Kingdom Sage Published.
- zgndz, S. (2012). "Bir Normatif Gc Uygulaması Olarak Avrupa Komşuluk Politikası: Gney Kafkasya lkeleri rneđi". İstanbul: Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Peltekoğlu, F., & şevik İnal, E. (2024). Kurum İi İletişim Ekseninde Dijital Eşitsizlik ve alışan Bağlılığı. *International Social Sciences Studies Journal*, 10(8), 1346-1358.
- Savorskaya, E. (2015). *The concept of the European Union's normative power*. 2024 tarihinde ResearchGate: https://journals.kantiana.ru/upload/iblock/4a1/Savorskaya_66-76.pdf adresinden alındı.
- Siegel, P. (2005). Perception Management: Io's Stepchild. *Low Intensity Conflict and Law Enforcement*, 13(2), 117-134.

Sivar Yeniceler, Z., & Gökalp Kutlu, A. (2018). Normatif Bir Güç Olarak Avrupa Birliği. *Social Sciences Studies Journal*, 18, 1605-1610.

Teevan, C. (2022). *Digital Diplomacy and the EU's Quest for Digital Geopolitical Relevance*. European Centre for Development Policy Management.

Tocci, N. (2009). Normatif Bir Dış Politika Aktörü Olarak Avrupa Birliği. *Uluslararası İşletme Enstitüsü CEPS Çalışma Belgeleri No. 281*.

Verrekia, B. (2017). *Digital Diplomacy and Its Effect on International Relations*. Independent Study Project (ISP) Collection.

Yazarın Katkı Oranı

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu değerlendirme insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

National Identity in Kosovo: Albanian or Kosovan?

Kosova'da Milli Kimlik Tanımlama: Arnavut mu Kosovan mı?

Ömer AKPINAR^a

Abstract

In the study of nationalism, it is debated whether the nation builds the state or the state builds the nation. Two approaches are important in theory. The first is the French model (civic nation). According to this model, the state builds the nation. The other is the German model (ethnic nation). In this model, an ethnic structure with common values forms a nation, and this nation establishes a state. Kosovo is a country where ethnic Albanians live. It gained its independence after the war with the Serbs. NATO intervened and has been remaining the protective power of the country. Therefore, the state of Kosovo was both built on an ethnic structure and people within the borders of the established state were defined as a nation. This study discusses whether the people of Kosovo are Albanian or Kosovan. The study uses a qualitative research method. A conclusion has been drawn from the discussions in the literature.

Keywords: Kosovo, Kosovar, Albanian, Nationalism, Nation, Identity.

^a Dr, Türkiye Maarif Vakfı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, omerakpnr25@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5007-7880>

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Akpınar, Ö. (2025), National Identity in Kosovo: Albanian or Kosovan? Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(1), 120-131, Doi: 10.5281/zenodo.14790016

Geliş Tarihi (Received): 18.12.2024 / Revizyon (Revision): 25.12.2024 / Kabul Tarihi (Accepted): 12.01.2025.

Öz

Milliyetçilik çalışmalarında milletin mi devlet kurduğu yoksa devletin mi millet inşa ettiği tartışmalı bir konudur. Teoride iki yaklaşım önemlidir. Birincisi Fransız modelidir (Sivil millet). Bu modele göre devlet millet inşa eder. Diğeri ise Alman modelidir (Etnik millet). Bu modelde, ortak değerlere sahip bir etnik yapı milleti oluşturur ve bu millet devlet kurar. Kosova etnik olarak Arnavutların yaşadığı bir ülkedir. Sırplarla olan savaş sonrası bağımsızlığını kazandı. NATO müdahalesi oldu ve hala NATO ülkenin koruyucu gücüdür. Dolayısıyla Kosova devleti hem bir etnik yapı üzerine inşa edildi hem de kurulan bir devletin sınırları içinde kalan insanlar millet olarak tanımlandı. Bu çalışmada Kosova halkının Arnavut mu yoksa Kosovan mı olduğu tartışılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Literatürde yapılan tartışmalardan bir neticeye varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Kosovan, Arnavut, Milliyetçilik, Millet, Kimlik.

1.Introduction

On March 24, 1999, US President Bill Clinton appeared on screen and announced the beginning of the Kosovo operation with the following words (YouTube, 1999): "... in the last decade stripped Kosovo of the constitutional autonomy its people enjoyed thus denying them their right to speak their language, run their schools, shape their daily lives. For years, Kosovars struggled peacefully to get their rights back ..." In this speech, Clinton introduced a new concept in literature: "Kosovars." Until its independence in 2008, Kosovo used the same national symbols as Albania. Albanians and Kosovans, who shared the same national identity for a long time, used all national symbols, such as the flag, national anthem, football team, etc., together. After independence, Kosovo created its own national anthem and flag (Ibrahimi, 2021: 8). In other words, until Kosovo gained its independence, it was considered a country of Albanians by its own people. However, the demand to secede from former Yugoslavia and the war with the Serbs pushed them to struggle to establish their own state. As a result of this struggle, a country and its nation took their place in history. Clinton pre-emptively defined this nation as Kosovars. This study explains the building of national identity in Kosovo after independence. The explanation is based on nationalism as the

ideology that founded the state. The question of whether the ideology of nationalism in Kosovo emerged as Albanian or Kosovan is addressed.

2. Brief Information about Kosovo

Kosovo is a country in the Balkans that declared independence in 2008. The history of Kosovo has been shaped by ethnic conflicts and the influences of various empires. Since the 12th century, Kosovo was part of the Serbian Kingdom and later came under the rule of the Ottoman Empire. In the early 20th century, after the fall of the Ottoman Empire, Kosovo became part of Serbia and, after NATO intervention in 1999, came under United Nations administration. In 2008, Kosovo declared independence from Serbia, although Serbia and some other countries do not recognize its independence (Krasniqi, 2017: 23). The majority of the population in Kosovo is of Albanian descent, with a Sunni Muslim majority. Additionally, Orthodox Christians form a significant minority in Kosovo. Historically, religion has played an important role in Kosovo's social structure and is intertwined with ethnic identity. With the influence of the Ottoman Empire, Islam spread in Kosovo, and this influence continues today (Vickers, 2011: 3). Kosovo's culture is based on a rich historical heritage. The influence of the Ottoman Empire can be seen in its language, cuisine, and architecture. Kosovo is also known for its traditional music, dance, and crafts. Albanian folk music and dances reflect Kosovo's cultural identity. Additionally, Western cultural influence is strong in Kosovo due to its close proximity to the heart of Europe (Peci, 2020: 5). Kosovo's economy has rapidly developed since gaining independence. The country has seen growth in agriculture, mining, and the service sector. However, unemployment remains high, and infrastructure development is ongoing. Kosovo's most important natural resources are lignite and other minerals. Moreover, the country's economy is heavily supported by foreign aid and external investments. The process of European Union integration promotes economic growth (World Bank, 2020).

3. Nationalism and National Identity

Nationalism is considered an important ideology in the state-building process in the modern world. This ideology is based on the idea that a nation can claim sovereignty by uniting around common elements such as identity, culture, language, history, and geography. Since the early 19th century, nationalism has been the main driving force behind the struggle for independence, especially in Europe. Understanding the role of nationalism in the state-building process requires examining the formation of modern nation-states and national identities. Nationalism is an ideology that promotes the idea of unity around a common

cultural identity and encourages the struggle for the sovereignty of a nation. Ernest Gellner (1983: 37) defines nationalism as "building modern societies," while Benedict Anderson (1983) highlights the concept of "imagined communities," emphasizing that nationalism creates a collective consciousness for a people to perceive themselves as a whole and build a nation-state. Nationalism plays a central role in ensuring national unity and sovereignty, and new states emerge as a result. The industrialization, spread of capitalism, and modernization movements in Europe in the 19th century prepared the ground for the rise of nationalism. With the French Revolution, nationalism was strengthened by the ideals of national independence and the sovereignty of the people. The French Revolution is recorded in history as a concrete example of creating a national identity and empowering the people (Hobsbawm, 1990: 24). While nationalism accelerates the state-building process, it also aims to create ethnic and cultural homogeneity by defining the borders of nation-states. In this context, nationalism can be a unifying force, but also a potential exclusionary factor. For example, during the breakup of the Ottoman Empire and the establishment of new nation-states, nationalism brought about discrimination and conflicts among different ethnic groups. This situation shows that nationalism does not always have positive effects in the state-building process (Anderson, 1983: 28). The impact of nationalism as a state-building ideology was particularly evident in the new nation-states that emerged after World War I. The Treaty of Versailles, signed after the war, led to the dissolution of old empires and the establishment of independent nation-states. These states were shaped by nationalism and consolidated their sovereignty (Karakaya, 2007: 27). Today, nationalism also appears as a reaction to globalization and international integration. Modern nation-states often participate in the global economy and political structure while trying to preserve local and national identities. In this context, nationalism functions as a defence mechanism. In some European countries, nationalism manifests itself as a political movement associated with anti-immigrant sentiments and the defence of national identity (Smith, 2001: 7). Nationalism, as a critical ideology in the state-building process, constructs national identity. In the construction of national identity, two different state models are discussed. These are the French model (Civic Nation) and the German model (Ethnic Nation). According to the French model, the state builds the nation because the state is formed before the nation. On the other hand, in the German model, common values such as language, history, culture, and religion form the nation. In other words, people living in a specific territory do not constitute a nation (Boomans, 2008: 7-8). According to Benedict Anderson (1983), national identity emerged in

modern times and is a product of print capitalism. It is built on an "imagined community" (Anderson, 2006: 36). Ernest Gellner (1983: 10-17) defines the nation as an invented concept. Education and industrialization have created the nation. Anthony D. Smith (1998) accepts that the nation was constructed in modern times but does not overlook the impact of pre-modern ties and lives. National identity is a social construct. It shows people's sense of belonging to a community. Individuals consider themselves part of a nation. The individuals connect with the society they consider themselves part of through language, ethnicity, history, geography, religion, and identity.

4.Kosovan and Albanian National Identity

The history of Albanian nationalism in Kosovo began in the 19th century against the Ottoman Empire. With Kosovo's separation from Yugoslavia, Albanian nationalism took on a different form (Ibrahimi, 2021: 11). Essentially, Albanians consider themselves the oldest and most ancient community in the Balkans. However, the awakening of national identity occurred later than in other Balkan countries. The fundamental definition of Albanian identity has been based on language and culture. For this reason, the slogan of the Albanian national movement has been "The religion of Albanians is Albanianism (Pashko Vasa)" (Sulstarova, 2006: 124). Albania declared its independence in 1912. Its independence was recognized at the London Conference in 1913. However, many ethnic Albanians were left outside the borders of this newly formed state (Haykır & Arslan, 2022: 818). One of the places where Albanians lived that remained within the borders of Montenegro, Serbia, and North Macedonia was Kosovo, which was within Serbia. Thus, Kosovo entered into a long struggle to unite with Albania (Kraja, 2019: 127). After World War II, Kosovo was left within the boundaries of Yugoslavia. The fall of the Berlin Wall in 1989 sparked uprisings in socialist countries. Yugoslavia began to disintegrate. Like Croatia, Bosnia and Herzegovina, North Macedonia, and Slovenia, Kosovo also entered the process of independence. Eventually, after NATO intervention, it gained independence in 2008. Ethnically, ninety percent of Kosovans are Albanian. Before independence, they felt more Albanian than Kosovan. However, studies conducted after independence have shown that many people now identify themselves as Kosovan (Ibrahimi, 2021: 12). According to some writers, Albanians and Kosovans walked different paths. During the long communist period, people in the two different geographies could not communicate with each other. Therefore, people in the two different geographies developed two different national identities (Gashi, 2017: 3). However, according to Rexhep Qosja (2006), the Kosovan identity is a part of the Albanian identity. He believes the Kosovan

identity is a local identity, while the Albanian identity is a general identity that includes the Kosovan identity.

5. Dimensions of Kosovan National Identity Building

The process of the Kosovan identity becoming distinct from the Albanian identity is not complete. However, as a state, Kosovo is trying to provide its people with a national identity. According to the French model, this identity has begun to diverge from the Albanian identity. Although Kosovans identify themselves as Albanians, the fact that they are two different states undergoing different processes demonstrates this distinction. The separation of the Kosovan identity from the Albanian identity can be attributed to two factors: the communist period independence process and international institutions (Ibrahimi, 2021: 14).

5.1. National Movement of Kosovo During the Yugoslav Era

After the London Conference, the state of Albania was established, but many Albanian regions, including Kosovo, remained outside the borders of this state. During World War I, Kosovo was divided between Austria and Bulgaria. Bulgaria banned the Albanian language, flag, and national symbols. On the other hand, Austria granted autonomy to Kosovars and allowed them to be educated in Albanian (Kostovicova, 2005: 30-40).

After the war, Kosovo came under Serbian rule, where the Albanian language and other national symbols were banned. Albanian books could not be published. The society was demilitarized. However, these measures did not prevent Kosovars from striving for independence. Later, Kosovo came under the rule of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, established in 1918. After World War II, this kingdom was renamed the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, and Kosovo became part of this republic. This federal republic was composed of six republics: Slovenia, Croatia, Montenegro, Macedonia, Bosnia and Herzegovina, and Serbia. Along with these republics, two provinces were defined: Kosovo and Vojvodina. The republics were able to preserve their national identities, but Kosovo, which had the third-largest population in Yugoslavia and was Albanian, did not use its national rights (Ibrahimi, 2021: 14).

Many political movements aimed at uniting with Albania, such as the National Defence Committee, emerged. In 1919, Serbia carried out a land reform and relocated 70,000 Serbs to Kosovo, while around 250,000 Kosovars migrated to Albania and Turkey. By the 1940s, the

Albanian population in Kosovo had decreased from 90% to 70% (Kraja, 2019: 77). Although an agreement was reached between Yugoslavia and Turkey in 1937 for the asylum of 4,000 Muslim Albanians from Kosovo to Turkey, this agreement was not implemented due to World War II. During World War II, Kosovo was divided among Italy, Germany, and Bulgaria. Italy pursued a policy of uniting Kosovo with Albania during this period. At the end of the war, Kosovo was reoccupied by the Serbs (Kodra, 1996: 105-108).

Yugoslavia did not create issues regarding religion. However, after 1947, the Albanian language was banned. On February 28, 1974, the Kosovo Socialist Autonomous Constitution came into effect. Kosovo became an autonomy attached to Serbia. According to this new constitution, which replaced the 1963 constitution, Albanians could use their own flag. The autonomy was granted extensive powers, and universities were established. Despite all these advancements, the underdevelopment of human rights led to protests. During the protests that began in 1981, the demand for a republic was voiced. Later, the demands continued for the union of Kosovo with Albania. With the death of Josip Broz Tito in 1980 and the rise of Slobodan Milošević, things became more difficult. In response to the demands, Milošević threatened to abolish the autonomy (Klan, 1999: 105-115). A state of emergency was declared. The government entered Kosovo with 15,000 Serbian police forces and convened the Kosovo Assembly. The assembly was surrounded by soldiers. Under threat, the Kosovo constitution was abolished, and a decision was made declaring Kosovo as part of Serbia (Kipred, 2005: 8).

After the abolition of autonomy in Kosovo, all Kosovars working in public service were dismissed. Kosovars in the military were declared suspicious and were expelled from the army. Consequently, many young people migrated to other countries. In response, Ibrahim Rugova founded a party in 1989 called the Democratic League of Kosovo. Subsequently, the Kosovo Assembly declared the Republic of Kosovo with equal rights within Yugoslavia. In a referendum held a year later, 99.87% of Kosovars voted in favour of independence. Following this, Kosovars rejected Serbian institutions and established parallels for each institution. In 1992, parliamentary elections were held, and Ibrahim Rugova was elected president. At the Dayton Conference, Kosovo was seen as an issue of Serbia. In 1997, the Kosovo Liberation Army (KLA or UÇK) was established (Borger, 2015: 9).

On March 5, 1998, the house and village of a KLA commander, Adam Jashari (Adem Yaşari), who is subject of the slogan "Bac, y Kry!" meaning "Uncle, We Won!", were attacked by

Serbian soldiers and police. Along with Jashari, 57 people, including family members, were killed by the Serbs. This incident sparked further conflicts. The events continued until NATO's intervention. On March 24, 1999, NATO launched a 78-day air operation. On June 12, 1999, the Serbian army conditionally surrendered. Serbian soldiers left Kosovo, and NATO forces took their place. Later, the United Nations Security Council, with resolution 1244, established the KFOR force, consisting of 37,200 soldiers from 36 countries. In the conflicts, 13,500 people were killed (Koha, 2019: 1). At the end of the non-conflict process, Kosovo declared independence in 2008.

5.2.The Influence of International Organizations in Kosovo

After NATO's intervention in Kosovo, the country was placed under international protection, creating a de facto state separate from Serbia. Four institutions contributed to the achievement of independence and the formation of the Kosovan identity. These are the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK), the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), and the European Union (EU) (Kraja, 2019: 300-240).

The international organizations mentioned above did not bring significant changes to the country. However, they played a role in the formation of national identity. Maintaining peace in the Balkans after the war was very important. International structures were effective in maintaining this peace process. International organizations rejected the union of Kosovo with Albania. Various international institutions spent their budgets on multi-ethnic programs (Egleder, 2013: 273-275).

The Ahtisaari Plan, implemented between 2005 and 2007, is very important in the establishment of the Republic of Kosovo and the formation of the Kosovan identity. Former President of Finland Martti Ahtisaari's unofficial meetings to determine Kosovo's status are known as the Ahtisaari Plan. The plan was made under the supervision of the United Nations. According to this plan, Albanian and Serbian were defined as official languages. Extensive local administration rights were granted to eight Serbian settlements. Additionally, the Serbian population was provided with connections to the Serbian Orthodox Church. Privileges such as property acquisition, tax exemptions, and customs exemptions were granted to Serbian churches in Kosovo. The plan defined the conflict in Kosovo as an ethnic conflict and, therefore, Kosovo was designed as a multi-ethnic structure. Using of the red, black, and

eagle emblem on the flag was banned. These colours and emblems are symbols of Albania. It was suggested that Kosovo have its own national anthem. Along with these measures, Kosovo was prohibited from merging with another country (Ahtisaari, 2007).

The main goal of the Ahtisaari Plan is to build a Kosovan national identity. This identity needs to be separated from the Albanian identity. Additionally, this identity should be one that all ethnic groups, especially the Serbs, can adopt. Therefore, the Ahtisaari Plan aimed to create a Kosovan identity.

With the acceptance of the Ahtisaari Plan, Kosovo declared independence on February 17, 2008. Twenty-three EU member states accepted the declaration of independence. In the United Nations, 116 countries recognized Kosovo. This entire process eliminated the possibility of Kosovo being a part of Albania. Thus, the Kosovan identity was defined by international organizations as a mandatory identity.

The new flag of the state of Kosovo is blue, white, and yellow. The flag features six stars, each representing an ethnic group living in Kosovo. The national anthem is melodic and has no words. All these symbols indicate Kosovo's separation from Albania.

6. Conclusion

Nationalism, defined as the ideology that establishes a state, is built on a national identity. It is debated in the literature whether the nation creates the state or the state builds the nation. This debate mainly revolves around the notion that nationalism is a modern concept. However, there are writers who claim that nationalism and the nation existed in prehistory. Almost all state elites define the existence of the nation today by referring to history.

The construction process between state and nation is explained through two different perspectives. The first is the French model, where the state creates the nation. The other is the German model, where the nation creates the state. In the first model, also known as the civic nation, a state that achieves political unity brings its citizens together under the same ideals. To do this, it uses structures such as education and broadcasting to build a nation. However, according to the German model, also known as the ethnic nation, people who share the same ethnicity, language, history, and culture form a nation, and this nation establishes the state.

Kosovo is predominantly an ethnically Albanian state. Although they are ethnically Albanian, they have had different historical experiences compared to Albania. Therefore, Kosovars are

in the process of becoming a nation after the state, in accordance with the definition of a civic nation.

Kosovo, which gained its independence in 2008, can be explained as emerging as a civic nation named Kosovan for the following reasons: history, international organizations, and an independent state. Historically, Kosovars have had different experiences from Albanians. Particularly, being part of Yugoslavia and being separated from the Albanian geography and culture for a long time has differentiated Kosovars. The independence movements, during and after the Yugoslav period, gave Kosovars an opportunity to establish their own state. Thus, Kosovars differentiated from Albanians and formed the Kosovan national identity. Secondly, international organizations recognized Kosovo as an independent country, but with the condition of being fundamentally distinct from Albania. Kosovo's conflict past with the Serbs, with Serbs living in part of Kosovo, kept Kosovo away from the Albanian state and identity. Finally, having their own independent state made Kosovars identify as Kosovan.

Today, the national identity debate continues in Kosovo. The vast majority of people living in Kosovo identify themselves as Albanian. The Kosovan identity has emerged on the historical stage, but it is too early to predict whether it will be adopted. Kosovo has a long way to go in building its national identity.

References

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.
- Borger, J. (2015, November 10). Bosnia's Bitter, Flawed Peace Deal, 20 Years on. Retrieved June 30, 2020, from <https://www.theguardian.com/global/2015/nov/10/bosnia-bitter-flawedpeace-deal-dayton-agreement-20-years-on>.
- Broomans, P. (2008). *The Beloved Mother tongue: Ethnolinguistic Nationalism in Small Nations: Inventories and Reflections*. Leuven: Peters.
- Çeku, N. (2014). *National Integrity System Assessment Kosovo*. Kosovo Democratic Institute.
- Gashi, K. (2017). Jam Shqiptar e Kosovar. Retrieved June 30, 2020, from <https://sbunker.net/teh/88112/jam-shqiptar-e-kosovar/>.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Cornell University Press.

- Gellner, E., & Breuilly, J. (2006). *Nations and Nationalism*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Haykır, Y., & Aslan, M. (2022). Arnavut Ayrılıkçı Hareketleri ve Bağımsızlık Süreci. *Fırat University Journal of Social Sciences*, 32(2), 817–834. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.1051358>.
- Hobsbawm, E. (1990). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press.
- İbrahimi, N. (2021). National Identity of Kosovo. *Jus & Justicia*, 8. Retrieved December 8, 2024, from <https://uet.edu.al/jus-justicia/wp-content/uploads/2023/09/National-Identity-of-Kosovo-1.pdf>.
- Karakaya, I. (2007). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Süreci ve Milliyetçilik*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Kipred. (2005). Konflikti Reagimi Ndërkombëtar Leksionet e Mësuar Komisioni i Pavarur Ndërkombëtar për Kosovën. Seria e kërkimeve politike. Botim i Veçantë. Retrieved from http://www.kipred.org/repository/docs/RAPORTI_KOSOVAR_466917.pdf.
- Klan. (1999). *Albania*. “Media 6” Publishing.
- Kodra, M. (1996). Shqiptarët e Maqedonisë gjatë Luftës së Dytë Botërore: (1939-1944). North Macedonia: Makedonska Riznica.
- Kostovicova, D. (2005). *Kosovo: The Politics of Identity and Space*. United Kingdom: Routledge.
- Kraja, M. (2019). Identiteti kosovarë shtë identitet shqiptar. *UETPRESS*. <https://doi.org/978-9928-236-72-2>.
- Krasniqi, L. (2017). *The History of Kosovo: A Contemporary Perspective*. Pristina: Kosovo University Press.
- Peci, L. (2020). *Kosovo's Cultural Heritage: From the Ottoman Influence to Modern Identity*. Pristina: Cultural Institute.
- Smith, A. D. (1988). The Myth of the ‘Modern Nation’ and the Myths of Nations. *Ethnic and Racial Studies*, 11(1), 1–26.
- Smith, A. D. (2001). *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Polity Press.
- Sulstarova, E. (2006). *Arratisje Nga Lindja: Orientalizmi Shqiptar Nga Naimi Te Kadareja*. Albania: Globic Press.
- Vickers, M. (2011). *Kosovo: A Short History*. London: New York University Press.
- World Bank. (2020). Kosovo Economic Update. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/country/kosovo>.
- YouTube. (1999). President Clinton’s Address to the Nation on Kosovo. Retrieved December 5, 2024, from <https://www.youtube.com/watch?v=rLzPVYTF2oc>.

KOHA.net. (2020, April 12). 20 vjet nga Marrëveshja e Kumanovës, kapitullimi i Millosheviqit. Retrieved June 30, 2020, from <https://www.koha.net/arberi/167611/20-vjet-nga-marreveshja-e-kumanoves-kapitullimi-i-millosheviqit/>.

Egleder, J. (2013). Peace through Peace Media?: The Media Activities of the International Missions (KFOR und UNMIK) and Their Contribution to Peacebuilding in Kosovo from 1999 till 2008. Zürich: LIT-Verlag.

Ahtisaari, M. (2007). Martti Ahtisaari's Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement. *United Nations Security Council*, 168.

Yazarın Katkı Oranı

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Dünya Değerler Araştırması Bağlamında Türkiye Toplumunun Siyasal Anatomisi

The Political Anatomy of Turkish Society in the Context of World Value Survey

Mehmet Mazhar YILDIZ^a

Öz

1960'lardan bu yana değerler bağlamında toplumların sosyo-kültürel ve siyasi kimlik kalıplarını anlamaya yönelik araştırmalar Dünya Değerler Araştırması (DDA) (*World Value Survey, WVS*) adı altında kurumsallaşmıştır. Belirli aralıklarla yapılan değer araştırmaları, siyasi kimliklerin saf/katıksız olmadığını ve siyasi kimliklerden ziyade değerlerin bireyin siyasi davranışını daha iyi yansıttığını göstermiştir. Bu çalışmada da DDA'dan elde edilen veriler kapsamında Türkiye toplumunun siyasi değerleri- siyasi görüş, dini değerler ve lider profili- sorgulanarak bir siyasi toplum anatomisi oluşturulmak istenmiştir.

Dünya Değerler Araştırmasından elde edilen veriler, Türk toplumunun sağ siyasi değerlere sol siyasi değerlerden daha fazla sahip olduğunu ortaya koymuştur. Sağ siyasi değeri beslediği varsayılan dine verilen önem, tüm sağ görüşlü katılımcılar için aynı ölçüde olmasa da büyük

^a Arş. Gör. Dr. Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mazharyildiz@windowslive.com. ORCID ID: 0000-0002-8417-4504

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Yıldız, M. M., (2025), Dünya Değerler Araştırması Bağlamında Türkiye Toplumunun Siyasal Anatomisi, Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(1),132-146, Doi: 10.5281/zenodo.14789876

Geliş Tarihi (Received):20.11.2024 / Revizyon (Revision):26.12.2024 / Kabul Tarihi (Accepted):15.01.2025

ölçüde kabul edilmiştir. Ancak diğer yandan, dini pratiklerin yerine getirilme oranı, ibadete verilen önemden daha düşük düzeyde olmuştur. Çalışmanın devamında katılımcıların siyasi yelpazedeki konumları üzerinden “siyasi lider profil” anlayışları analiz edilmiştir. Elde edilen veriler sağ siyasi değeri benimseyen katılımcıların denetleme ve denge (*check and balances*) mekanizmalarından bağımsız bir lider tercihinin olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Dünya değerler araştırması, siyasi davranış, siyasi kimlik, değerler, ideoloji

Abstract

Since the 1960s, the World Value Survey (WVS) has institutionalized value-based research on voter behavior and socio-cultural and political identity patterns of societies. Research conducted regularly within the WVS has shown that political identities are not pure and that values, rather than political identities, better portray an individual's political behavior. This study aims to create a political anatomy of Turkish society by questioning the political values of Turkish society through political views, religious values, and leader profiles within the scope of the data obtained from the WVS.

The data obtained from the WVS revealed that Turkish society holds more right-wing political values than left-wing political values. The importance given to religion, which is assumed to nourish this value, was accepted to a great extent, although not to the same extent for all right-wing participants. On the other hand, the rate of fulfillment of religious practices was lower than the importance attached to worship. The political values of the participants were analyzed based on the leader profile, and it turns out that the participants who adopted a right-wing political view preferred a leader independent of the checks and balances mechanisms.

Keywords: World values survey, political behavior, political identity, values, ideology,

1. Giriş

Toplumların sahip oldukları siyasi kültürü anlamak ve tanımlamak adına sağ ve sol siyasi yelpaze tasnifi uzun süreden beri kullanılmaktadır. Ancak küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve modern çağın yerini yapay zekaya bıraktığı günümüzde kişileri siyasi olarak sadece bu cihetten tasnif etmek ya da Atatürkçü, milliyetçi, muhafazakâr, liberal gibi kimlikler ile

tanımlamak yetersiz ve sığ kalmaktadır (Bell, 2000). Hele ki siyasal kimliklerin ortak bir mana taşımadığı göz önünde bulundurulduğunda bu tasnifin yetersiz kalacağı daha açık hale gelmektedir.

Inglehart'ın "Sessiz Devrim" (*Silent Revolution*) olarak tanımladığı toplumların geleneksel değerlerden modern değerlere yöneldiği tezi (Inglehart, 1977) değer konusunu siyaset bilimi alanında önemli bir çalışma alanı haline getirmiştir. Bu gelişmenin yansıması olarak, siyaset bilimi alanında kişileri belirli kimlik kalıplarıyla tanımlamak yerine siyasal değerler ile kurulan bağ çerçevesinde yeni bir siyasal tasnif yapılmaya başlanmıştır.

Esasında Avrupa Değerler Çalışmasından doğan ve 1981 yılında Michigan Üniversitesi (ABD) Kurucusu ve ilk Başkanı (1981-2013) Inglehart ve ekibi tarafından başlatılan ve Dünya Değerler Araştırması adıyla kurumsallaşan proje, o tarihten bu yana 120'den fazla ülkede faaliyet göstermiştir (World Values Survey, 2024). Projenin amacı, değerlerin istikrarının veya zaman içindeki değişiminin ülkelerin ve toplumların sosyal, siyasi ve ekonomik gelişimi üzerindeki etkisini ölçmektir (a.g.e). Proje kapsamında elde edilen veriler araştırmacıların hizmetine sunulmuş ve bu sayede sayısız bilimsel çalışma ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada da DDA'dan elde edilen verilerden hareketle Türkiye toplumunun siyasal anatomisi incelenmektedir. Çalışma içerisinde Türkiye toplumunun siyasal yelpaze konumu, siyasal lider anlayışı ve dini değerler üzerinde durulmaktadır. Çalışma kapsamında sağ ve sol siyasal yelpaze tasnifine göre çapraz tablo ve şekiller oluşturulmuş ve kişilerin saf/katıksız bir siyasal davranış kalıbı içerisinde olmadıkları, aynı siyasal kimlik çatısı altında olsalar dahi bu kimliğe ve siyasal pratiklere benzer ölçüde bağlı olmadıkları savunulmaktadır.

Çalışma başlıkları tasarlanırken öncelikle değer kavramı konu edinilmektedir. Çalışmada değerler ile ilgili herhangi bir tanım oluşturma amacı taşımamaktadır. Değer kavramının çok boyutlu yönü dikkate alınarak, konu siyasal değerler ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın devamında bireyin siyasal davranışlarını anlama adına değerler ve ideoloji kavramları arasındaki fark üzerinde durulmaktadır. Sonrasında, Türkiye siyasal tarihi ile ilgili önemli tarihsel süreçlere değinilmektedir. Son aşamada da DDA'dan elde edilen ikincil veriler ışığında Türkiye toplumunun siyasal anatomisi çizilmekte ve bununla ilgili şekil ve tablolar verilmektedir. Sonuç bölümünde, bireylerin farklı siyasal kimliklere bağlı olabileceği ancak bunun bazı durumlarda -özellikle olağanüstü durumlarda- değişebileceğinden siyasal davranış araştırmalarında bireye sorulan "hangi siyasal düşünceyi veya ideolojiyi kendinize yakın buluyorsunuz?" sorusunun yanıltıcı olabileceği vurgulanmaktadır. Öneri mahiyetinde

bireylerin sahip oldukları değerler bağlamında bir çalışma alt yapısının oluşturulmasının gerekliliği ifade edilmektedir.

2. Siyasal Bir Argüman Olarak Değerler

Toplumları siyasal analize tabi tutma adına nasıl bir tasnif oluşturmak daha faydalı olacaktır? Bu tasnifi yapmadan önce sağ-sol siyasal fraksiyonun veya siyasal aidiyet belirten kimliklerin-liberal, muhafazakâr, milliyetçi vb.- siyasal kimliği tanımlamada niçin yetersiz kaldığına bakmak gerekir. İlk olarak, Türkiye siyasal hayatına bakıldığında pratikte sağ-sol ayrımının berrak olmadığı siyasal partiler üzerinden daha net anlaşılmaktadır (Çaha, 2004). Farklı yelpazede de olsa siyasal partilerin aslında benzer söylemlere sahip olduğunu, sağ ve sol değerlerin iç içe geçtiğini, sağ-sol fark etmeksizin partiler arası vekil geçişinin yaşandığını ve her ne kadar parti tüzüklerinde bu konuda bazı işaretler verilmiş olsa da keskin sınırların çizilmediğini ifade etmek gerekir. Örneğin işçi haklarını savunan bir partiyi solculuk ideolojisi çerçevesinde tanımlamanın yeterli olmayacağı gibi vatan ve millet unsurlarını öne çıkaran söylemler de milliyetçi değerleri benimseyen partilere özgü bir olmamaktadır. Bu noktada İdris Küçükömer'in "Türkiye'de sol sağdır sağ da soldur." (Küçükömer, 2010) sözü konuyu özetlemektedir.

İkinci neden ise, insanların karmaşık ve çok boyutlu bir düşünce mekanizmasına sahip olmalarıdır. Şayet bireylerin her hal ve durumda nasıl tepkiler verdikleri öngörülebilir olsaydı sağ veya sol siyasal düşünceye sahip oldukları kısa süreli birkaç araştırmayla tespit edilebilirdi. Ancak bireyin düşünce yapısı; sosyo-kültürel ve ekonomik ihtiyaçlar başta olmak üzere, yaşanılan yer (aynı ülkede, şehirde ve hatta aynı evde yaşıyor olsalar bile) etnik ve dini kimlik, genetik yapı vb. çoklu faktörlere bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Bunun açık örneklerinden biri 2019 yılı Mahalli İdareler Seçimlerinde yaşanmıştır. 2019 yılında iptal edilen İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimi sonrasında yenilenen seçimde Ekrem İmamoğlu'nun toplumun farklı kesimlerinden oy almış olması bu durumu net bir şekilde özetlemektedir. Söz konusu seçimde neredeyse sağ-sol veya liberal, milletçi kimlikler işlevsiz kalmış, Ekrem İmamoğlu'na haksızlık yapıldığı düşüncesi seçmenin siyasal kimlikleri bir tarafa bırakıp "haklıyı savunma" ya veya haklılık değerlerini öncelikli kılmaya yöneltmiştir.

İmamoğlu örneğinden anlaşılacağı üzere siyasal kimlikler veya fraksiyonlar seçmen için öncelikli bir tercih kriteri olmanın yanında geçerli yegâne gerekçe de olmamaktadır. Buradan

hareketle aynı siyasal kimlik çatısı altındaki bireylerin benzer davranışlar sergileyeceği düşüncesi de bir bakıma şüpheli olmaktadır.

Durum böyle iken toplumları siyasal bir tasnife göre sınırlandırmanın alternatif yollarını aramak gerekir. Bu noktadaki ilk referansımız “değerler” olmaktadır. Esasında psikoloji ve sosyoloji disiplinlerinin çalışma alanı olan değer konusu, 1960’lı yıllarda dünyanın dört bir yanında türeyen gösteriler ve gençlik hareketleri ile siyaset bilimimin de ana çalışma konusu haline geldi. Bu noktada bireyin siyasal davranışlarının kaynağını merak eden araştırmacılar değerlerin buradaki düzenleyici rolü ile karşılaştılar. Özellikle Inglehart’ın ampirik araştırmalarla desteklenen toplumların geleneksel değerlerden modern değerlere yöneldiği tezi, değer kavramının siyaset bilimi alanında sıklıkla ele alınması noktasında önemli bir gelişme olmuştur.

Değer öğeleri, tüm önemli araştırma alanlarında analiz edilecek değişkenler olduğundan potansiyel olarak önemlidir (Williams, 1968:286). Değerler, önem sırası değişebilen, arzu edilen ve insanların hayatlarında rehber ilkeler veya hedefler olarak tanımlanır (Schwartz, 1992). Diğer bir deyişle iyi ve kötü diye nitelenen gerekçelerin arka planında değerler mevcuttur.

Değer kavramı genel olarak kişilerin yaşamdaki yol levhaları veya yol göstericileri olarak tanımlanmaktadır. Bireyler için iyi-kötü, doğru-yanlış ayrımındaki ana unsur değerler olmaktadır. Rokeach’e (1973) göre değerler bireylerin yol işaretleridir. Değerler, insanların A ile B arasında A’nın niçin tercih edildiği veya B’nin niçin tercih edilmemesi gerektiği ile ilişkilidir. Bireylerin bu kararları almalarında etkili olan faktörlerin tümü değerler ile bağlantılıdır ve değerler hesaba katılmadan davranışların nedenleri ile ilgili açıklamalar da noksanlık içermektedir. Benzer bir görüşü Rokeach şu şekilde açıklamaktadır: “İnsani değerlerin sonuçları, sosyal bilimcilerin araştırmaya ve anlamaya değer olduğunu düşünebilecekleri hemen hemen tüm fenomenlerde (olay) ortaya çıkacaktır.” (Rokeach, 1973:3).

Bireylerin değerler ile ilişkileri aslında doğumdan ölüm anına kadarki tüm süreyi kapsamaktadır. Yaşam evrelerinde kişi farklı farklı ve az veya çok belirli değerleri kendi bünyesine katar. Bu birikim sonucunda kendi değerler dünyasını oluşturur. Bireyin yaşamında sayısız değerden ve bunların da zamanla değişebildiğinden söz edilmektedir. Diğer bir deyişle değer değişimleri ve öncelikleri sebebiyle kişilerin tek bir siyasal düşünce biçimine uyum sağlamadıkları, aslında farklı siyasal yaklaşımlardan da beslendikleri söylenebilir. Ancak

sosyo politik ve ekonomik kısıtlara bağlı olarak hangi siyasal değerlerin öncelikli tutulduğu yaşanan gelişmelere bağlı olarak değişebilmektedir.

Yani bireyin bugün için A partisi seçmeni olması süreklilik arz edebileceği gibi zaman içinde farklı bir eğilim göstermesi mümkündür. Aynı şekilde, Türkiye siyasal tarihine bakıldığında kendilerini milliyetçi muhafazakâr olarak tanımlayan bazı vekillerin zamanla sol değerleri benimseyen partilerde yer aldıkları ve sol değerleri paylaşan vekillerin de zamanla sağ ve muhafazakâr partilerde vekillik yaptıkları sıklıkla görülen bir husustur. Benzer şekilde Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin bir sonucu olarak partilerin ittifaklar kurması sebebiyle siyasal yelpazenin zıt kutuplarında yer alan partilerin bir araya geldiği ve seçimlerde ortak adaylar çıkardıkları gözlemlenmiştir. Ancak, bu geçiş ve iş birliklerinin marjinal değişikliklerden ziyade daha yumuşak geçişlerle gerçekleştiği ifade edilmektedir. Hal böyle olunca, sağ ve sol şeklinde bir tasnif yerine değer farklılıklarına göre bir tasnif daha anlamlı olacaktır. Diğer bir deyişle, bireyleri sağcı ve solcu şeklinde tanımlamak yerine kısmen sağ değerlere sahip veya kısmen sol değerlere sahip şeklinde tasnif etmememiz siyasal tasnif açısından daha uygun olacaktır.

3. Siyasal Davranışın Aracı Olarak Değer ve İdeoloji Ayrımı

Değer kavramı sahip olduğu anlamsal çeşitlilik sebebiyle bazı zamanlar tutum, inanç, norm, karakter ve ideoloji gibi kavramlar ile karıştırılabilmektedir. Bu noktada siyasal değerlerin bireyin siyasal davranışları üzerindeki rolünün daha iyi anlaşılabilmesi adına değerler ve ideoloji kavramları arasındaki ayrıma değinmek zaruret arz etmektedir.

Bireyler, belirli bir ideolojiyi savundukları için mi o ideolojinin buyruklarına göre hareket ederler yoksa kendilerinde mevcut olan siyasal değer ve anlayışa uygun bir ideolojiyi mi benimserler? Yani, kişiler muhafazakâr oldukları için mi bireyin sınırlı bir varlık olduğuna, tecrübenin yok sayılmaması gerekliliğine ve iktidarın kutsallığına inanırlar? Yoksa bireyin sınırlı bir varlık olduğu düşüncesine sahip olduklarından dolayı mı bu yaklaşımı bünyesinde barındıran muhafazakâr düşünceye yönelirler? Bu soruya verilecek cevap değer ve ideoloji ayrımının daha net olarak görülmesini sağlayacaktır.

Buradan hareketle, değer ve ideoloji arasındaki farka ya da ilişkiye dikkat çeken araştırmacılar, bireyi önemseme, yardımseverlik, dürüst olmak gibi kişisel değerlerin insanların yaşamlarında yol gösterici ilkeler olarak işlev gördüklerini ve aynı zamanda seçmen davranışı ile ilgili araştırmalarda siyasi değer ve tutumların oluşmasında merkezi

öneme sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Bu sebeple, bireysel değerlerin ideolojinin temelini oluşturduğu hususunun altı sıklıkla çizilmiştir (Schwartz, vd. 2010).

Değer ve ideoloji ayrımında siyasal davranışların anlaşılması noktasında değerlerin daha etkili olduğu tezini savunanların bu konudaki yaklaşımları ideolojinin de içerisinde bulunduğu bir düşünceyi kapsamaktadır (Gregory, Maio, Olson, Bernard, & Luke, 2003) Değer konusuna atıf yapan araştırmacılar, bireyin gerek sonradan gerekse genetik yapısından kaynaklı olarak bir siyasal ortamın içerisinde bulunduğunu ve bu ortamın aktörleri olan aile, eğitim, sosyal çevre gibi kurumların eliyle bireyin siyasal düşüncesinin şekillendiğini ve bireyin bu aktörlerden beslenme ölçüsüne bağlı olarak bir ideolojiye sahip olduğunu ve ideolojiyle tanışma sürecini şekillendiren tüm aktörlerin aslında bir değer oluşturma aracı olduğu ifade edilmiştir (Weinschenk, Dawes, Oskarsson, Klemmensen, & Nørgaard, 2021). Tüm bu değer kümeleri bir araya gelerek bir ideolojiyi yani düşünceyi oluşturur. Bu düşünce yörüngesinden hareketle birey, bir siyasal davranış sergiler. Dolayısıyla anatomik olarak ideoloji bir insana benzetilecekse insanı meydana getiren tüm hücreler anatomik nitelikler taşıyan değerler olarak kabul edilebilir. Esasında bir ideolojinin oluşmasının arkasında değerlerin bir araya gelmesi yatmaktadır.

Değerlerin değişim gösterdiği zamanlarda ise ideolojik düşünce de değişebilmektedir. Dolayısıyla, değerlerin ideolojilere kaynaklık ettiği düşüncesinden hareketle ideolojilerin değer kaynaklı olduğu ifade edilmiş ve bireylerin nasıl ve ne ölçüde bir ideolojiye sahip olduğu da değerler bağlamında ele alınmıştır.

4. Dünya Değerler Araştırması Penceresinden Türkiye'nin Siyasal Anatomisi

Dünya Değerler Araştırması, toplumların sahip olduğu sosyo kültürel ve siyasal değerleri bir veri seti halinde sunmayı amaçlayan bir projedir. DDA'nın siyaset bilimi alanında sağlam bir yer edinmesi iki aşamalı olmuştur. İlk aşama, siyasal davranış araştırmalarının hız kazanması ile gerçekleşmiştir. Bu yöndeki ilk süreç siyasal kültür üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, Gabriel Almond ve Sidney Verba tarafından kaleme alınmış olan "Yurttaşlık Kültürü: Beş Ulusta Politik Tutumlar ve Demokrasi" (*The Civic Culture or The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*) (1963) adlı çalışma değer araştırmalarının siyaset bilimi alanında hızlıca yer edinmesinde bir mihenk taşı olmuştur.

Siyasal sistem ve kurumların kamu politikaları üzerindeki etkisinin tartışıldığı bu çalışmada, Almond ve Verba bireylerin siyasal yönelim ve davranışlarını inceleyen araştırmalar ile birey faktörünün siyasal sistem üzerindeki etkisini ortaya koymuşlardır. İlgili çalışma, toplumların

sahip oldukları siyasal yaşamın analizi açısından önemli bir veri kaynağı sunmuştur. Almond ve Verba konu ile ilgili yaptıkları çalışmalarda incelemeye tabi tuttıkları beş ayrı ülkenin de (İtalya, Almanya, Meksika, Büyük Britanya, Amerika Birleşik Devletleri) farklı siyasal kültürüne sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Örneğin İtalya'nın, siyasal yabancılaşma ve kişiler arası güven bakımından düşük değere sahip olduğuna dikkat çekmişlerdir. Benzer şekilde, bu ülkede toplumsal meselelerde ortak katılım düzeyinin de gelişmemiş olduğunun altını çizmişlerdir (Almond & Verba, 1963:402) Diğer taraftan Almanya'nın ise, teknolojiye sahip olmasının yaratmış olduğu avantaj sayesinde eğitim ve iletişimde büyük bir başarı elde ettiğini, bunun da siyasal katılım biçimini etkilediğini ve dolayısıyla siyasal kültürü şekillendirdiğini ifade etmişlerdir (Almond & Verba, 1963: 428).

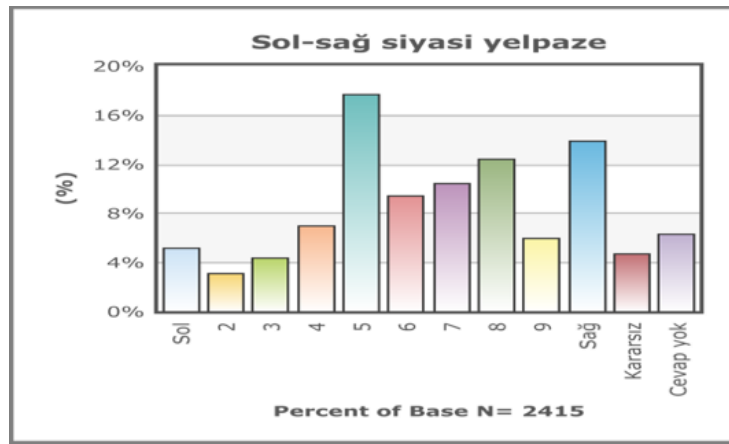
DDA'nın siyaset bilimi alanında sağlam bir yer edinmesinin ikinci aşaması ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, siyasal tutum ve davranışlarda yaşanan değişimle gerçekleşmiştir. Inglehart savaş sırasında özellikle Batı Avrupa'da görülen ekonomik ve güvenlik konularındaki ihtiyaçların öncelikli hale gelmesinin DDA'nın yeni bir aşamaya geçmesinde etkili olduğunu ifade etmiştir. "Kıtlık Hipotezi" olarak ifade edilen bu yaklaşıma göre, insanlar öncelikli ihtiyaçlarını giderdiği müddetçe elinde olmayana veya yeni ihtiyaç duyduğu bir şeye daha çok önem verir. Inglehart (1971:991) bu hipotezini çölde kaybolan bir adam örneği üzerinden açıklamaktadır:

Su ihtiyacı öncelikli olan kişi tüm dikkatini onu aramaya verebilir. Çölde kaybolan bu adam bir su kaynağını bulduğu zaman diğer bir öncelikli ihtiyacı olan (biyolojik ihtiyaçlar içerisinde) yiyeceğe yönelecektir. Gıda ihtiyacı doyum seviyesine ulaştığında kişi ekonomik anlamda rahat bir hayat sürmek için çabalamaya devam edecektir. Sonrasında kendi çevresindekilerden daha yüksek bir ekonomik zenginliğe ulaşmak için çabalamaya başlar. Sonuç olarak, bir anlamda, kişinin refah/zenginlik sembollerinin peşinde koşması, rızık arayışından türetilmiş olarak kabul edilebilir.

Bu örnekte olduğu gibi zaman içerisinde zorunlu ihtiyaçların yerini cinsiyet eşitliği, çevre hakları, iklim değişikliği gibi daha bireysel ihtiyaçların almasıyla birlikte siyasal davranış ve tutumlarda da değişimler meydana gelerek geleneksel siyasal yaşam yerine bireyin baş aktör olduğu yeni bir siyasal sistem isteği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla değer öncelikleri arasında yaşanan bu değişim değer konusunun siyaset bilimi alanındaki popülerliğini de artırmıştır. Inglehart'ın Sessiz Devrim (*Silent Revolution*) olarak tanımladığı bu değişim süreci, yapılan zaman serisi araştırmalarıyla ayrıca ampirik olarak ölçülmüştür (Inglehart, 1971).

Dünya Değerler Araştırması'nın 2017-22 yılları arasında Türkiye toplumunu da kapsayan araştırmasından elde edilen veriler Şekil 1'de gösterilmektedir. İlgili şekil, Türkiye siyasal yaşamında merkez ve sağ siyasal değerlerin hâkim olduğunu ortaya koymaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi değerler uzun soluklu ve çoklu faktörlerin etkisi neticesinde ortaya çıkmakta, gelişmekte ve değişim göstermektedir. Türkiye siyasal yapısında merkez ve sağ siyasal değerlerin hâkim olmasının çok boyutlu gerekçeleri olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin siyasal yapısının anlaşılabilmesi için cumhuriyet inşa politikalarından Kürt meselesi ve dini değerlere kadar çeşitli aktörlerin bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir.

Şekil 1: Sağ Sol Siyasal Yelpaze

Kaynak: World Values Survey Wave 7: 2017-2022, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Toplumları sağ ve merkez siyasal değerlere yönelten farklı parametreler -eğitim, yaşanılan şehir, gelenek ve görenekler ve din gibi- mevcuttur. Bu parametrelerin etki dereceleri tartışmaya açık olmakla birlikte dinin bir değer oluşturma aracı olduğu araştırmacılar tarafın genel kabul görmektedir. Nitekim dini yaşamın sadece Tanrı ile kul arasında olmadığı, siyasal yaşamı düzenleyici bir rolü olduğu gerçeği farklı çalışmalarla ortaya konuşmuştur (Esmer & Pettersson, 2009; Çaha, Aktay, Kentel, & Yelken, 2011; Yıldız, 2024).

Özellikle seçim dönemlerinde dini grup ve cemaatlerin oy verdikleri partileri açıklamaları dini kimliğe sahip olmanın siyasi yönelimi belirlemesi hususunu açıkça ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Avrupa toplumlarında yapılan araştırmalarda bu konuda belirgin sonuçlar olmasa da kiliseye devam eden kişiler ile kiliseye gitmeyenlerin oy tercihleri arasında farklılık olması (Esmer & Pettersson, 2009) dinin siyasi kimlikle olan yakın ilişkisinin bir sonucu olarak anlaşılması yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda yapılan araştırmalara bakıldığında sol siyasal değerleri benimseyen toplumların daha seküler buna karşın, sağ siyasal değerlere sahip

toplumların ise daha dindar oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Altınbaş, 2020). Dolayısıyla din ile siyasal eğilim arasında bir ilişkinin kurulabileceği bu çerçeveden bakıldığında açıkça görülmektedir. Buradan hareketle, Türkiye siyasal yaşamında merkez ve sağ düşünce ile dini değerler arasında güçlü bir bağ olduğu göz ardı edilemez.

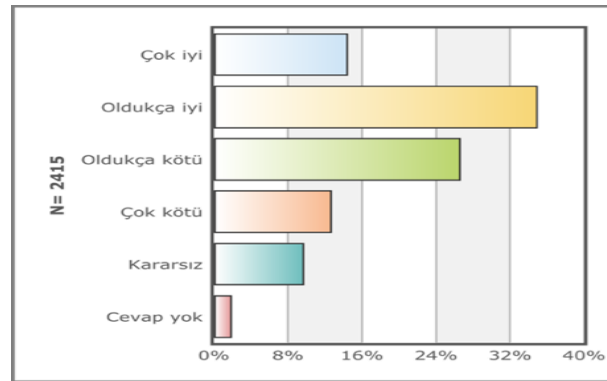
Tablo 1: Dinin yaşamdaki yeri

	Sayı	Yüzde
Çok önemli	1449	60.0
Oldukça önemli	685	28.4
Önemli değil	250	10.4
Hiç önemli değil	25	1.0
Cevap yok	6	0.2
Toplam	2415	100

Kaynak: World Values Survey Wave 7: 2017-2022, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Türkiye siyasal pratiği iktidarın, makamların ve devlet görevlilerinin kutsal kabul edildiği; yöneticilerin “tanrının yeryüzündeki gölgesi” olarak nitelendirildiği bir siyasal kültürü devralmıştır. Dolayısıyla “itaat”, “kabul”, “rıza” gibi kavramların hâkim olduğu bu kültürün bir anda değişim göstermesinden ve toplumların sol siyasal değerler ile özdeşleşen “devrim”, “değişim”, “devirme” gibi kavramlara uyum sağlamasından söz etmek mümkün değildir.

Şekil 2: Parlamento ve Seçimlerle Uğraşmak Zorunda Olmayan Güçlü Bir Lidere Sahip Olmak

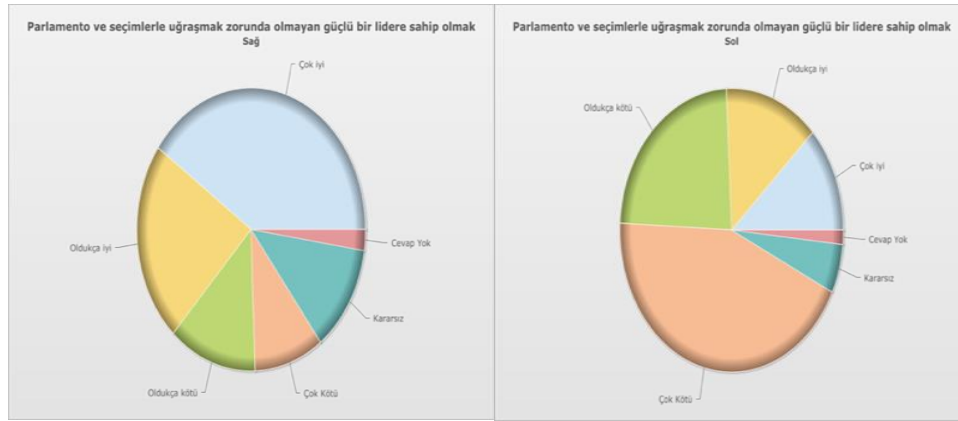

Kaynak: World Values Survey Wave 7: 2017-2022, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Max Weber karizmatik lider anlayışı tasvirinden (Weber, 2005) bu yana siyaset bilimi alanında seçmen davranışı etkileme hususunda önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumların tüm fren mekanizmalarından arındırılmış güçlü bir lidere duydukları toplumların sosyo kültürel değerleri ile bağlantılıdır. Özellikle uzun soluklu lider temelli siyasal yönetimlerin oluşturduğu kültür ve bu kültürün inşa ettiği değerlerin bu hususta başat rol oynadığını ifade etmek gerekir. Bununla birlikte tek bir değer üzerinden yapılacak olan genel bir çıkarımın da noksan olacağı dikkate alınmalıdır.

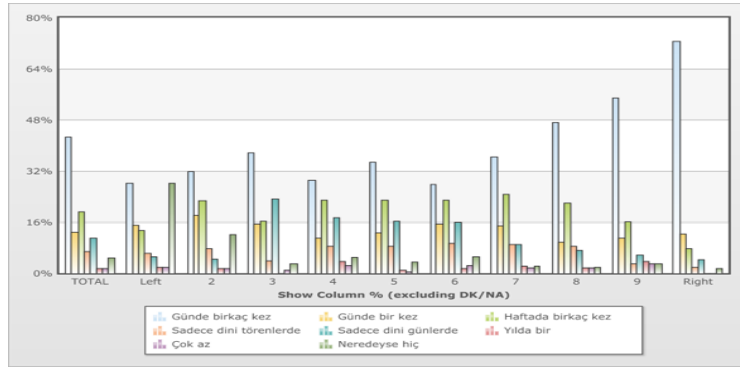
Şekil 3: Sol ve Sağ Siyasal Yelpazeye Göre Güçlü Lider Tercihi

Kaynak: World Values Survey Wave 7: 2017-2022, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Türkiye toplumunun merkez/sağ değerler taşıdığını gösteren önemli argümanlardan biri siyasal parti liderlerine atfedilen roldür. Dünya Değerler Araştırması kapsamında elde edilen veriler Şekil 2'ye yansıtılmaktadır. İlgili şekil analize tabi tutulduğunda sağ siyasal düşünceye mensup katılımcıların "Parlamento ve seçimlerle uğraşmak zorunda olmayan güçlü bir lidere sahip olmak" biçimindeki görüşü sol siyasal değerleri benimseyenlere oranla daha fazla destekledikleri sonucuna varılmıştır. 18-30 yaş aralığındaki gençleri kapsayan başka bir araştırma ise merkez ve sağ partilere oy verdiklerini ifade eden gençlerin bu partileri destekleme nedenlerini lider profili ile ilişkili olarak açıklamışlardır (Yıldız, 2023).

Şekil 4: Ne sıklıkta dua/ibadet ediyorsunuz? Sol-Sağ siyasal yelpaze

Kaynak: World Values Survey Wave 7: 2017-2022, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Şekil 3'e bakıldığında Türkiye siyasal yaşamında dini değerlere sahip olmak ile dini pratikleri yerine getirmek arasında belirgin farklılıklar görülmektedir. Bu sonuç, dinin kültürel düzeyde varlık gösterdiğine işaret etmektedir. Din ve siyaset ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde ise Şekil 3'e bakıldığında sağ siyasal yönelimde olan katılımcıların sol siyasal değerleri benimseyenlere oranla dini pratikleri daha sık gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Elde edilen sonuçla birlikte Türkiye siyasal yaşamında din olgusunun kültürel düzeyde kaldığı çıkarımı da yapılabilir.

5. Sonuç

Sağ-sol siyasal fraksiyonlar, isimsel farklılığa rağmen iç içe geçmiş siyasal kimlikler veya oy tercihi, bireylerin siyasal anlayışlarını ifade etmekte yetersiz kalmaktadır. Bunun çoklu nedenleri olmakla birlikte, esas nedeni mevcut siyasal kavramların pür, evrensel tanım ve işlevlerinin olmaması şeklinde açıklanabilir. Buna ek olarak toplumların sahip oldukları sosyo kültürel ve ekonomik dinamikler, toplumların oynak siyasal yaşamları, politik gelişmeler ve bireyin karmaşık düşünce dünyası da temel gerekçeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1960 öncesi siyasal davranış analizleri için vazgeçilmez referans kaynağı olan ideolojilerin gerek modern gerekse post-modern dönemlerde gittikçe işlevsiz hale gelmesi de değerlerin siyasal davranış konusunda öncelikli tutunulmasında önemli bir detay olmuştur. Hal böyleyken siyasal kalıplar bireyin siyasal duruşunu tasvir etmede yeteneğini kaybetmiş bir ressama benzemektedir. Ortaya bir resim konulmaktadır ancak bu resmin kime veya ne benzediği soru işaretleriyle dolu olmaktadır.

Değerler, sosyal bilim alanında bireyin davranışlarını anlama adına ilk anahtar kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İlgili çalışmalar bireyin birden çok değere sahip olduğuna ve değer

edinim sürecinin süreklilik arz ettiğine işaret etmektedir. Edinim sürecinde bazı değerlerde değişimler olabilmekte veya bazıları yerini yeni değerlere bırakmaktadır. Bireyin karşılaştığı olaylara tepkisini her daim aynı değer üzerinden göstermediği, sahip olduğu değerler içerisinde bir sıralamanın olduğu ve bazı değerlerin diğerlerine göre daha fazla öncelik verdiği ifade edilmiştir.

Değerler, 1960 sonrası siyasal gelişimlere bağlı olarak seçmen davranışlarının yorumlanması noktasında önemli referans noktası olmuştur. Inglehart'ın öncülük ettiği Dünya Değerler Araştırması, dünyanın dört bir yanında yer alan ülkelerde yapılan araştırmalar sayesinde araştırmacılara muazzam ölçüde veriler sağlamakta ve toplumların sosyo-kültürel ve politik tabloları ortaya konulmaktadır. İlgili tablo ve şekiller, toplumların sahip olduğu siyasal değerler hakkında genel bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, tablolar üzerinde detaylı bir değerlendirme yapıldığında bireylerin aslında tek bir siyasal kalıp içerisinde olmadıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, Türkiye toplumunda sağ siyasal anlayışın hâkim olduğu görülmekle beraber bu düşünce çatısı altındaki katılımcılar için sağ düşünce yekpare, pür ve ortak tanımlara sahip değildir. Sağ siyasal düşüncenin dini değerlere yönelik tutumu tüm sağ siyasal görüşteki bireyler için aynı düzeyde olmamıştır. Dolayısıyla bireyleri siyasal kalıplara göre tasvir etmek yerine sahip oldukları siyasal değerler üzerinden bir kategori oluşturmak siyasal davranış araştırmaları için daha gerçekçi sonuçlar ortaya koyacaktır.

Kaynakça

Almond, G., & Verba, S. (1963). *The Civic Culture*. Princeton University Press.

Bell, D. (2000). *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties, with "The Resumption of History in the New Century"*. London: Harvard University Press.

Çaha, Ö. (2004). *Dört Akım Dört Siyaset Sol Sağ İslam Liberalizm*. İstanbul: Kadim.

Çaha, Ö., Aktay, Y., Kentel, F., & Yelken, R. (2011). *Türk Toplumunda Cemmat Algısı Araştırması*. ANDY-AR Sosyal Araştırmalar Merkezi.

Almond, G., & Verba, S. (1963). *The Civic Culture*. Princeton University Press.

Bell, D. (2000). *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties, with "The Resumption of History in the New Century"*. London: Harvard University Press.

Esmer, Y., & Pettersson, T. (2009). The Effects of Religion and Religiosity on Voting Behavior. R. Dalton , & H.-D. Klinge içinde, *The Oxford Handbook of Political Behaviour* (s. 1-29). Oxford: Oxford Universty Press.

- Gregory, Maio, G. R., Olson, J. M., Bernard, M. M., & Luke, M. A. (2003). Ideologies, Values, Attitudes, and Behavior. J. Delamater içinde, *Handbook of Social Psychology* (s. 283-308). New York : Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Inglehart, R. (1971, Aralık). The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies. *The American Political Science Review*, 65(4), 991-1017.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Küçükömer, İ. (2010). *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Karaarslan, Ü. (2018). Max Weber'e Göre Liderlik Çeşitleri ve Geleneksel Liderliğin Dönüşümü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 334-347.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. London: A Division of Macmillan Publishing.
- Sagiv, L., Roccas, S., Cieciuch, J., & Schwartz, S. (2017). Personal Values in Human Life. *Nature Human Behaviour*.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65.
- Selcen Altınbaş. (2020). Türkiye’de Siyasal Parti Tipolojileri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi .
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve Otorite*. Ankara: Adres Yayınları.
- Weinschenk, A., Dawes , C., Oskarsson, S., Klemmensen, R., & Nørgaard, A. (2021). The Relationship between Political Attitudes and Political Participation: Evidence from Monozygotic Twins in the United States, Sweden, Germany, and Denmark. *Electoral Studies*, 1-7.
- Williams, B. R. (1968). Values. D. L. Sills içinde, *International Encyclopedia of the Social Sciences*. (s. 283-291). NewYork: Macmillan.
- World Values Survey*. (2024, Kasım 20). www.worldvaluessurvey.org: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> adresinden alındı
- Yıldız, M. M. (2023). *Türkiye’de Gençlerin Siyasal Değerleri*. Gaziantep: Örgür Yayınları.
- Yıldız, M. M. (2024). Türkiye’de Dinî Değerler ve Siyaset İlişkisi: Dinî Cemaatlerin Oy Tercihini Üzerine Bir Araştırma. *International Journal of Kurdish Studies*, 10(1), 202-224.

Mehmet Mazhar Yıldız

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu değerlendirme insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Türkiye’de Göçmen Kadın Girişimciliği: İstanbul Örneği¹

Immigrant Women Entrepreneurship in Türkiye: The Istanbul Example

Gürsel IŞIK ^a

Ömer ÇAHA ^b

Öz

Göç, tarih boyunca toplumları şekillendiren bir olgu olarak, özellikle son yıllarda savaşlar, ekonomik krizler ve çevresel felaketlerle artış göstermiştir. Göçmenlerin gittikleri ülkelerde entegrasyon süreçleri, özellikle girişimcilik bağlamında önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. İstanbul’da yaşayan göçmen kadın girişimciler, ekonomik bağımsızlıklarını kazanarak yerel ekonomiye katkıda bulunurken, dil bariyerleri, kültürel farklılıklar, finansal zorluklar ve bürokratik engeller gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu çalışma, göçmen girişimci kadınların karşılaştıkları zorlukları aşma stratejilerini ve sosyo-ekonomik hayata yaptıkları katkıları tespit etmek üzere İstanbul’da yaşayan ve burada işletmesi bulunan göçmen girişimci kadınlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulguları, göçmen girişimci kadınların iş dünyasında karşılaştıkları zorlukların çok boyutlu olduğunu ve bu zorlukların üstesinden gelme sürecinde toplumsal kabullenmenin yanı sıra sosyal sermayenin kritik rol oynadığını ortaya koymaktadır. Araştırma bulgularına göre göçmen kadınlar, karşılaştıkları zorlukları farklı yöntemlerle aşmakta, katma değer yaratarak varlıklarını sürdürmekte ve ülke

¹ Bu makale yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yüksek lisans öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, gursell.2023@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-1386-5690>

^b Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ocaha@ticaret.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0226-9543>

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Işık, G., ve Çaha, Ö., (2025), Türkiye’de Göçmen Kadın Girişimciliği: İstanbul Örneği, Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(1),147-167, Doi: 10.5281/zenodo.14789899

Geliş Tarihi (Received):01.10.2024 / Revizyon (Revision): 10.11.2024 / Kabul Tarihi (Accepted):22.12.2024

ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadırlar. Göçmen kadın girişimciler, İstanbul'da iş dünyasında önemli bir rol oynamalarına rağmen, literatürde yeterince incelenmemiştir. Çalışmalar genellikle erkek göçmenler üzerine yoğunlaşmış ve kadınların karşılaştığı zorluklar göz ardı edilmiştir. Bu araştırma, göçmen kadınların iş dünyasında yaşadığı dil bariyerleri, kültürel uyum, finansal kaynaklara erişim ve bürokratik engeller gibi sorunları ve Türk ekonomisine katkılarını ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: Göç, girişimcilik, kadın girişimciler, göçmen kadın, toplumsal uyum, sosyo-ekonomik değer.

Abstract

Migration, as a phenomenon that has shaped societies throughout history, has increased, especially in recent years, due to wars, economic crises, and environmental disasters. The integration processes of migrants in their countries of destination have become an important research topic, especially in the context of entrepreneurship. While immigrant women entrepreneurs living in Istanbul contribute to the local economy by gaining economic independence, they encounter problems such as language barriers, cultural differences, financial difficulties, and bureaucratic obstacles. This study was conducted on migrant entrepreneur women who live in Istanbul and own businesses. The research findings reveal that the problems immigrant women entrepreneurs face in the business world are multi-dimensional and that social acceptance and social capital play a critical role in overcoming these difficulties. According to the research findings, immigrant women overcome the problems they face with different methods, sustain their existence by creating economic value, and make significant contributions to the country's economy. Despite playing a significant role in Istanbul's business world, migrant women entrepreneurs have not been sufficiently studied in the literature. Research has typically focused on male migrants, neglecting the challenges faced by women. This study addresses the issues that migrant women experience in the business world, such as language barriers, cultural adaptation, access to financial resources, and bureaucratic obstacles, as well as their contributions to the Turkish economy.

Keywords: Migration, entrepreneurship, women entrepreneurs, socio-economic contributions, social integration.

1. Giriş

Göç, insanlık tarihi boyunca toplumları şekillendiren ve uluslararası ilişkilerin önemli bir parçası olan dinamik bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Göç hareketleri, bireylerin yaşam alanlarını terk ederek daha iyi koşullar arayışına girmelerine yol açan ekonomik, sosyal, politik ve çevresel birçok faktörün etkisiyle meydana gelir (Tekin, 2011: 93). Özellikle son yıllarda, savaşlar, ekonomik krizler, çevresel felaketler ve politik baskılar nedeniyle artan göç dalgaları, küresel düzeyde önemli sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlere neden olmuştur (Şenay, 2010: 255). Bu bağlamda, göçmenlerin gittikleri ülkelerde karşılaştıkları zorluklar ve bu zorlukların üstesinden gelme süreçleri, akademik çalışmaların odak noktalarından biri haline gelmiştir. Göçmenlerin sosyo-ekonomik hayata entegrasyonu, göçmen girişimciliği bağlamında değerlendirildiğinde, bu süreçlerin başarılı bir şekilde yönetilmesi hem göçmenlerin hem de ev sahibi toplumların refahına katkı sağlayabilir.

Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca birçok göç dalgasına ev sahipliği yapmış bir ülke olarak, günümüzde de önemli bir göç merkezi haline gelmiştir. İstanbul ise bu göç hareketlerinin en yoğun yaşandığı şehirlerden biri olup, göçmenlerin hem ekonomik hem de sosyal hayata entegrasyon süreçlerinin önemli bir laboratuvarını oluşturmaktadır. Göçmen kadınlar, İstanbul'da kendi işlerini kurarak hem ekonomik bağımsızlıklarını elde etmekte hem de yerel ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Ancak bu süreçte dil bariyerleri, kültürel farklılıklar, finansal zorluklar ve bürokratik engeller gibi birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Göçmen kadın girişimciler, İstanbul'da iş dünyasında önemli bir yer edinmelerine rağmen yeterince araştırmaya konu olmamıştır. Literatürde, göçmen girişimciliği üzerine yapılan çalışmaların çoğu, erkek göçmenler üzerine yoğunlaşmış olup, kadın girişimcilerin karşılaştığı spesifik sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm yolları yeterince ele alınmamıştır. Bu durum, göçmen kadın girişimcilerin sosyo-ekonomik hayata entegrasyon süreçlerinin, iş süreçlerinde yaşadıkları zorlukların ve yerel ekonomiye olan katkılarının tam anlamıyla anlaşılmasını gölgede bırakmaktadır. Göçmen kadınların girişimcilik deneyimlerini ve karşılaştıkları zorlukları derinlemesine incelemek, bu alandaki literatürdeki boşlukları doldurmak açısından önemlidir. Bu çalışma buradan hareketle, göçmen kadın girişimcilerin iş dünyasında karşılaştıkları dil bariyerleri, kültürel uyum sorunları, finansal kaynaklara erişim zorlukları ve

bürokratik engeller gibi problemlerin yanı sıra onların ürettiği katma değerın Türk ekonomisine olan katkısını ele almaktadır.

2. Göçmen Kadın Girişimciliği

Göçmen kadın girişimciliği, son yıllarda uluslararası göç ve ekonomik entegrasyon süreçleri bağlamında giderek daha fazla önem kazanan bir araştırma alanı haline gelmiştir. Göçmenlerin geldikleri toplumlarda karşılaştıkları zorlukları aşma ve ekonomik fırsatları değerlendirme kapasiteleri, girişimcilik faaliyetleri ile doğrudan ilişkilidir (Chand & Ghorbani, 2011: 594). Literatürde, göçmen kadın girişimciliği üzerine yapılan çalışmalar, bu bireylerin hem göçmen olmanın hem de kadın olmanın getirdiği ikili dezavantajla nasıl başa çıktıklarını ve bu sürecin ekonomik ve sosyal katkılarını ele almaktadır.

Göçmen kadın girişimciliği hem yerel hem de uluslararası literatürde önemli bir yere sahiptir. Göçmen kadınların iş dünyasındaki varlığı, ekonomik kalkınma ve sosyal entegrasyon süreçlerine yaptığı katkılar açısından kritik öneme sahiptir. Literatürde yer alan çalışmalar, bu bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamda karşılaştıkları zorlukları aşma süreçlerine odaklanmaktadır. Göçmen kadın girişimciler, genellikle bir yandan yeni bir topluma uyum sağlamaya çalışırken diğer yandan iş dünyasında başarılı olabilmek için çeşitli stratejiler geliştirmektedirler. Bu bağlamda, göçmen kadınların iş dünyasında karşılaştıkları zorluklar ve bu zorlukları aşmak için geliştirdikleri stratejiler, geniş bir literatür tarafından ele alınmaktadır (Kloosterman & Rath, 2001: 1).

Kloosterman ve Rath (2001), karma yerleşiklik modelini kullanarak göçmenlerin iş kurma süreçlerinde karşılaştıkları fırsat ve zorlukları analiz etmektedir. Bu model, göçmen girişimcilerin yerel pazar dinamiklerini ve etnik toplulukların kaynaklarını nasıl kullandıklarını vurgulamaktadır (Kloosterman & Rath, 2001: 1). Göçmen kadınlar, kendi etnik topluluklarından elde ettikleri destekle iş kurma süreçlerine başlamakta, ancak yerel pazarda sürdürülebilir bir başarı elde edebilmek için bu toplulukların ötesine geçmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum, göçmen kadınların iş dünyasında karşılaştıkları zorlukların ve geliştirdikleri stratejilerin karmaşıklığını ortaya koymaktadır (Wang, 2010: 432).

Göçmen kadın girişimcilerin karşılaştıkları zorluklar arasında dil bariyerleri, kültürel farklılıklar, yasal düzenlemeler ve sınırlı sosyal sermaye önemli yer tutmaktadır. Göçmen kadınlar, geldikleri ülkelerde dil bariyerleri ile karşılaşmakta ve bu durum, işlerini kurma ve sürdürme süreçlerinde önemli engeller oluşturmaktadır. Dil engelleri, göçmen kadın

girişimcilerin yerel pazarlarla etkileşimini sınırlamakta ve işlerini sürdürülebilir kılma noktasında ciddi zorluklar yaratmaktadır. Bu bağlamda, dil bariyerleri göçmen kadınların iş süreçlerinde aksamalara ve fırsat kayıplarına yol açmaktadır (Kloosterman, van der Leun, & Rath, 2002). Bu zorluklar, göçmen kadın girişimcilerin iş dünyasındaki yerlerini sağlamlaştırmak için büyük çaba sarf etmelerini gerektirmektedir. Bununla birlikte, dil engellerinin üstesinden gelmek için yerel topluluklarla daha fazla etkileşimde bulunma ve yerel dili öğrenme çabaları da literatürde vurgulanmaktadır.

Göçmen kadınların karşılaştıkları zorluklar sadece dil engelleri ile sınırlı değildir. Kültürel farklılıklar da göçmen kadınların iş dünyasında başarılı olmalarını güçleştirmektedir. Farklı kültürel normlar ve iş yapma biçimleri, göçmen kadınların yerel iş dünyasında kabul görmelerini zorlaştırabilir. Bu durumda, göçmen kadın girişimciler, yerel kültüre adapte olabilmek için büyük çaba sarf etmekte ve bu süreçte çeşitli stratejiler geliştirmektedirler. Bazı göçmen kadınlar, kendi kültürel miraslarından faydalanarak niş pazarlar yaratmakta ve bu sayede rekabet avantajı elde edebilmektedirler. Bu tür stratejiler, göçmen kadınların iş dünyasında başarılı olma olasılığını artırmakta ve onların toplumsal entegrasyon süreçlerine katkıda bulunmaktadır (Kabeer, 1999). Göçmen kadınların iş yapma süreçlerinde geliştirdikleri stratejiler, onların toplumsal entegrasyon süreçlerine katkıda bulunmaktadır.

Göçmen kadınların iş kurma süreçlerinde karşılaştıkları bir diğer önemli zorluk ise finansal kaynaklara erişimdir. Göçmen kadınlar, genellikle geleneksel finansman kanallarına erişimde zorluk yaşamakta ve bu durum, işlerini büyütme ve sürdürülebilir kılma noktasında büyük bir engel teşkil etmektedir. Geleneksel finansman kanallarına erişimdeki zorluklar, göçmen kadın girişimcilerin işlerini kurma ve büyütme süreçlerinde büyük bir dezavantaj yaratmaktadır. Wang (2010), göçmenlerin iş kurma eğilimlerinin genellikle kendi etnik gruplarına yönelik aile bağlarına ve bu bağların getirdiği finansal desteklere dayandığını belirtmektedir. Bu durum, göçmen kadın girişimcilerin iş kurma ve yürütme süreçlerinde finansal kaynaklara erişiminin önemini vurgulamaktadır (Wang, 2010: 432). Göçmen kadınların finansal kaynaklara erişimlerini artırmak için kendi toplulukları içinde oluşturdukları dayanışma ağları ve mikro kredi gibi alternatif finansman yöntemleri, literatürde sıkça tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, mikro finans ve topluluk temelli finansman modelleri, göçmen kadın girişimcilerin iş kurma ve büyütme süreçlerini desteklemek için önemli araçlar olarak öne çıkmaktadır.

Bürokratik engeller ve yasal düzenlemelerin karmaşıklığı, göçmen kadın girişimciler için bir diğer zorluk olarak literatürde yer almaktadır. Yerel yasal düzenlemeler ve bürokratik süreçler, göçmen girişimcilerin iş kurma ve işlerini yürütme süreçlerinde önemli bir engel oluşturmaktadır. Göçmen kadınlar, özellikle yerel iş düzenlemeleri, vergi yasaları ve iş izinleri konularında bilgi eksikliği nedeniyle zorluklar yaşamaktadır. Bu engeller, göçmen kadınların resmi iş dünyasına entegrasyonunu zorlaştırmakta ve bazen kayıt dışı çalışmaya itmektedir. Örneğin, bazı göçmen kadın girişimciler, yasal süreçlerin zorluklarını aşmak için iş yerlerini başka birinin adına açmakta veya resmi açılış olmadan faaliyetlerini sürdürmektedir. Kayıt dışı çalışma, göçmen kadın girişimcilerin iş güvencesi, sosyal haklar ve yasal koruma gibi avantajlardan mahrum kalmasına neden olmaktadır. Bu durum, göçmen kadın girişimcilerin hem ekonomik hem de sosyal anlamda dezavantajlı bir konumda kalmalarına yol açmaktadır (Özyılmaz & Yavuzer, 2016).

Göçmen kadın girişimciliği üzerine yapılan araştırmalar, bu bireylerin karşılaştıkları zorlukların yanı sıra sahip oldukları fırsatları ve bu fırsatları nasıl değerlendirdiklerini de ele almaktadır. Literatürde, göçmen kadınların sosyal sermayeyi geliştirmek, yerel ağlara katılmak ve kültürel farklılıkları avantaja dönüştürmek için çeşitli stratejiler geliştirdikleri belirtilmektedir. Bu stratejiler arasında, etnik ağlar kurma, topluluk temelli destek gruplarına katılmak ve yerel topluluklarla kültürel alışverişlerde bulunmak gibi yöntemler yer almaktadır. Bu tür stratejiler, göçmen kadın girişimcilerin sosyal ve ekonomik sermaye birikimlerini artırmalarına, yerel pazarlara daha etkin bir şekilde girmelerine ve işlerini sürdürülebilir kılmalarına yardımcı olmaktadır (Zhou, 2004). Özellikle etnik ağlar, göçmen kadın girişimcilerin iş süreçlerinde karşılaştıkları zorlukları aşmak için önemli bir destek mekanizması olarak işlev görmektedir.

Göçmen kadın girişimciliği, sadece ekonomik kalkınma açısından değil, aynı zamanda sosyal entegrasyon süreçleri bakımından da kritik öneme sahiptir (Baycan-Levent & Nijkamp, 2009). Göçmen kadınların girişimcilik faaliyetleri, toplumsal cinsiyet normları ve bu normların iş gücü piyasasındaki yansımaları ile de yakından ilişkilidir. Göçmen kadın girişimciler hem cinsiyet hem de göçmenlik kimliklerinden kaynaklanan dezavantajlarla mücadele etmektedirler. Kadınların farklı kimliklerden dolayı karşılaştıkları zorluklar veya dışlanmalar literatürde kesişimsellik kavramı ile ifade edilmektedir. Kesişimsellik yaklaşımına göre kadın birçok kimliğin çakışmasından kaynaklanan zorluklarla karşılaşmaktadır (Walby & Strid, 2012). Göçmen kadınların iş dünyasında karşılaştıkları çifte

dezavantaj onların ekonomik ve sosyal hayata entegrasyon süreçlerini doğal olarak güçleştirmektedir (Kabeer, 1999). Ancak göçmen kadınlar buna rağmen iş kurmak suretiyle kendi statülerini geliştirdikleri gibi diğer göçmenlere ve yaşadıkları ülkeye ekonomik açıdan katkı sağlamaktadırlar.

3. Araştırma Yöntemi

Araştırmada, göçmen kadınların karşılaştıkları zorluklar, sosyo-ekonomik katkıları ve başarılı oldukları stratejilerin anlaşılması amacıyla vaka çalışması yaklaşımı benimsenmiştir. Bilindiği gibi vaka çalışması, belirli bir grubun ya da olgunun ayrıntılı şekilde incelenmesine imkân tanıyan nitel bir araştırma yöntemidir (Guthrie, 2010: 66-76). Araştırmanın örneklemini, İstanbul'da yaşayan ve çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren göçmen girişimci kadınlar oluşturmaktadır. Araştırmada 9 Suriyeli, 1 Sırbistanlı, 1 İranlı, 1 Mısırlı ve 1 Sudanlı olmak üzere 13 kadın girişimciye yer verilmiştir. Örneklem seçimi, kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kartopu örnekleme yöntemi, özellikle belirli bir gruba erişimde güçlük çekilen durumlarda kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde, araştırmaya dahil edilen ilk katılımcı veya katılımcılar, araştırmacıya diğer potansiyel katılımcılar hakkında bilgi sağlar ve böylece örneklem genişletilir. Bu yöntem, özellikle göçmen kadın girişimciler gibi belirli bir topluluk içinde yer alan bireylerin araştırılması için uygun bir örneklem yöntemidir (Khan & Reaside, 2014: 77-78).

Araştırmanın saha çalışması yarı yapılandırılmış mülakat tekniği üzerine bina edilmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakatlar, araştırmacının belirlediği ana soruların yanı sıra, katılımcıların özgürce ifade edebileceği görüşler sunmalarına imkân tanıyan bir veri toplama aracıdır. Bu mülakat türü, katılımcıların kendi deneyimlerini kendi zaviyelerinden anlatmalarına imkân tanır, bu da araştırmacının konuyu farklı boyutlarıyla derinlemesine incelemesine sağlar. Yarı yapılandırılmış mülakatlarda, görüşmeciler sorularını önceden hazırlayarak mümkün olduğunca net hale getirmeye çalışır. Görüşme sırasında ise soruların anlaşılmadığı ya da beklenmedik sorunların ortaya çıktığı durumlarda, bu soruları yeniden düzenleyip düzelterek katılımcıya tekrar sunar (Polat, 2022: 172). Mülakatların bir kısmı yüz yüze, bir kısmı ise online olarak gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze mülakatlar ya katılımcıların iş yerlerinde veya kendilerini rahat hissettikleri başka bir mekânda gerçekleştirilmiştir. Mülakatlarla ilgili genel olarak sesli kayıtlar alınmıştır. Ancak sesli kayıt için izin alınamayan durumlarda not tutularak katılımcıların paylaştıkları bilgiler kaydedilmiştir.

Araştırma kapsamında toplanan nitel veriler, tematik analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Tematik analiz, nitel verilerin içindeki ana temaları ve desenleri belirlemeye yönelik bir tekniktir. Bu yöntem, verilerin sistematik bir şekilde incelenmesini ve anahtar temaların ortaya çıkarılmasını sağlar. Tematik analiz, katılımcıların deneyimlerini, anlamlarını ve gerçekliklerini açıklayan özcü ya da gerçekçi bir yöntem olarak kullanılabilir gibi; olayların, gerçekliklerin, anlamların ve deneyimlerin etkilerini araştıran yapısalcı bir yöntem olarak da işlev görebilir (Çarıkçı, vd, 2024: 127). Tematik analiz süreci, mülakatların transkripsiyonu ile başlamış, ardından verilerin kodlanması ve ana temaların belirlenmesi ile devam etmiştir. Kodlama sürecinde, verilerde tekrar eden temalar ve kalıplar belirlenmiş ve bu temalar üzerinden tasnif ve analizler yapılmıştır.

4. Göçmen Girişimci Kadınların Yaşadığı Dil Engeli

Göçmen kadın girişimciler, Türkiye'de iş yapma süreçlerinde en büyük zorluklardan biri olarak dil bariyeriyle karşılaşmaktadır. Özellikle Türkçe dilini yeterince bilmemeleri, iş süreçlerini yönetmede, müşteri ilişkilerini yürütmede ve resmi işlemleri tamamlamada büyük engeller oluşturmuştur. Bu durum, sosyal entegrasyonu geciktirmiş ve iş süreçlerinin verimliliğini düşürmüştür. Bazı girişimciler, dil yetersizliği nedeniyle resmi işlemler sırasında ekstra maliyetlerle karşı karşıya kalmış, bu da işlerini büyütme süreçlerini olumsuz etkilemiştir.

Bir katılımcı, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: *"İlk başta Türkçe bilmediğim için çok zorlandım. Hem müşteriyle hem de tedarikçilerle iletişim kurmak neredeyse imkansızdı. Türkçe öğrenmeye çalıştım ama bu süreç çok yavaş ilerledi."* Bu durum, göçmen kadınların iş hayatında karşılaştıkları dil sorunlarının, işlerini büyütme ve sürdürülebilirliklerini sağlama konusunda önemli bir engel teşkil ettiğini göstermektedir.

Tablo 1: Dil Bariyeri ile İlgili Karşılaşılan Zorluklar ve Etkileri

Zorluk	Etkileri
Türkçe yeterliliği eksikliği	Müşteri kaybı, yanlış anlaşılmalara
İş belgelerini anlamama	Yanlış evrak doldurma, cezai işlemler
Sosyal ilişkilerde zorluk	Yalnızlık, iş ağlarını genişletememe

Göçmen sorunlarının başında, iletişimin temel aracı olan dil gelmekte olup, göçmenin yabancı bir kültürle karşılaştığında kendini ifade etmesinde ve karşılıklı etkileşimi yönlendirmesinde dilin önemli bir rol oynadığı; bu alandaki çalışmaların neredeyse tamamında dil probleminin ortak bir sorun olarak belirlendiği görülmektedir (Yeter, 2018: 114).

Türkiye'de Suriyeli girişimcilerle ilgili birçok çalışma Hatay, Antep ve Kilis gibi sınır şehirlerine odaklanmaktadır. Bu çalışmalarda, Suriyelilerin yerel halkla dil problemi yaşamamaları ve bölge kültürüne aşina olmaları nedeniyle yerel piyasalara yönelik üretim ve satış yaptıkları belirtilmektedir. Ancak İstanbul üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Parlak & Güler, 2022: 853-854).

Dil bariyerinin aşılması ihtiyacı, katılımcılar arasında en çok vurgulanan konulardan biridir. Bazı katılımcılar, Türkçe dil kurslarına katılarak ya da iş yerlerinde Türkçe bilen çalışanlar istihdam ederek bu sorunun üstesinden geldiklerini belirtmiştir. Dil öğrenme sürecini hızlandırmak ve kolaylaştırmak için, bazı katılımcılar dil öğrenme uygulamalarını kullanmış, diğerleri ise Türk arkadaşlarından destek almıştır.

Literatürde, dil bariyerlerinin göçmen girişimcilerin iş yaşamına entegrasyonunda önemli bir engel teşkil ettiği sıkça vurgulanmaktadır. Bu çalışmada da dil bariyerlerinin, özellikle Türkçe bilmeyen göçmen kadın girişimciler için hem iş süreçlerini hem de müşteri ilişkilerini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Bazı araştırmacılar, dil yeterliliğinin eksikliğinin iş kurma ve yönetme süreçlerini zorlaştırdığını belirtmektedirler (Soysal, 2010: 101). Çalışmanın bulguları, literatürdeki bu görüşlerle uyumlu olarak, dil eğitimi ve yerel topluluklarla etkileşim stratejilerinin bu engellerin aşılmasında etkili olduğunu göstermektedir.

5. Göçmen Kadın Girişimcilerde İş Kültürüne Uyum Zorlukları

Göçmenlerin ev sahibi toplumla uyum süreci, en çok istihdama katılım ve üretken bir rol üstlenmeleriyle hız kazanır. Göçmenlerin iş gücüne dahil olarak yeteneklerini ve emeklerini topluma sunmaları hem bireysel gelişimlerine hem de yaşadıkları toplumun ekonomik kalkınmasına olumlu katkılar sağlar. Ancak, sürekli olarak sosyal ve ekonomik yardımlarla hayatlarını sürdürmek zorunda kalmaları, bu doğal uyum sürecini sekteye uğratar. Bu durum, göçmenlerin bağımsız ve üretken bireyler olarak toplumda yer edinmelerini geciktirir ve ev sahibi toplumla aralarındaki bağların zayıf kalmasına neden olur. Toplumla bütünleşme sadece kültürel uyumla sınırlı kalmamalı, ekonomik katılım ve kendi ayakları üzerinde durabilme yetisiyle de desteklenmelidir (Çaha, vd., 2020: 127). Bu bağlamda, sürdürülebilir

uyum süreci, göçmenlerin sosyal yardımlara bağımlı olmadan, aktif bir şekilde topluma katkı sunmalarıyla gerçekleşir.

Göçmen kadın girişimcilerin karşılaştıkları diğer bir zorluk, iş kültürüne uyum sürecidir. Bu süreçte genel anlamda Türkiye'deki birçok göçmen profilinde sorunlar yaşanmaktadır. Örneğin Suriyeli göçmen istihdam eden ya da daha önce etmiş işverenler, Suriyeli göçmen çalışanların Türk iş kültürü ile uyuşmayan bir dizi davranış sergilediklerini belirtmektedir. Bu farklar özellikle çalışma saatlerine riayet, toplantı düzenine uyum, çalışma performansı ve maaş ödeme biçimlerinde kendini göstermektedir. Genel kanı, Suriye iş kültürünün, Türkiye'nin düzenli ve sistemli çalışma yapısına uygun olmadığı, bu nedenle uyum sağlamanın zor olduğudur (TİSK, 2020: 93).

Türkiye'nin kültürel normları ve iş yapma biçimleri, birçok göçmen için başlangıçta anlaşılması zor olabilmektedir. Bu durum, özellikle sosyal sermaye oluşturma ve müşteri ilişkilerini yönetme konularında önemli bir etkiye sahiptir. Katılımcılar, yerel halkla iş yaparken farklı kültürel beklentilerle karşılaştıklarını ve bu durumun zaman zaman çatışmalara yol açtığını belirtmişlerdir. Bir katılımcının şu ifadeleri bu gerçeğin altını çizmektedir: *"İlk başta, Türk müşterilerimle nasıl doğru bir iletişim kuracağımı bilemiyordum. Kültürel normlar nedeniyle bazı müşterilerle anlaşmakta zorlandım. Zamanla bu normları öğrendim ama bu süreçte birçok sorun yaşadım."* Bu ifade, kültürel farklılıkların göçmen kadın girişimcilerin iş ilişkilerinde nasıl zorluklar yaratabileceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Kültürel Uyum Zorluklarının İş Faaliyetlerine Etkileri

Kültürel Uyum Zorluğu	Etkileri
Yerel iş kültürünü anlamama	Müşteri memnuniyetsizliği, iş kaybı
Sosyal normlara uyum sağlama	İş ilişkilerinde çatışmalar, müşteri kaybı
İş ahlakı ve değerlerde farklılık	İş yerinde içsel çatışmalar, verimlilik kaybı

Kültürel uyum zorluklarının üstesinden gelmek için katılımcılar, yerel kültürü öğrenmeye yönelik çabalarını artırmışlardır. Bazı katılımcılar, iş yapma biçimlerini Türk kültürüne adapte etmek için yerel danışmanlarla çalışmış, diğerleri ise Türk iş dünyasındaki uygulamaları

gözlemleyerek kendi iş stratejilerini geliştirmiştir. Bu süreçte yerel iş dünyası ile uyum sağlamak, katılımcıların iş başarılarını artırmalarına ve müşteri memnuniyetini sağlamalarına yardımcı olmuştur. Bulgular, bu uyum sürecinin zaman alıcı olduğunu ve başlangıç aşamalarında iş kayıplarına yol açtığını ortaya koymaktadır. Farklı kültürel normların iş yapma biçimlerini etkilediği ve zaman zaman çatışmalara neden olduğu anlaşılmaktadır.

Literatürdeki çalışmalar, kültürel farklılıkların göçmenlerin iş yaşamına entegrasyonunu zorlaştırdığına işaret etmekte olup, bu çalışmanın bulguları da bu görüşleri desteklemektedir. Benzer bir çalışmaya imza atan Kaur kültürel entegrasyonun zorluklarına ve bu zorlukların iş yaşamında nasıl yansıdığına dikkat çekmiştir (Kaur, 2014: 129). Bu çalışmada elde edilen bulgular da göçmen kadın girişimcilerin Türkiye’de toplumsal normlar ve cinsiyet rolleri gibi kültürel farklılıklarla başa çıkmak zorunda kaldıklarını ortaya koymaktadır.

6. Göçmen Girişimci Kadınlarda Finansal Kaynaklara Erişim Sorunu

Finansal kaynaklara erişim sorunu, göçmen girişimci kadınların iş hayatında ilerlemelerini engelleyen en büyük etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürde de Türkiye’ye göç eden bireylerin sosyal uyumlarını zorlaştıran temel unsurlar arasında dil güçlükleri ve ekonomik problemler yer almakta, bu sorunlar göçmen girişimci kadınların hem yerel piyasaya entegrasyonlarını hem de iş kurma süreçlerini olumsuz yönde etkilemektedir (Kara, Yapucuoğlu, & Ballı, 2023: 432). Finansal kaynaklara erişimde yaşanan zorluklar, göçmen girişimcilerin işlerini büyütme ve sürdürülebilir hale getirmelerini daha da karmaşıktır. Mülakatlar sırasında, katılımcılar sermaye bulma ve krediye erişim konularında büyük sıkıntılar yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Özellikle bankaların göçmenlere yönelik kredi politikalarının katı olması ve göçmenlerin mali geçmişlerini değerlendirmedeki zorluklar, finansal erişimi kısıtlayan faktörler arasında yer almaktadır.

Bir katılımcı, bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: *“İşimi kurarken en büyük sorunlardan biri finansmandı. Bankalardan kredi almak neredeyse imkansızdı; çünkü göçmen olduğum için mali geçmişim yetersiz kabul edildi. Ailemin ve arkadaşlarımın desteği olmasaydı işimi kuramazdım.”* Bu ifade, göçmen kadın girişimcilerin finansal erişim konusundaki zorluklarını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 3: Finansal Erişim Sorunlarının İş Kurma Sürecine Etkileri

Finansal Erişim Sorunu	Etkileri
Krediye erişim zorlukları	İş kurma sürecinde sermaye yetersizliği
Yatırım bulma güçlükleri	İş büyüme süreçlerinin yavaşlaması, kısıtlı gelişim
Mali geçmişin yetersizliği	Bankalar tarafından reddedilen kredi başvuruları

Finansal erişim sorunlarını aşmak için katılımcılar, alternatif finansman kaynakları arayışına girmiştir. Bazıları, aile ve arkadaşlarından borç alarak sermaye oluştururken, bazıları ise mikro finans kuruluşlarından destek almıştır. Ayrıca, bazı katılımcılar iş ortaklıkları kurarak finansal riskleri paylaşmış ve bu sayede sermaye sorunlarını hafifletmişlerdir.

Finansal kaynaklara erişim, literatürde göçmen girişimciliğin önündeki önemli engellerden biri olarak tanımlanmaktadır. Göçmen girişimcilerin finansal kaynaklara erişimde karşılaştıkları zorluklar, iş kurma ve işletme süreçlerini olumsuz etkilemektedir (Kloosterman & Rath, 2001). Bu çalışmada da göçmen kadın girişimcilerin bankalardan kredi alma konusunda yaşadıkları zorluklar vurgulanmıştır. Bu zorluklar, literatürdeki benzer bulgularla örtüşmekte olup, göçmenlerin finansal kaynaklara erişiminin sınırlı olmasının iş büyütme kapasitelerini kısıtladığı sonucunu desteklemektedir. Örneğin, Ram, Jones ve Villares-Varela (2017) gibi araştırmacılar da finansal kısıtlamaların göçmen girişimcilerin işlerini ölçeklendirmesini zorlaştırdığına dikkat çekmektedir. Benzer şekilde, Miera (2008) göçmenlerin finansal kurumlar tarafından yeterince desteklenmemesinin, yüksek faiz oranları ve kredi onay süreçlerinin karmaşıklığı nedeniyle iş dünyasında önemli engeller yarattığını belirtmektedir. Bu örtüşen bulgular, finansal engellerin göçmen girişimciler üzerinde çok boyutlu bir etki yarattığını ortaya koymaktadır.

Türkiye'deki göçmen girişimci kadınlar, ekonomik faaliyetler aracılığıyla kaynakları harekete geçirerek istihdam yaratma, ekonomik değer üretme, devlete vergi sağlama ve yerel ürünlerin ihracatını gerçekleştirme gibi alanlarda ülke ekonomisine önemli katkılar sunmaktadır (Çaha, vd, 2020: 155). Girişimlerini sürdürebilmek ve büyütebilmek için gerekli olan sermayeye ulaşmada karşılaştıkları engeller, işlerini kurma ve geliştirme süreçlerinde yavaşlatıcı bir etki

yaratmaktadır. Finansal kaynaklara daha kolay erişim sağlanması, göçmen girişimci kadınların hem yerel hem de ulusal düzeyde ekonomik katkılarını artıracaktır.

7. Göçmen Kadın Girişimcilerin Karşılaştığı Bürokratik Engeller

Göçmen kadın girişimcilerin iş kurma ve işlerini yönetme süreçlerinde karşılaştıkları zorluklardan biri de bürokratik engellerdir. Türkiye’de iş kurmak için gerekli olan yasal prosedürler, yerli girişimciler için bile zaman alıcı ve karmaşık olabilirken, göçmenler için bu süreç daha da zorlayıcı olabilmektedir. Araştırma bulguları, Türkiye’de iş kurma süreçlerinde gerekli olan yasal prosedürlerin karmaşıklığı ve zaman alıcılığının, göçmen girişimcilerin iş faaliyetlerini olumsuz etkilediğini göstermektedir. Katılımcılar, bürokratik engellerin iş kurma süreçlerini zorlaştırdığını ve bu süreçte ciddi zaman ve enerji kaybı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu engellerin aşılmasında, danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin güçlendirilmesi, göçmen girişimciler için önemli bir destek unsuru olarak değerlendirilebilir.

Bir katılımcı, bu durumu şöyle anlatmıştır: "*İşimi kurarken o kadar çok evrak işi vardı ki, bazen pes etmeyi bile düşündüm. Her adımda yeni bir bürokratik engelle karşılaştım. Bu süreçte zaman ve enerji kaybettim, ama sonunda başardım.*" Bu ifade, göçmen kadınların iş kurma sürecinde karşılaştıkları bürokratik engellerin ne kadar yorucu olabileceğini gözler önüne sermektedir.

Tablo 4: Bürokratik Engellerin İş Kurma Sürecine Etkileri

Bürokratik Engel	Etkileri
Evrak işlemleri ve yasal prosedürler	Zaman kaybı, iş kurma sürecinin uzaması
Vergi yükümlülükleri	Mali yük, işletme karlılığının azalması
İşyeri açma izinleri	Gecikmeler, iş başlangıcının ertelenmesi

Bürokratik engellerin üstesinden gelmek için bazı katılımcılar, bu süreçlerde onlara rehberlik edecek danışmanlar ya da yerel avukatlar tutmuştur. Diğerleri ise bu konuda deneyimli iş insanlarından tavsiye almış ve yasal süreçleri daha etkili bir şekilde yönetmeye çalışmıştır. Bu

çabalar, göçmen kadınların iş kurma sürecinde karşılaştıkları bürokratik engelleri aşmalarına yardımcı olmuştur.

Göçmen girişimci kadınların karşılaştığı bürokratik engeller, hibe ve programlara erişimde büyük bir zorluk teşkil etmektedir. Bu kadınların işlerini kurarken veya büyötmeye çalışırken karşılaştıkları en önemli engellerden biri, bürokratik süreçlerin karmaşıklığı ve devlet kurumlarıyla olan sınırlı iletişimidir. Göçmen girişimci kadınların hem yerel finansal kaynaklara hem de devlet desteklerine ulaşabilmesi için bürokratik işlemlerin basitleştirilmesi ve devlet kurumları arasındaki iletişimin iyileştirilmesi kritik öneme sahiptir.

Özellikle göçmen girişimci kadınlar, kuramsal bilgi eksikliği nedeniyle devlet kurumlarının karmaşık yapısını aşarak sorunlarını çözmekte zorlanmakta ve bu süreçlerde sıkça tıkanmaktadır. Göçmen girişimci kadınların resmi ve gayri resmi ağlara ulaşarak destek alabilmeleri önerilse de genel anlamda göçmen girişimciler bu tür ağların dışında kalma eğilimindedir (Akın & Reyhanoğlu, 2022: 22).

8. Göçmen Kadın Girişimcilerde Sosyal Sermaye ve Toplumsal Destek

Anavatanlarındaki savaş ve karışıklık nedeniyle hızla ülkelerini terk etmek zorunda kalanlar hem fiziksel hem de sosyal kaynaklarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca bu kişiler daha önceden sahip oldukları nitelikleri belgeleyen evrakları kendi ülkelerindeki kargaşadan dolayı yitirmiş olabilmektedirler (Akın & Reyhanoğlu, 2022: 9-10). Bu durum, göç ettikleri yeni ülkelerde girişimcilik faaliyetlerine başlamak için bu kaynakları yeniden inşa etme zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir. Özellikle sosyal sermaye ve toplumsal destek, göçmen kadın girişimcilerin iş dünyasında başarı elde etmeleri için kritik öneme sahiptir. Göçmen girişimci kadınlar, yeni bir çevreye uyum sağlarken eski sosyal ağlarından kopmanın getirdiği zorlukları yaşar ve aynı zamanda yeni sosyal ve profesyonel bağlantılar kurmakta güçlük çekebilirler. Toplumsal destek mekanizmalarına erişim ise bu süreçte onları destekleyebilir; ancak bu mekanizmalara ulaşmak, dil bariyerleri, kültürel farklıklar ve bürokratik engeller nedeniyle her zaman kolay olmayabilir.

Araştırmadaki bulgular da sosyal sermaye ve toplumsal desteğin göçmen kadın girişimcilerin iş hayatındaki başarılarında kritik rol oynadığını ortaya koymaktadır. Sosyal sermaye hem finansal hem de manevi destek olarak işlev görmüş ve girişimcilik süreçlerinde kritik bir rol oynamıştır. Aile, arkadaş ve topluluk desteği, bu kadınların iş süreçlerindeki zorlukları aşmalarında ve sürdürülebilir bir iş yapısı oluşturmalarında belirleyici olmuştur. Sosyal

sermaye, göçmen kadın girişimcilerin işlerini büyütmeleri ve yerel iş ağlarına entegre olmaları açısından hayati bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, göçmen toplulukların sağladığı ağların ve destek gruplarının güçlendirilmesi, bu girişimcilerin başarı oranlarını artırabilecek önemli bir etkidir.

Bir katılımcı, sosyal sermayenin önemini şu şekilde ifade etmiştir: "*Ailem ve arkadaşlarım olmasaydı bu işte başarılı olamazdım. Onların desteği sayesinde zorlukların üstesinden geldim ve işimi büyütebildim.*" Bu ifade, sosyal sermayenin göçmen kadın girişimciler için ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir.

Tablo 5: Sosyal Sermaye ve Toplumsal Desteğin İş Başarısına Katkıları

Sosyal Sermaye Unsuru	Katkıları
Aile desteği	Finansal yardım, moral desteği
Arkadaş desteği	Ağ genişletme, iş bağlantıları
Göçmen topluluklarının desteği	Tecrübe paylaşımı, bilgi alışverişi

Göçmen kadın girişimciler, sosyal sermayelerini etkin bir şekilde kullanarak işlerini büyütmeyi başarmışlardır. Özellikle, göçmen topluluklarının sağladığı ağlar ve destek grupları, bu kadınların iş dünyasında başarılı olmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Bazı katılımcılar, göçmen dernekleri ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla işlerini tanıtma fırsatı bulmuş ve yeni müşteri kitlelerine ulaşmıştır.

9. Göçmen Kadın Girişimcilerin Türkiye'ye Sağladığı Sosyoekonomik Katkılar

Göçmen kadın girişimciler, Türkiye ekonomisine ve toplumsal yapısına çok yönlü katkılarda bulunmaktadır. Ekonomik alanda, bu girişimciler yeni iş alanları yaratarak yerel ekonominin büyümesine ve istihdamın artmasına destek vermektedir. Mesela tekstil sektörü gibi stratejik alanlarda faaliyet gösteren göçmen girişimciler, ihracat yaparak ülkeye döviz kazandırmakta ve Türkiye'nin küresel ticaret ağlarına entegrasyonunu güçlendirmektedir. Ayrıca, sağlık ve eğitim gibi kritik sektörlerde hizmet sunarak, toplumun genel refah düzeyini artırmakta ve bireylerin ekonomik becerilerini geliştirmektedirler.

Tablo 6: Sosyo-ekonomik Katkıları

Katkı alanları	Katkı türü
İstihdam Yaratma	Yerel ekonominin büyümesine ve işsizlik oranının düşmesine katkı sağlama
Ekonomik Büyüme	Yeni iş alanları açarak Türkiye'nin ekonomik dinamizmini arttırma
Kültürel Çeşitlilik	Göçmen ve yerel topluluklar arasında kültürel etkileşimi artırarak toplumsal uyumun güçlenmesine hizmet etme

Göçmen kadın girişimcilerin sosyoekonomik katkıları yalnızca ekonomik büyüme ve istihdam yaratma ile sınırlı kalmamakta; aynı zamanda kültürel çeşitliliğin artmasına, toplumsal dayanışmanın güçlenmesine ve sosyal sermayenin gelişmesine de önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu kadınlar, yerel halk ile göçmen topluluklar arasında kültürel etkileşimi artırarak, toplumsal uyumun güçlenmesine hizmet etmektedirler. Bununla birlikte, bu girişimciler vergi ödemek suretiyle yerel ekonomiye katkı sağlamakta ve ekonomik kalkınmayı desteklemektedir. Göçmen girişimci kadınların faaliyetleri, ekonomik değer yaratmanın yanı sıra toplumsal dönüşümü teşvik eden dinamikler sunmaktadır. Eğitim ve sağlık sektörlerindeki girişimleri, bireylerin hayat standartlarını yükseltmekte ve toplumun genel refahını artırmaktadır.

Literatürde göçmenlerin ekonomik faaliyetleriyle yerel topluluklara entegrasyon sağladığına ve sosyo-ekonomik yapı üzerinde olumlu etkiler yarattığına ilişkin farklı çalışmalar bulunmaktadır. Göçmen girişimcilerin Hatay gibi bölgelerde girişimcilik faaliyetlerinde bulunmaları, yerel ekonomiye önemli sosyoekonomik katkılar sağlamaktadır. Özellikle yeni firmaların kurulması, bölgesel kalkınmayı hızlandırarak istihdam yaratma, vergi gelirlerinin artışı ve bölgenin ekonomik cazibesini yükseltme gibi stratejik faydalar doğurur. Göçmen girişimciliği, bölgenin ekonomik canlanmasına katkı sunarken, hizmet sektörünün gelişmesi ve bölgesel gelirlerin bölge içinde kalmasına da destek sağlamaktadır (Özkul & Dengiz, 2018: 915). Bu girişimciler, sadece ekonomik katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal

entegrasyonun güçlenmesine ve yerel halk ile göçmenler arasında yeni köprüler kurulmasına da önayak olmaktadır.

Azerbaycanlı göçmen girişimci kadınlar üzerinde yapılan bir çalışma bu kadınların Türkiye ekonomisine hangi yönlerden katkı sağladığını ortaya koymuştur. İstanbul hazır giyim sanayisinde çalışan Azerbaycanlı göçmen kadınlar, sektöre önemli sosyoekonomik katkılar sunmaktadır (Kaya, 2020: 43). Göçmen kadınların girişimci ruhu ve iş gücüne aktif katılımı, sanayinin gelişimine ivme kazandırarak üretkenliği artırmaktadır. Bu kadınların katkıları, sadece ekonomik boyutta kalmayıp, aynı zamanda toplumsal yapının güçlenmesine de uzanmaktadır. Göçmen kadın girişimciler, sanayinin iş gücü açığını doldurarak yerel ekonomiye destek sunarken, aynı zamanda yeni iş olanakları yaratarak istihdamın artmasına ve bölgedeki sosyoekonomik kalkınmaya öncülük etmektedirler. Benzer şekilde, Suriyeli göçmen girişimci kadınlar üzerine yapılan araştırmalar da bu kadınların özellikle gıda ve hizmet sektörlerinde kendi işlerini kurarak ekonomik kalkınmaya katkı sağladığını göstermektedir (Alkan, 2018: 67). Ayrıca, Iraklı göçmen kadın girişimcilerin perakende ve el sanatları sektörlerinde faaliyet göstererek yerel ekonomiyi canlandırdığı ve kültürel etkileşimi artırdığı bulgulanmıştır (Demir, 2019: 112). Bu tür araştırmalar, farklı göçmen kadın gruplarının girişimcilik yoluyla hem ekonomik hem de toplumsal alanda pozitif etkiler yarattığını vurgulamaktadır.

10.Sonuç

Bu çalışma, İstanbul'da yaşayan göçmen kadın girişimcilerin iş dünyasında karşılaştıkları zorlukları ve bu zorluklarla başa çıkmak için geliştirdikleri stratejileri derinlemesine ele almıştır. Araştırma, göçmen kadınların girişimcilik yolculuğundaki deneyimlerini ortaya koyarak hem akademik literatüre hem de politika yapımcılar için pratik önerilere önemli katkılarda bulunmaktadır. Bulgular, dil bariyerleri, kültürel uyum sorunları, finansal erişim güçlükleri ve karmaşık bürokratik süreçler gibi temel zorlukların, bu kadınların iş kurma ve sürdürme süreçlerinde ciddi engeller oluşturduğunu göstermektedir. Buna karşılık, sosyal sermaye ve toplumsal desteğin, bu engelleri aşmada hayati bir öneme sahip olduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın sonuçları, göçmen kadın girişimcilerin karşılaştıkları zorlukları aşabilmeleri için birtakım somut çözüm önerileri sunmaktadır. İlk olarak, dil bariyerlerinin aşılması ve sosyal entegrasyonun hızlandırılması için kapsamlı dil kursları ve kültürel uyum programlarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu tür programlar, kadınların hem iş dünyasında hem de

sosyal hayatta daha etkin ve başarılı olmalarını sağlayacaktır. Finansal erişim konusunda ise, göçmen kadın girişimciler için düşük faizli krediler, mikro finans projeleri ve finansal okuryazarlık eğitimleri gibi özel destek mekanizmalarının devreye sokulması önem arz etmektedir. Bankalar ve finansal kurumların esnek ve ihtiyaçlara uygun çözümler sunması, kadınların işlerini kurmalarını ve büyütmelelerini destekleyerek ekonomik bağımsızlık kazanmalarına katkı sağlayacaktır.

Ayrıca, bürokratik süreçlerin basitleştirilmesi ve göçmen kadınlara yönelik rehberlik hizmetlerinin artırılması, iş kurma sürecindeki engelleri azaltabilir. Hedefe yönelik, anlaşılır bilgi ve danışmanlık hizmetleri, bu kadınların bürokratik işlemleri daha kolay yönetmelerini sağlayacaktır. Sosyal sermaye ve toplumsal destek mekanizmalarının güçlendirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Ağ oluşturma etkinlikleri, mentorluk programları ve topluluk temelli destek grupları, kadınların iş dünyasında kendilerine güven kazanmalarına ve iş süreçlerini geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Toplumda farkındalık yaratmak adına, göçmen kadınların katkılarını vurgulayan ve karşılaştıkları zorlukları görünür kılan kampanyalar düzenlenebilir. Bu tür farkındalık projeleri, toplumsal desteği artırarak daha kapsayıcı bir iş ortamının oluşmasını sağlayacaktır.

Teorik açıdan, bu çalışma göçmen kadın girişimcilerin iş hayatındaki deneyimlerini yeni bir bakış açısıyla ele alarak mevcut literatürü zenginleştirmektedir. Göçmenlik ve girişimcilik literatüründe yer alan dil bariyerleri, kültürel uyum sorunları ve sosyal sermayenin etkisi gibi temalar, bu araştırmanın bulguları ışığında yeniden değerlendirilebilir. Sosyal sermaye ve toplumsal destek mekanizmalarının girişimcilik başarısındaki rolü üzerine yeni içgörüler sunan bu çalışma, göçmen girişimciliğin başarı faktörlerini daha geniş bir perspektiften ele almayı mümkün kılmaktadır.

Sonuç olarak, göçmen kadın girişimcilerin ekonomik ve toplumsal katkılarının sürdürülebilirliği, onların karşılaştıkları zorlukları aşma stratejilerinin etkinliğine bağlıdır. Bu nedenle, önerilen politikalar ve destek mekanizmaları, yalnızca bireysel başarıları artırmakla kalmayacak, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik kalkınmayı da destekleyecektir. Göçmen kadınların girişimcilik yolculuklarını kolaylaştırmak hem bireysel güçlenmelerini sağlayacak hem de daha güçlü ve kapsayıcı bir toplum inşa etme yolunda önemli bir adım olacaktır.

Kaynakça

- Akın, Ö., & Reyhanoğlu, M. (2022). Benzerlikleri ve Farklılıklarıyla Göçmen Girişimciler ve Mülteci Girişimciler: Bir Tipoloji Önerisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 1-31.
- Alkan, H. (2018). Suriyeli Göçmen Kadınların Girişimcilik Yolculuğu: Gıda ve Hizmet Sektörü Örnekleri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 67-85.
- Baycan-Levent, T., & Nijkamp, P. (2009). Characteristics of Migrant Entrepreneurship in Europe. *Entrepreneurship & Regional Development*, 21(4), 375-397.
- Chand, M., & Ghorbani, M. (2011). National Culture, Networks, Ethnic Entrepreneurship: A Comparison of the Indian and Chinese Immigrants in the US. *International Business Review*, 20, 593-606.
- Çaha, Ö., Çıtıptıoğlu, A. K., Adıgüzel, Y., Demir, A. O., & Altınkoz, O. (2020). İstanbul Göçmen Girişimci Araştırması. *Uluslararası Göç ve Mülteci Derneği (İMRA) Yayınları*.
- Çarıkçı, K., Meral, H., Berkil, S., Çalışır, A., Önala, L., & Arslan, Ö. (2024). Nitel Araştırmalarda Tematik Analiz. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 10(37), 127-140.
- Demir, R. (2019). Iraklı Göçmen Kadın Girişimcilerin Ekonomik ve Kültürel Etkileri: Perakende ve El Sanatları Sektörü. *Uluslararası Göç ve Ekonomi Dergisi*, 5(3), 112-130.
- Guthrie, G. (2010). *Basic Research Methods: An Entry to Social Science Research*. California: Sage Publication.
- Kabeer, N. (1999). Resources, agency, achievements: Reflections on the measurement of women's empowerment. *Development and Change*, 30(3), 435-464.
- Kara, E., Yapucuoğlu, M. D., & Ballı, F. E. (2023). Göçmen Kadınların Sosyal Uyum Süreçlerinin İncelenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Kaur, M. (2014). Women Entrepreneurship in India. 1(12), 125-131.

- Kaya, S. B. (2020). Türkiye’de Çalışan Göçmen Kadınlarda Toplumsal Cinsiyet Ve Benlik Algısı. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul .
- Khan, H., & Reaside, R. (2014). *Research Methods for Business and Social Science Studies (Second Edition)*. California: Sage Publication.
- Kloosterman, R., & Rath, J. (2001). Immigrant Entrepreneurs in Advanced Economies: Mixed Embeddedness Further Explored. *Journal of Ethnic And Migration Studies*, 27(2), 189-201.
- Kloosterman, R., van der Leun, J., & Rath, J. (2002). Mixed embeddedness: (In)formal economic activities and immigrant businesses in the Netherlands. *International Journal of Urban and Regional Research*, 23(2), 252-266.
- Özkul, G., & Dengiz, S. (2018). Göçmen Girişimcilik Bağlamında Suriyeli Göçmenlerin Hatay İline Olan Ekonomik Katkıları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(26), 897- 909.
- Özyılmaz, A. M., & Yavuzer, H. (2016). Türkiye’de Kadın Girişimciliği ve Girişimci Kadınların Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 9(1), 236-254.
- Parlak, N. K., & Güler, Ç. U. (2022). Göçmen Girişimciliği Bağlamında Suriyeli Girişimciler: İstanbul İli Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 20(469), 849-884.
- Polat, A. (2022). Nitel Araştırmalarda Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları: Soru Form ve Türleri, Nitelikler ve Sıralama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 161-182.
- Soysal, A. (2010). Türkiye’de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(65), 84-114.
- Şenay, B. (2010). Ulusaşırı Toplumsal Alanlar, Ulusaşırı Kimlikler: Avustralyalı Türkler Örneği. In P. E. Rasim Özgür Dönmez (A cura di), *Türkiye’de Kesişen ve Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler* (255-287). İstanbul: Say Yayınları.
- TİSK. (2020). Göçmenlerin İş Gücü Piyasasına Uyum Raporu. *TİSK*.

Walby, S. A., & Strid, S. (2012). Intersectionality: Multiple Inequalities in Social Theory. *Sociology*, 46(2), 224-240. doi: 10.1177/0038038511416164

Wang, Q. (2010). Immigration and Ethnic Entrepreneurship: A Comparative Study in the United States. *Growth and Change*, 3(41), 430-458.

Yeter, E. (2018). Suriyeli Göçmen Kadınların Dini-Kültürel Kimlik Oluşturmalarında Yerel Dini Kültürün Etkisi: Kahramanmaraş Örneği. *ANTAKİYAT/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 99-126.

Yazarın Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

**Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm:
Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme, Kitap Değerlendirmesi¹**

*Social Transformation in Turkey:
Rural Migration, Squatter and Urbanization, Book Review*

Derya KAHRAMAN ^a

Öz

Bu çalışma, Türkiye’de toplumsal dönüşümü kırdan kente göç ekseninde ele alan “Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme” adlı kitabın değerlendirmesini içermektedir. Kitabın amacı İstanbul’un kuzey tepelerinde bulunan üç gecekondu yerleşimindeki kırsal göçmenlerin göç ve kentleşme süreçlerinin sosyoekonomik arka planını araştırmaktır. Bu çalışmada gecekonducular modernleşme sürecinin iktisadi, toplumsal, siyasal ve kültürel açıdan niceliksel ve niteliksel dönüşümünün bir parçası olarak düşünülmektedir. Daha açık bir ifade ile köy ve kent bir ulusun birbirini etkileyen, küresel düzeydeki gelişmelerden etkilenen parçaları olmaktadır. Bu fikir, çalışmanın merkezini oluşturmaktadır. Çalışma, özeldir bir alan araştırması olup İstanbul’da yer alan üç önemli gecekondu yerleşkesi olarak Nafi Baba, Baltalimanı ve Celalettin Paşa bölgeleri incelenmiştir. Gerek bu yerleşim yerlerindeki görüşmecilerle yapılan derinlemesine mülakatlar; gerek çevre koşulları bir bütün olarak ele alınıp Türkiye’de gecekonduyunun yeri ve önemi, Türkiye’de gerçekleştirdiği büyük değişim örüntüsü dikkatle incelenmeye çalışılmıştır. Yazar bu kitapta

¹ Karpat, K. H. (2016). *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm. 2. Baskı* Ankara: İmge Kitabevi.

^aDoktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji, deryakhr3@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1609-8877>

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Kahraman, D.(2025), Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme, Kitap Değerlendirmesi, Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(1), 168-178, Doi: 10.5281/zenodo.14789944

Geliş Tarihi (Received):27.10.2024, Revizyon (Revision): 22.11.2024, Kabul Tarihi (Accepted): 05.12.2024.

Türkiye’de göç olgusuyla ortaya çıkan gecekondu sınıfının yarattığı dönüştürücü etkiyi okuyucuya sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Göç, gecekondu, kırsal göç, kentleşme.

Abstract

This study includes an evaluation of the book titled “Social Transformation in Türkiye: Rural Migration, Squatter Housing, and Urbanization,” which addresses social transformation in Türkiye through the lens of rural-to-urban migration. The aim of the book is to investigate the socioeconomic background of the processes of migration and urbanization among rural migrants in three squatter settlements situated in the northern hills of Istanbul. In this study, the squatters are considered as part of the quantitative and qualitative transformation of the economic, social, political, and cultural order that occurs in the process of modernization. In other words, the village and the city are interconnected parts of a nation that influence each other and are affected by global developments. This idea constitutes the core of the study. The study is specifically a field research that examines three significant squatter settlements in Istanbul: Nafi Baba, Baltalimanı, and Celalettin Paşa. Both the in-depth interviews conducted with respondents in these settlements and the comprehensive evaluation of environmental conditions have been carefully analyzed to examine the place and significance of squatter housing in Türkiye, as well as the patterns of major transformations it has undergone throughout the country. The author presents to the reader the transformative impact created by the squatter class that emerged with the phenomenon of migration in Türkiye in this book.

Keywords: Migration, squatter, rural migration, urbanization.

Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm

İncelenen eser kırdan kente göçün yaratmış olduğu toplumsal dönüşümü alan çalışmasıyla destekleyerek kapsamlı bir analizi sunmaktadır. İstanbul’da belirli bölgeler üzerinde yapılan araştırma yalnızca belirli bölgelere indirgenen bir sonucu değil, Türkiye’nin, sosyo-kültürel, tarihsel, siyasal ve ekonomik alanlardaki yansımalarını aktarmaktadır. Başka bir ifadeyle çalışma yalnızca İstanbul’da yaşanan bir değişimi ele vermeyip, Türkiye’de kentleşme

hareketinin en çok hissedildiği bölge olarak İstanbul başta olmak üzere tüm Türkiye'yi etkileyen tarihsel, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik bir etkileşim sürecini ortaya çıkarmıştır. Göç, daha çok İstanbul ve Ankara'ya yönelik olarak başlayıp Türkiye'nin diğer illerinde de gerçekleştirilen bir eyleme dönüşmüştür. Bu bakımdan incelenen bu çalışma tümevarım bir yöntemle ele alınmış, açıklayıcı ve yorumlayıcı paradigmalara anlam kazanmıştır.

Bu çalışma toplamda sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde gecekondulaşma kavramının karşılığı, gecekondulaşma yerleşimleri ve kırsal göç ele alınmıştır. Bunu izleyen beş bölümde ise Türkiye'de göçün tarihsel arka planı, göçmenlerin kentle bütünleşmeleri ve bu bütünleşmede etkili olan faktörler (iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel) incelenmiştir. Son iki bölümde ise göçmenlerin köy üzerindeki dönüştürücü etkileri ve yerleşim bölgelerindeki parti siyaseti ve siyasi davranışlarıyla ilgilenilmiştir.

Gecekondulaşma sözlük anlamına göre genellikle bir gecede çatılıveren bir ya da iki odalı, niteliksiz barınaktır. Yapı izni alınmaksızın devlet arsası üzerine kurulur. Bu bakımdan siyasi ve sosyal bir neden ve sonuç taşıyan gecekondulaşma meselesi incelenmeye değerdir. Bu çalışmada yazar Türkiye'de göç olgusunun iyi bir şekilde açıklanabilmesini disiplinler arası yaklaşıma bağlamıştır. Sosyoloji, antropoloji, siyasi bilimler, tarih ve iktisat bu çalışmanın gerçekleştirilebilmesi için karşılıklı ilişkiler ekseninde ele alınmıştır. Yazarın özellikle vurgulamak istediği şey "üçüncü dünya ülkelerinde gecekondulaşma yerleşimlerinin genelde modernleşme, özelde kentleşme serüveninin doğal bir adımı" olarak görülmesidir. Bu bakımdan gecekondulaşma yazar için bir sapma hareketi olarak değil, çağdaş iktisadi kalkınma ve modernleşme-kentleşme sürecinin bir parçası olarak düşünülmelidir. Bu çalışmada yazarın gecekondulaşmaya bakış açısı farklıdır. Karpat'a göre gecekondulaşma ona atfedilen olumsuz etkenlerin taşıyıcısı değildir. Aksine gecekondulaşma Türkiye'nin çağdaşlaşması, kentleşme bağlamında ilerlemesinin yardımcı bir ögesi olmuştur.

Yazar kırdan kente göçün tarihçesini ele alırken Osmanlı'ya kadar giden bir geçmişten söz etmektedir. Kırsal göç tarihsel olarak 19. ve 20. yüzyılın başında üçüncü dünyanın iktisadi ve toplumsal yapısında meydana gelen temel değişimler tarafından hazırlanmıştır. Sanayileşme ile tarımda makineleşme temelde ekonomik ve sosyokültürel yetersizlikler göçü tetikleyen unsurlar olmuştur. İslam kenti 19. yüzyılda Batı'nın siyasi ve kültürel, özellikle kendini sürdüren iktisadi sisteminin Batı mallarıyla rekabette yetersiz kalması sonucunda çökmüştür. Batı'nın rekabetçi pazar anlayışına yenik düşen Osmanlı, çözümü teslimiyette bulmuş ve Batılı olmayıp sanayileşmeyi benimseyen ilk devlet olmuştur. Daha sonra Cumhuriyet'in

kurulmasıyla birlikte kentsel kalkınma projeleri ile kente yönelik göç hareketleri başlamıştır. Kentler önceleri yönetim ve askeri amaçlarla kurularak Osmanlı aristokrasisine ait merkezleri oluştururken zamanla sanayilerin kentlere kurulması göç sürecini hızlandırmıştır. Sanayileşme kentleşme kavramıyla o kadar özdeşleşmiştir ki kentleşme sanayileşmenin bir gerekliliği olarak ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak Cumhuriyetle beraber siyasette küresel bir kararlılık kazanan kentsel modernleşme politikası önemli bir yere sahip olmuştur. Kentsel modernleşmeyi sağlamak amacıyla köyden tavizler veren iktidar, köylüler üzerinde ağır vergilendirmeler gerçekleştirmiştir. Dönemin iktidarı olarak Cumhuriyet Halk Partisi azımsanmayacak bir büyüklüğe sahip olan köylünün büyük tepkileriyle karşı karşıya kalmış, çok partili hayata geçişle birlikte köylü, Cumhuriyet Halk Partisi'ni muhalefet partileri ve serbest seçimlerden yararlanarak iktidardan uzaklaştırmıştır. Daha sonra iktidara gelen Demokrat Parti kısmen de olsa ABD'den aldığı yardımlarla kırsal kesimin taleplerini gerçekleştirmek adına tarımsal mekanizasyonlara girişmiştir. Fakat bu dönemde teknolojinin üstün gelmesiyle 40.000 traktör tarımsal alanda etkin olmuş bu da 1.000.000 çiftçinin işten çıkarılmasına neden olmuştur ve bu durum sonucunda kırdan kente göçten başka bir çözüm yolu bulunamamıştır (Karpaz, 2016: 90-91).

Savaş sonrasında Amerikalı devlet adamları, Avrupa'nın tamirinin sınırlı iki taraflı kredilerle, IMF yoluyla uygulanacak istikrar programlarıyla ve BM ile Dünya Bankası'na finanse edilecek Yeniden İmar Planı ile yapılabileceğini; Türkiye-ABD ilişkilerinde ise Truman Doktrini'ni düşünmüştür. Amerika'nın kendi çıkarları açısından, diğer zor durumdaki Avrupa ülkelerine yardım etmesi gerekli görülmüştür. Dünyada istikrar sağlanmadan ve bazı dış ülkeler ekonomik olarak kendi kendilerine yeterli hale gelmeden, ABD için uzun süreli bir barış ve refah söz konusu olamazdı (Ertem, 2009: 390-391). Bu planların bir sonucu olarak özelleştirme-liberalleşme kanunları ile inşaat sektöründeki işçi ihtiyacı göçleri teşvik etmiştir. 1940-1950'lerde GSMH'nin %80'ini oluşturan tarımsal üretimin payı 1970'te %57.8'e düşmüş ve bu durum kırdan kente göçün ne denli fazla olduğu göstermiştir.

Köyden kente göç başladığı andan itibaren yerli kent sakinleri tarafından eleştirilmiş, kabul görmemiş ve tepkiye sebep olmuştur. Bunun nedeni kentli, gecekonduyu uyuşturucu, hırsızlık gasp gibi suçların temel nedeni olarak algılamış ve kırsal göçü bir köylü istilası olarak değerlendirmiştir. Yazar, ismini açıklamadığı Osmanlı Aristokrat ailelerinden birinin torunu olan hanımefendinin sözlerini açıklama gereksinimi duymuştur:

Türkiye'nin gerilemesi 2. Abdülhamit'in tahtan indirilmesiyle (1909'da) başladı. Atatürk'le birlikte hız kazandı. Kent ve kasabaların ayak takımı, cahil ve aç köylüleri şımartan demokrasinin başlamasıyla 1950'de artık sona gelindi ve okumuş insanların bizim büyük akranlarımızın medeniyetinden geriye kalmış olanı koruma savaşı vermek yerine bu alçakları incelemeye hasretmeleri utanç vericidir (Karpaz, 2016:100).

Bu durum göçmene olan tepkinin ve onun kenti dönüştürücü bir etkiye sahip olma özelliğine karşı geliştirdiği ön yargıların boyutunu aktarmaktadır. Tepkilere rağmen kente yeni gelenler köy kültürünü geçici olarak sürdüren yeni bir cemaat oluşturmuşlardır. Bir gecekondu için temel ihtiyaç barınak ve bu barınağın garantisi olan tapu olmuştur. Bu nedenle gecekondu oy karşılığında siyasi partiler ve milletvekilleri ile pazarlık yapmıştır. Bundan sonraki adım ise çocukların iyi bir eğitim alma ihtiyacı olmuştur. Hatta gecekondu iyi bir eğitim sağlanamasa bile çocuklarının eğitilmiş, kentli çocuklarla bir arada yaşamalarının da bir şans olabileceğini düşünmüşlerdir. Bu durum gecekondulunun kentte yaşamaktan duyduğu memnuniyetinin bir göstergesidir. Çünkü gecekondulular kenti, kendileri için bir iyileşme, iyileştirme mekanizması olarak görmüşlerdir. Bunlara bağlı olarak yazar Türkiye'de gecekondu kentlileşmesinin dört aşamada gerçekleştiğine işaret etmektedir. İlk aşama gecekondu kesimin kent kıyafetlerini benimsemesi olmuştur. Kıyafet, Türk toplumunda da sembolik bir işlev taşımaktadır. Kentin modern kıyafetleri gecekondulunun dış görünüşünde kentli algısını yaratmıştır. İkinci aşama göçmenin su, elektrik ve ulaşım gibi kent hizmet ve olanaklarını benimsemesidir. Üçüncü aşama göçmenin diğer insanlarla kurduğu iletişim ve bütünleşmesidir. Son aşama ise göçmenin kentle bütünleşmesi, köye değil kente ait olduğu bilincinin gelişmesidir. Yerli kent sakini gecekonduluyu bir suç unsuru olarak görüp, ona olumsuz anlamlar yüklese de, Kemal H. Karpaz yaptığı araştırmalar neticesinde gecekondulunun her zaman kent modernleşmesinin bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Bu açıklamalarla birlikte önemli bir parantez açmak gereklidir ki; Karpaz'ın kitabında sürekli dillendirmiş olduğu yerli kent sakini oluşturulan kitlenin kimliği önemlidir. Osmanlı devlet yapısında toplum iki farklı ayrışmaya gitmekteydi. Bu, reaya (halk) ve bürokrasi ayrışmasıydı. Bürokrasi Osmanlı devlet işlerinde etkin olan aydın ve yönetici sınıftı. Dolayısıyla bu sınıf askeri ve yönetim merkezleri olan kentlerde ikamet etmekteydi (Heper, 2006: 59). Diğer bir sınıf olarak reaya ise köylü alt tabaka ve yönetilen kesimi oluşturmaktaydı. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Osmanlı bürokratik geleneğinin yeni kurulan kentlerde de devam ettiği gözlemlenmiş ve bu sınıf kentin sahipleri rolüne

bürünmüşlerdir. Böylece kente göç etmiş olan gecekondulunun köyün alt kültürel yapısına sahip olmasının kentliler tarafından tepkilerle karşılaştığı gözlemlenmiştir.

Diğer yandan gurbetçilik serüveniyle başlayan göç olgusu, gurbetçiye dış dünyayla temas kurma yetisi kazandırmıştır. Gurbetçi bu yorumlama sonucunda kendi gurbetçiliğine son vererek yakınlarını da yanına almış ve köyden kente göçü başlatmıştır. Köy kente ve genel dünyaya yakınlaşmıştır artık. Yazarın ifadesine göre kent ve onun temsil ettiği çağdaşlık köye öylesine yakınlaşmıştır ki bazı köylülerde kente göçme fikrine karşı isteksizlik oluşmaya başlamıştır. Bunun yanında üçüncü dünyanın kenti, teknoloji, bilim ve meslek hizmetlerinin geçirdiği dönüşüm sonucunda bugün köylü için kentte olanların birçoğu kentli için de yenidir. Dolayısıyla öyle bir dönüşüm modeli yaşanmıştır ki yeni olan kent bile yeniden yenilikler kazanmıştır. Bu kazanımlar ilişkiler üzerinde de etkili olmuştur. Hemşerilik kavramı yok olmaya yüz tutmuştur. Göç ve yerleşimde büyük bir role sahip olan akrabalık ve hemşerilik gerçekte rasyonelleşerek çıkar ilişkilerine dönüşmüştür. Kısaca kentteki iktisadi ve sosyal imkânların artmasıyla akrabalık ilişkisi azalmıştır. Bu durum modernitenin getirdiği bir sonuç olarak bireyselleşmenin ortaya çıktığını göstermektedir.

Yazar kitapta gecekondulunun kentte din, siyaset ve kültürel yaşamı hakkında bilgiler sunmaktadır. Gecekonuda din, köy kültürünün sadece bir parçası olmaktadır. Birçok gecekondulu iyi bir Müslüman olduğunu dile getirmiş ancak oruç tutmanın dışında diğer ibadetleri gerçekleştirmedikleri de çalışmadan elde edilmiştir. Gecekonudaki için din soyut bir ahlak sistemi olmaktan çok, hayatın gerçekleriyle ilgili somut bir kurallar, emir ve yasaklar dizisi olarak nitelendirilmiştir. Bütün bunların somut ifadesi ise cemaattir. Küçük yapılanmalara karşılık gelen köyde din, bağlılıklarla somut bir düzey kazanmaktaydı. Kentte ise bu işlevi cemaat unsuru karşılamıştır. Gecekonu yaşamında din kendisini daha çok cemaat ilişkilerinde hissettirmiştir. Cemaat içindeki liderlerin köy kültürüne ve değerlerine saygı gösterildiğini görmeleri beklenmiştir. Gerçekten de gecekonu yerleşimi içindeki bazı liderler, özellikle din adamları ve yaşlıca hane halkı reisleri, köy kültürünü cemaat içinde idame ettirmedeki rol ve işlevlerine göre bir mertebeye koyulmaktadır. Ancak kentin çıkar öncelikleri bireyselleşmeyi doğurduğundan cemaat birlikleri de zamanla yok olmuştur. Hatta Karpat Alevi toplulukla yapılan bir görüşmede, başka seçenekleri olmadığından köyde dinin daha güçlü olduğunu fakat kentte oturanların hayatta dinden başka şeyler olduğunu da farkına vardıklarını ileri sürdüklerini ifade etmiştir (Karpat, 2016: 172). Her ne kadar göçmen kültüründeki değerler göz önüne çıkmış olsa da laik kent değerlerinin kabulüne ve ulusal

siyasal kültürle bütünleşmeye götüren gelişmeler göçmen kültüründen çok daha güçlü olmuştur.

Siyasetin ve sosyo-politik süreçlerin gecekonduda çok büyük dönüştürücü ve bütünleştirici etkisi olduğunu anlatan yazar, “muhtemelen başka hiçbir faaliyet siyasal eylem kadar etkili olmamıştır” (Karpat, 2016: 247) çıkarımını yapmaktadır. Yerli kent sakininin gecekonduluya olan büyük tepkilerine rağmen siyasetin çıkarlarına bağlı olarak gecekondu ve gecekonduluyu yaşatmayı tercih ettiği belirtilmiştir (Karpat, 2016: 247). Gecekonduda devlet, baba rolündedir. Otoriter ve mesafeli bir yarı Tanrı konumuna yerleştirdikleri devlet, onlar için önemli bir varlıktır. Gecekondulunun talep ve çıkarlarını gerçekleştirebilmeleri onları siyasetle, siyasal eylemle bütünleştirmiştir. Bu da dolaylı olarak kentle bütünleşmeyi doğurmuştur. Gecekonduda temel amaç yerleşimin geleceğini güvenceye almak ve kentle bütünleşmek olduğundan gecekondu siyaseti geçici bir siyaset olmuştur. Yazar gecekondulunun yerleşim problemini anlatmaktaki tutumunu şu şekilde ifade etmektedir:

Biz konutumuzu babamızın, devletin toprağı üzerine inşa ettik. Toprağı aldık ve evimizi yaptık. Devlet babamıza ait bu boş toprağın üzerine geldik ve yerleştik. Bu bir suç mu? Onun toprağına sığınmak yerine çalsak ya da dilensek daha mı iyi olurdu? Bu devlet toprağı boştu. Bu boş toprağı kullanarak hayatımızı kazanmaya vergimizi ödeyip toprağı verimli kılmaya karar verdik (Karpat, 2016: 254).

Devletin karşı çıkışlarına bağlı olarak gecekonduluda da çıkarlarını gözetten siyasal eylemler söz konusu olmuştur. Demokrasinin etkileri köylü ve alt sınıf kentliyi siyasal eğitime itmiş ve bu eğitim siyasal hareketlenmenin kanıtı olmuştur. Köyde tek bir parti söz konusuysen kentte çoğulculuk anlayışı güç kazanmış, köyde geleneksel tercihler ön plandayken kentte kent ihtiyaçlarına bağlı olarak siyasal tercihler gerçekleştirilmiştir. Siyasal partiler çeşitli oy ve vaatlerle gecekondulunun oylarından faydalanmaya çalışmıştır. Her ne kadar oy amacıyla gecekonduluyla temasa geçmiş olsa da gecekondulunun toplum içindeki yeri ve siyasal hakları konusunda alt sınıf bilincini yükseltmiş, oylarda gözlemlenen kaymalar köydeki geleneksel yapının değiştiğini ve bireysel kararların öne çıktığını göstermiştir. Yeni güçler eski bağlılıklara üstün gelmiştir. Bireyselleşme gecekondu dönüşümünü hızlandırmış, eski inanç ve gelenekler anlamını yitirmiştir. Öyle ki bir görüşmede gecekondulu batıl inançlar üzerine savaştan çok kentte çözülmesi gereken daha önemli sorunlar olduğunu belirtmiş, bu durum kente eğilimin bir göstergesi olmuştur.

Karpat'ın, çalışmasında "göçmenlerin kenti ve kentin kültürünü değiştirmedeki rolü gerçekten daha ileri ve derin bir incelemeyi" hak etmektedir söylemi onun daha çok iktisadi ve siyasal etkenlere yoğunlaştığını gösterir. Ancak kendisinin de belirttiği üzere kültürel etkenler incelenmeye değerdir. Gecekonducuların, Karpat'ın deyimiyle ilk yerleşim sıralarında yaşanan uyum problemlerinde geleneksel bağlarla hemşerilerine sarılmaları ve güvene dayalı birliktelikleri birçok ülkelerdeki gettolara karşılık birer suç unsuru olmalarını engellemiştir. Gecekonduculunun Karpat'ın deyimiyle fakir ama namuslu, dürüst saf ve çalışkan özellikleri vardır. Başta büyük uyum problemi yaşanmıştır. Çünkü yeni kültürel öğeler eskisinden çok farklıdır. Modernleşme ile harmanlanmış bu yeni kültür, eskiyi içerisine alacak kadar güçlüdür. Bunun yanında gecekonduca yaşamın onlara verdiği zorluklara bağlı olarak bir kültür gelişmiştir. Bu kültür hem köyde edindikleri kültürün yansımalarını hem de artık kente çok da yabancı olmadıkları kültürün birleşimini kapsamaktadır. Bu, Doğu ve Batı'nın bir sentezi olarak ortaya çıkmış, daha açık bir ifadeyle köyün kalıntıları ve kentin uzantılarıyla oluşmuş yeni bir kültürdür. Bu kültür arabesk kültürdür. Arabesk kültür, çıkışını müzikle başlatmıştır. Arabesk müzik, gecekondu halkının geçim derdi, sorumluluk ve yükümlülüklerinin bir dili olarak ortaya çıkmıştır. Arabesk, hem yerli kent sakini hem de devlet tarafından olumsuz karşılanan bir kültür olmuştur. Bunun nedeni, Türkiye'nin uzun zamandır modernleşme serüveni içerisine girmesidir. Modernleşme hayatın her alanına nüfuz etmiş, dolayısıyla kültür ve müzik de bu alanlardan biri olmuştur. Fakat modernleşme ile çatışan bu kültür anlayışı devletin tepkisine ve beraberinde yasaklarına maruz kalmıştır. Hem sosyal hayat ve düzene hem de siyasete karşılık talep ve şikâyetlerini bu müzik kültürüyle dile getiren gecekonducular ağır tepkilerle karşılaşmışlardır (Durgun, 2018).

TRT'nin 70-80 arasında sert tutumu TV hayatında derin bir şekilde hissedilmiştir. TV'de arabesk müzik yasaklanmış, hiçbir şekilde reklam, program veya müzik yayınlarında yer almamıştır (Şahin 2014:9). Zamanla arabesk söylemleri, bu katı tutumlar dolayısıyla yumuşatılmıştır. Örneğin arabesk sanatçısı Orhan Gencebay'ın sözlerinde söylem yumuşaklığı yaşanmış, "Batsın Bu Dünya'dan, Yaşamak Ne Güzel" söylemine geçişler söz konusu olmuştur. Bu durum siyasetin veya devletin müzikle olan ilişkisinin kuvvetini ortaya çıkarmıştır (Durgun, 2005: 182). Daha sonra bu tarzla bütünleşen gecekonduculunun bundan vazgeçememesi üzerine siyasetin de yumuşadığı gözlemlenmiş ve siyasal partiler temelde arabesk müziğe karşı ılımlı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Hatta Anavatan Partisi 1983'teki seçim kampanyasında arabesk müziği kullanmış; 1980 sonrası kente göçen burjuvaların estetik tercihi olan arabesk müzik, gazinolara, tavalara ve gece kulüplerine de girmiş,

orada yeni burjuvaların yanı sıra kentli orta sınıf da arabeskle tanışmıştır (Soydan, 2015: 65). Bu durum yine aynı şekilde siyasetin çıkarlarına dayalı bir politika izlediğini göstermektedir. Böylelikle yavaş yavaş TV kanallarında da yerini alan arabesk müzik kültürel bir değişim yaratmış ve daha çok gecekonduluların hayatında siyasal eylemi güçlendiren bir mekanizma olmuştur.

Sonuç olarak Kemal H. Karpat Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm “Kırsal Göç, Gecekondulular ve Kentleşme” adlı kitabında Türkiye’de göç olgusunun ortaya çıkardığı gecekondulular sınıfının yarattığı dönüştürücü etkisini okuyucuya sunmuştur. Konu her ne kadar siyasal ve ekonomik bir çerçevede ele alınmışsa da Türkiye’de yaşanan kentleşme serüveninin yarattığı sonuçlar okuyucu tarafından dikkat çekmektedir. Karpat’ın kitaba başlarken Türkiye’de göç olgusunun en doğru şekilde açıklanabilmesi için disiplinlerarası yaklaşımın benimsenmesi gerektiği üzerinde durması da dikkat çeken bir başka noktadır. Dolayısıyla göçü açıklarken yalnızca sosyal veya siyasal bir disiplin değil; ekonomi, siyaset, din ve kültür, disiplinlerinin birleşiminden yola çıkmak gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüyle birlikte yeni kurulan Cumhuriyet ideolojik olarak temelde modernleşme-yenileşme üzerine kurulmuş bir devlet biçimidir. Bu açıdan 1950-60’lı yıllarda hız kazanmış olan kırdan kente göçle birlikte devlet, modern yerli kent sakiniyle köylü sınıfın bütünleşmesini ve köylünün modernleşme sürecinin bir parçası olmasını hedeflemiştir. Karpat kitabında köylünün, (yeni adıyla gecekonduluların) kente yerleşerek bu modernleşme sürecinin bir parçası olduğu üzerinde önemle durmuştur ancak kentler modern bir yaklaşımı benimseyen, kalkınmayı ve çağdaşlaşmayı öngören merkezlerdir. Gecekondulular her ne kadar işgücü açığını kapatmada yardımcı olmuş olsalar da kentin yapısal özellikleriyle çatışmaktadır. Suç unsuru ya da merkezleri değildir ancak bu yapıların kentlerdeki varlığı kültürel çatışmalara sebep olduğu için modernleşmenin önünde engel olmuştur.

Yine Karpat okuyucuyla buluşturduğu bu önemli kitabında göç olgusunu daha çok siyasal ve iktisadi boyutlarla ele almaya çalışmıştır. Gecekondulular sınıfının ele alınışında ise temelde sosyal ve kültürel alanlardaki problemlere dikkat çekildiği gözlemlenmiştir. Gecekondulular, kentin modernleşmesinde sürecin bir parçası olmuştur ancak bu süreçte yaşanan çatışmalar ve bu çatışmaların nedeni olan sosyal ve kültürel öğeler hafife alınmaması gereken hususlar olmaktadır. Bunun yanında Karpat’ın gecekonduluları fakir ama namuslu, suç unsuru olmanın dışında kalkınmanın bir parçası olarak nitelendirmelerine karşılık farklı bakış açıları da söz konusudur. Örneğin Kızılay’ın değerlendirmelerine göre gecekondulaşma sağlıklı kentleşmenin bir sonucudur (Kızılay, 2016: 736). Çarpık kentleşme sorununu yaratan

gecekondu unsuru, bu anlamda sağlıklı bir durum yaratmıştır. Bunun yanında gecekondu köylülükle kentliliğin, yoksullukla zenginliğin, cehaletle elitliğin çatışmasının bir sonucudur. Bu farklılıkları ve çarpıklıkları toplumsal ve kültürel bir değişme anlayışı eğitim ve üretimle aşmak gerekmektedir (Durgun, 2007: 209).

Kitap kırdan kente göç serüveninin sebep ve sonuçlarını açıklamada oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Ancak bu konuda yapılan araştırmalara dayanarak kitaba yönelik birkaç eleştiri getirilebilir. Dönüşümün ağırlıklı olarak ekonomik temelli ele alınışı temel problematiğin ortaya çıkarılmasında güçlük yaratmaktadır. Örneğin gecekondu kesimi üzerinden inşaat sektöründeki güçlenmeye dayalı olarak amaçlanan projenin yaratacağı sosyal sorunlar göz ardı edilmiş, bu durum adaletsizlikleri doğurmuştur. Daha açık bir ifadeyle günümüzde de hala devam eden kentsel dönüşüm projeleri ile birçok gecekondulunun barınağı yıkılmış, bunların yerine inşa edilecek olan modern konut yapıları gecekonduluya ekonomik geliri doğrultusunda teslim edilmemiştir. Bunun sonucunda gecekondulunun borçlanmasına bağlı olarak ekonomik bir bunalım yaşanmıştır. Ekonominin gecekondu yaşamında kültürel hayatına da etki ettiği göz ardı edilmemelidir. Yazar, gecekondu iktisadi ve kültürel problemine karşılık kentsel dönüşüm projesini yani konutlaşmayı öngörmüştür. Ancak bu durum kentleşme politikası bağlamında sadece sembolik bir işlev taşımıştır. Gecekondu eski barınağından kopmuştur ancak sahip olduğu kültürel değerlerinden ayrılamamıştır. Bu bakımdan yazarın birçok defa ileri sürdüğü, gecekondulunun kentleşme ve modernleşme sürecinin bir parçası olduğu düşüncesi üzerinde durulabilir. Gecekondu gerçekten de modernleşmenin bir parçası olabilmiş midir? Arabesk müziğin üst sınıf burjuva tarafından da dinleniyor olması veya gecekondulunun siyasal partilerle karşılıklı ilişkilerinde siyaseti oy karşılığında şekillendirmesi, (gecekondu barınağının tapusunu alabilmesi), kentlinin köylüye olan tepkisinin dinmesi ve hatta bugün köylünün de demokrasi adı altında siyasal mecrada kendisine yer bulabilmesi, demokrasi açısından oldukça önemli gelişmelerdir. Fakat diğer yandan hedeflenen modernleşme çabaları bu gelişmelerle aynı doğrultuda karşılık bulabilmiş midir? Bir bütünleşmeden bahsedilebilir ancak bu bütünleşmenin modernleşmeye dönük bir bütünleşme olduğu hususu tartışmaya açık bir durum yaratmıştır. Dolayısıyla bu kitap kapsamış olduğu önemli bilgi birikiminin yanı sıra bu denli geniş bir perspektif ile değerlendirme yapabilmeyi mümkün kılan önemli bir eser olarak literatürde yer almaktadır.

Kaynakça

- Durgun, Ş. (2005). *Türkiye'de Devletçi Gelenek ve Müzik*. Ankara: Alter.
- Ertem, B. (2009). Türkiye-Abd İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute*, 12(21), 377-397.
- Heper, M. (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Karpat, K. H. (2016). *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*. İkinci Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kızılay, Ş. E. (2016). Kentsel Alanda Gecekondu'dan Kentsel Dönüşüm'e Mekânsal Süreçler: Yaklaşımlar ve Tespitler. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 717-761.
- Soydan, E. (2015). Televizyonun Arabesk Müziğin Soylulaşmasındaki Rolü. *Marmara İletişim Dergisi*, (23-Ünsal Oskay), 61-73.
- Şahin, Ç. (2014). Türkiye'de Arabesk Müzik Kültürü ve TRT Sansür Kararlarının Etkisi: Sen Benim İçimde Bir Korkulu Rüya. *Umut Vakfı Araştırma Merkezi*, 5, 1-11.

Yazarın Katkı Oranı

Kitap Değerlendirmesi tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu değerlendirme insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Jale Parla'nın "Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik"

Kitabına Eleştirel Bir Bakış¹

A Critical Look At Jale Parla's Book "Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik"

Fatma Kübra KAYA ^a

Öz

Bu çalışmada Jale Parla'nın, yazımı Said'in *Oryantalizm* eseri ile hemen hemen aynı döneme denk gelen doktora tezinden uyarlanan *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik* adlı kitabının değerlendirilmesi yapılmaktadır. Çalışmanın en önemli hedefi, Parla'nın eserinin oryantalizm ve post-kolonyal çalışmalar literatürüne erken dönemde yapılmış oldukça önemli bir katkı olduğunu göstermektir. Bunun yanında, Parla'nın metninin temel meselesi olan "Oryantalist söylem Türklük üzerine ne çeşit bir söylem üretir ve üretilen bu söylem Osmanlı'nın yaşadığı politik kırılmalarla beraber ne şekilde dönüşür?" sorusuna verilen cevabın tutarlılıklarını, başarılı olduğu noktaları ve eksik kaldığı yanları ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bahsedilen bu amaç doğrultusunda gelişen değerlendirme sürecinde öncelikle eserin hangi başlıklar altında yapılandırıldığı ele alınacak ve metnin organizasyonunu iyileştirmeye yönelik öneriler sunulacaktır. Kitabın, farklı "Türklük" söylemlerinin ve tasvirlerinin, üretildikleri dönemin politik gelişmeleri ile olan paralelliğine dair çıkarımının ne kadar yerinde olduğu tartışılacaktır. Son olaraksa eserin gelişim sürecinde başlatılan ve metnin temel sorusunun dışında gelişen yan tartışmaların ne kadarının tutarlı bir şekilde tamamlanabildiği tartışılacak ve açık kalan tartışmalar kapatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Türk, Türklük, söylem, güç.

¹ Parla, J. (2012). *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*- (5.bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

^a Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, fkubra_turker@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4978-5633>

Bu makaleye atf için / To cite this article: Kaya, F. K. (2025), Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik Kitabına Eleştirel Bir Bakış, Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(1), 179-186, Doi: 10.5281/zenodo.14789964

Abstract

This study evaluates Jale Parla's book *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, which was adapted from her doctoral thesis and written at about the same time with Said's *Orientalism*. The most important goal of this study is to show the reader that Parla's work is a very important early contribution to the literature of orientalism and post-colonial studies. In addition, it aims to reveal the consistencies, successful points and shortcomings of the answer given to the question "What kind of discourse does orientalist discourse produce on Turkishness and how does this discourse transform with the political ruptures experienced by the Ottoman Empire?" which is the main issue of Parla's text. In line with this purpose, the evaluation process that develops will first address the headings under which the work is structured and suggestions will be presented to improve the organization of the text. It will discuss how appropriate the book's inference regarding the parallelism of different "Turkishness" discourses and depictions with the political developments of the period in which they were produced is. Finally, it will be discussed how many of the side discussions that were initiated during the development process of the work and developed outside the main question of the text were completed in a coherent way, and an attempt will be made to close the remaining open discussions.

Keywords: Orientalism, Turk, Turkishness, discourse, power.

Jale Parla'nın "*Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*" Kitabına Eleştirel Bir Bakış

"*Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*" kitabı Jale Parla'nın 1977 senesinde yayınlanan doktora tezidir. Parla kitabın ikinci baskısının önsözünde, doktora tez konusunu Harvard'daki hocalarına sunduğunda hocalarından birisinin, "Senin bir konun yok!" diyerek öneriyi geri çevirdiğini anlatır. Aynı gün Parla'nın eline, içinde Edward Said ile yapılmış bir röportajın yer aldığı *Diacritics* dergisinin son sayısı geçer. Röportajda Said yeni çıkacak kitabı *Oryantalizm*' in içeriğinden bahsetmektedir. Parla röportajı okuduktan sonra dergiyle birlikte hocalarının yanına geri döner ve "Said böyle bir konu var diyorsa, vardır." diyerek tez konusunu hocalarına kabul ettirir.

Parla kitabın önsöz bölümünde, tez konusunu kabul ettirme sürecini anlatmadan evvel “kitabının hikayesinin de konusu gibi kolonyal” olduğunu söyler (Parla, 2012: 7); çünkü o sunduğunda “konu” olarak kabul edilmeyen öneri, Said’in ele alması üzerine hocalar nezdinde de çalışılabilir bir konu haline gelip bir anda ete kemiğe bürünmüştür. Bu kabulün nedeni Said’in akademik gücünün Parla’dan fazla oluşudur. Hikayesi gibi içeriği de “kolonyal” olan bu çalışmanın temel hipotezi de politik güç ile söylem üretme kapasitesi arasında bir ilişki olduğudur. Kendi cümleleriyle özetlemek gerekirse yazar tezinde, “on dokuzuncu yüzyıl başı romantiklerinin yarattığı Doğu mitinin belirli bir süreçte, sömürgeci politikalara ve bu politikaların geliştirdiği kamuoyu tepkisine koşut olarak nasıl değiştiğini göstermeyi amaçlar” (Parla, 2012: 22). Bugünün akademik koşullarında zihinler bu teze alışkın olsa da Parla’nın çalıştığı zaman diliminde “akademyada yaygınlıkla kabul edilen görüş ‘Doğu Rönesansı’ teziydi” (Parla, 2012: 8). Her ne kadar kolonyalizm eleştirileri onlarca senedir varlığını sürdürüyorduyorsa da “estetik oryantalizm söylemini sorgulamak henüz mümkün değildi” (Parla, 2012: 10). Dolayısıyla bu tez Said’in Oryantalizm kitabıyla yakın bir zamanda çalışılmaya başlamış olması itibarıyla, yazıldığı dönem için oldukça yeni akademik farkındalıklar üretmiştir.

Parla’nın kitabı, oryantalist metinlerin kolonyalizm bağlamında eleştirisi olmakla beraber bazı noktalarıyla diğer çalışmalardan ayrılır. Bunlardan ilki Parla’nın tek bir “Doğu” üzerine üretilen söylemler üzerine çalışmaktansa, “Türk miti” üzerine odaklanmasıdır. Başka bir deyişle Parla “Doğu” söyleminin, Doğu olarak tanımlanan coğrafyanın ya da başka spesifik bir imgenin değil; Türk imgesinin temsilini analiz eder. Tek bir Doğu söylemi üzerinden hareket etmek yerine analizinin odak noktasını özelleştirmesi oldukça isabetli bir tercihtir çünkü Doğu kavramının kullanımı, bu çalışmanın kolonyalizm eleştirisi olması ve kavramın da kolonyalizmin bir ürünü olması sebebiyle bir tutarsızlık yaratacaktır. Bunun yanında yazar Osmanlı’nın siyasal ahvalinin oryantalist metinlerdeki Türk imgesini dönüştürdüğünü, çalışmayı Türk miti özelinde kurgulaması sayesinde tespit eder. Eğer tek bir Doğu üzerinden aynı okumayı yapsaydı, sınırları belli olmayan bir coğrafya üzerinden pek çok ülkenin oryantalist metinlerdeki temsilini incelemesi gerekirdi ve ulaşacağı sonuçlar da çok sağlıklı olmazdı çünkü oryantalist söylemin her coğrafya ve millet için farklı işlediğini söylemek mümkündür.

Türk miti, Osmanlı’nın siyaseten güçsüzleşmesi ve askeri yenilgiler almasının sonucunda Doğu Rönesansının bir parçası olmaktan çıkarak korunmaya muhtaç, hasta bir adam imajına

mahkûm olmasıyla şekillenir. Zalim ama karizmatik, kindar ama cesur, korkutucu ama güçlü Türk imgesinin yerini artık haremler ve peçeli kadınlar alır. Kısacası Parla yaptığı çalışmayla Türk imgesi ile Osmanlı'nın politik gücü arasında sıkı bir ilişki olduğu hipotezini test eder.

Parla'nın tezinin içeriği ile alakalı analize geçilmeden önce tezin yapılandırılmasından bahsetmek faydalı olacaktır. Yazar tezinin yedi başlık altında çalışmayı tercih etmiş ancak bu Giriş ve Sonuç kısımlarına yer vermemiştir. İlk bölüm olan “Şarkiyatçılık ve Doğu Miti” giriş bölümü gibi tasarlanmıştır; ancak ana konuyu ve konunun nasıl işleneceğini anlatmakta yetersiz kalmış görünmektedir. Muhtemelen bu noktadaki eksikliği ikinci baskının önsözünde gidermeye çalışmıştır. Parla bu bölümde “Doğu mitinin ne olduğuna dair genel bir bilgilendirme yapmış ve kendi çalışmasında ‘Yakındoğu’ ya da o zamanki deyişle ‘Levant’ hakkında yaratılan edebiyatı” incelediğinden bahsetmiştir (Parla, 2012: 23). Bunların yanında Doğu'nun, kendisini Batılı olarak tanımlayan yazarların elinde yabancılaştırıldığını ve neredeyse Doğu'yu ele alan yazar sayısı kadar çok Doğu tanımı ve tasviri yapıldığından dem vurmıştır (Parla, 2012: 24). On dokuzuncu yüzyılda kolonyalizmin yükselişe geçmesiyle bu söylemin evrilmesinden de bahsetmiş ve kendisinin bu bağlamdaki amacını da şu cümleyle özetlemiştir:

“On dokuzuncu yüzyılın en yaygın ve güçlü akımlarından sayabileceğimiz kurtarıcılık, bütün toplumsal konulara kurtaranlar ve kurtarıcılık, bütün toplumsal konulara kurtaranlar ve kurtarılabilecekler gözüyle baktı. Bu bakış romantiklere de çok çekici geliyordu. Yalnız Doğu'nun geri halklarını kurtarabilmek için, onlar üzerinde egemenlik kurmak gerekiyordu. İşte sömürgeciliğin kurtarıcılık söylemiyle romantik arayışın örtüştüğü bu noktada, arayışın nerede bittiğini ve sömürü, baskı, egemenlik, hırsına dönüştüğünü söylemek zordur. Bu çalışmanın başlıca amacı belli bir tarih kesiti içinde bu soruyu aydınlatmaktır” (Parla, 2012: 26).

Çalışmasının amacını belirlediği bu kısımdan sonra, kendi çalışmasında “Doğu miti”nin sınırlarını “Türk miti” olarak saptadığını belirtmiştir. Mit kurucuların yarattığı Türk mitiyle, sömürgeci söylemin kapsamında yaratılan Türk mitinin bazı farklılıklar gösterdiğini söyleyen Parla (2012: 26)'nın iki konuda eleştirilebileceği düşünülmektedir. İlk olarak Giriş yerine yazdığı düşünülen ilk bölümde, çalışmasında analiz edeceği metinleri/yazarları hangi politik süreç bağlamında ele alacağını biraz daha detaylandırmalı ve okuyucuyu tezine hazırlamalıdır. Her ne kadar bölüm başlıkları altında zaten ayrıntılı bir analiz yapılmış olsa da okuyucuyu hangi başlık altında nasıl bir söylemi tahlil edeceğine ve bunların politik

karşılıklarına önceden hazırlaması, Giriş yerine yazıldığı düşünülen bu ilk bölümü daha işlevsel kılacaktır. İkinci eleştiri ise “Doğu” kavramının kullanımı ile alakalıdır. Aslında daha önce de değinildiği üzere Parla tek bir “Doğu” değil de “Türk miti” bağlamında çalışarak Doğu kavramına olan mesafesini belirlemiş olmasına rağmen sıklıkla yine aynı kavramı kullanmıştır. Bu açıdan Parla’nın, çalışmasının başlarında kavramsal bir tartışma yapmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. İlerleyen paragraflarda bu husus hakkındaki argümanlarını genişletilecektir.

Kitabın ikinci bölümü olan “İngiliz ve Fransız Edebiyatında Türk Mitinin Kökenleri”, başlığından da anlaşılacağı gibi Türk mitinin serencamının kısa bir özetini vermeyi amaçlamaktadır. “Orta Çağ’da İngiltere ve Fransa’da Türk kavramının, Hıristiyan fanatikliğiyle biçimlendirilmiş ve Haçlı ruhuyla pekiştirilmiş bir kavram” (Parla, 2012: 30) olduğundan ve bu bakış açısının yarattığı Türk mitinin “şeytanın çocuğu” imajını yansıttığından bahsetmektedir. Sultan Süleyman’ın hükümdarlığı süresince ise bu imaj evrilmiştir. Parla bunu Osmanlı’nın politik gücünün zirvesine ulaşmasına, Avrupa’nın en güçlü devleti haline gelmesine ve Avrupa ile ilişkilerinin yoğunlaşmasına bağlamaktadır (Parla, 2012: 30). Parla’nın aslında okuyucuya tarihsel bir arka plan verdiği ifade edilebilir. Bu noktada da Parla’nın argümanını destekleyecek kanıtlar sunmakta yetersiz kaldığı söylenebilir. Güçlü bir argümantasyon için Orta Çağ’da egemen olduğunu söylediği Türk mitine ve sonrasında Sultan Süleyman’ın hakimiyetiyle değişen politik sürecin evrildiğini iddia ettiği söyleme örnekler vermesi ve kanıtlar sunması gerekmektedir. Oysa Parla (2012: 29-30- 31), Orta Çağ’da hâkim olan “şeytanın çocuğu” algısından yalnızca bahsetmekte ve Kanuni döneminde yaşanan söylemsel dönüşüm hakkında yalnızca ikincil bir kaynak olarak Pierre Martino’nun gözlemlerini sunmaktadır (Parla, 2012: 29-30-31). Okuyucuyu da söylem analizi sürecine dahil etmek adına bahsi geçen metinlerden alıntılar paylaşmasının çalışmayı çok daha efektif kılacağı söylenebilir.

Türk mitinin kökenlerinin anlatıldığı ikinci bölümde yetersiz kaldığı düşünülen noktalardan birisi de daha önce belirtildiği üzere Doğu ve Batı kavramsallaştırmalarının tartışmasının yapılmamış olmasıdır. Kitap bir kolonyalizm eleştirisi olma iddiası taşıdığı halde, yazar Doğu ve Batı kavramlarını hangi bağlamda ve ne sebeple kullandığını okuyucuya açıklamama hatası içindedir. Bu kavramların üretimlerinin, kapsamlarının ve kullanımlarının da kolonyalist bir geçmişi olduğunu tam da “İngiliz ve Fransız Edebiyatında Türk Mitinin Kökenleri” bölümünde tartışmak mümkün görünmektedir. Parla’nın bu türden bir tartışmaya

yer vermemesinin kendi teziyle tutarsızlık oluşturduğu ifade edilebilir. Yine de yazarın buna yakın bir tartışmaya sadece kitabın ikinci bölümünde, “Victor Hugo’da Türk Mitinin Parodisi”nde Hugo’dan yaptığı şu alıntıyla değinmiş olduğu ifade edilmelidir:

“(…) Doğu ve Doğu’nun renkleri tüm düşünce ve düşlerini kurcalar oldu ve bu düşlerle düşünceler onun iradesi dışında, kâh Musevi, kah Türk ya da Yunan, Arap, hatta İspanyol renkleriyle renklendi, çünkü İspanya bile hala Doğu’dur; İspanya yarı Afrikalı, Afrika ise yarı Asyalı’dır.’

Hugo burada düş gücünün bir tutkusu haline gelen Doğu mitinin konumunu da belirtiyor: Kutsal Topraklar, Türkiye, Yunanistan, İran, Arap Yarımadası ve hatta İspanya” (Parla, 2012: 57).

Doğu kavramının da bir söylem olduğunun ve kapsamının salt coğrafya ya da kültür ile değil, bir takım politik gerekçelerle de alakalı olduğunun ipuçlarını verdiği düşünülen bu alıntı sonrasında Parla hiçbir tartışmaya girmekten uzak durmuş, yalnızca durum tespiti yapmıştır. Oysa Doğu-Batı kavramsallaştırması hususu -bu çalışma açısından- daha derin bir tartışmayı hak etmektedir.

Kitabın üçüncü bölümü olan “Byron’un Yarattığı Türk Miti” ise William Beckford’un Vathek romanıyla yaratılan Doğu mitinin bir devamı olarak Byron’ın yarattığı Türk mitini ele almaktadır. On sekizinci yüzyılın sonları ile on dokuzuncu yüzyılın başlarında hâkim olan bu söylem despot, psikopatlık derecesinde zalim ve kindar fakat bir yandan da karizmatik bir Türk lider imajı çizmektedir. Bu imajın karşısına ise “bilgeleşmek” için Doğu’ya seyahat eden Avrupalı karakter koyulmaktadır. Bu tip, daha sonradan “Byronvari karakter” olarak literatüre geçecek olan tipolojinin prototipidir ve iç dünyasında Türk despot liderle ortak özellikler barındırmaktadır ancak bu karakter, manevi dünyasındaki olumsuz duygulara gem vurur. Bu kurguda “Batılı” protagonist, “Doğulu” ise anti-protagonisttir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru gelindiğinde ise Osmanlı’nın savaşlarda yenilgiler alması sonucu bu söylem evrilir ve Türk miti ağırlığını kaybedip bir parodi haline gelmeye başlar (Parla, 2012: 55). Parla bu dönüşümün tahlilini “Victor Hugo’da Türk Mitinin Parodisi” başlıklı dördüncü bölümde yapar. Türk mitinin kökenlerini anlattığı ikinci bölümün aksine bu bölümde yazar söylemlerin nasıl evrildiğini birincil kaynaklardan, Victor Hugo’nun eserlerinden örneklerle anlatır. Dolayısıyla okuyucunun da bu dönüşümü görmesine fırsat verir.

Beşinci bölüm olan “Lamartine ve Türk Mitinin Politizasyonu”, Osmanlı’nın Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı gibi sorunlarla cebelleşmeye başladığı ve Avrupa’ya karşı üstünlüğün yitirilmesi sonucunda reformlar yapmaya başladığı bir süreçte Avrupa’daki temsilini inceler. Altıncı ve yedinci bölümler de bu bölümün devamı niteliğindedir. Bu bölümlerde yazar, İkinci Mahmut döneminde Osmanlı-Rusya yakınlaşması sonucu Türk imajının zayıflatılmasını politik bir gerekliliğe bağlar. Bu gereklilik, kamuoyuna Osmanlı’nın Rusya’dan korunması gereken ve hatta kurtarılmayı bekleyen zayıf bir çocuk imajıyla sunulmasıdır. Böylece Avrupalı devletler, kurtarıcılık rolü üstlenerek yapacakları her fiili meşrulaştıracaklardır. En büyük kırılma da buradan sonra yaşanır çünkü kurtarılması gereken coğrafya, bir adım sonra “kolonize edilebilir” topraklara dönüşecektir. Söylem bir anda büyük bir değişime uğrar. Üstelik modernizasyon sürecinde Osmanlı coğrafyasına giden romantikler büyük hayal kırıklığına uğramaya başlamışlardır çünkü Osmanlı onlara benzemeye çalıştığı derecede, yani modernleştiği ölçüde mistifikasyonunu kaybetmekte, Weber’in deyişiyle büyüsünü kaybetmektedir. Bunun sonucunda temsiller ya romantiklerin harem, peçeli kadınlar ve aylak Türk erkekler motifleri çevresinde ya da realistlerin daha gerçekçi, bohem ama bir yandan da alaycı tasvirleri etrafında şekillenir.

Analizin başında belirtildiği üzere Parla tüm bu tarihsel süreçleri ve onlara paralel olarak değişen söylemleri, Türk mitinin politik süreçlerle birlikte dönüştüğünü kanıtlamak amacıyla incelemiştir. Analizin sonuna gelindiğinde, yazarın bu hipotezi doğrulayabildiği belirtilmelidir. Parla, Osmanlı Devleti politik ve askeri olarak güç kaybettiğinde Türk mitinin de zayıfladığını söylem analizi yoluyla kanıtlamış ancak çalışmasında hipotezini nasıl doğruladığını özetleyecek bir sonuç metni yazmamıştır. Bununla beraber Parla, Giriş kısmında başlattığı fakat Sonuç kısmında tartışması gereken bir sorunu da es geçmiştir. “Sömürgeciliğin kurtarıcılık söyleminin de romantik arayışın da egemenlik kurmayı gerektirdiğini, ancak arayışın nerede bittiğini ve sömürü, baskı, egemenlik hırsına dönüştüğünü ayrıştırmayı (Parla,2012: 26)” hedeflediğini ifade ettiği kısma yukarıda yer verilmiş bulunmaktadır. Bu sorunun cevabının Sonuç başlığı altında, derli toplu bir şekilde ve güç ilişkileri bağlamında verilmesi daha doğru görünmektedir. Romantik arayışlarla yaratılan Türk mitinin de politik olduğuna dair hükmü, romantizmin bile egemenlik ilişkisi gerektirdiği belirtilen noktada yapılması daha uygun olacaktır çünkü romantik metinlerde yaratılan mit her ne kadar bedensel güce sahip ve korkutucu görünse de -karşısına koyulan Batılı karakterin aksine- kötücül duygularına gem vuramaması nedeniyle güçsüzdür. Güçlü olan taraf tanımlama ve kategorize etme fiilinin de failidir. Bu analiz çerçevesinde tam da bu noktada

tanımlanan taraf olarak Osmanlı'nın, politik gücünün zirvesindeyken bile söylemsel olarak Avrupa'dan güçsüz olduğu düşünülmektedir. Aslında Avrupa açısından, Parla'nın zannettiği gibi bir "kurtarıcılık" misyonundan sömürgecilğe geçiş durumundan ne derece bahsedebileceği şüphelidir. Böyle bir ayrıştırma yapmaya gerek olmadığı da düşünülebilir. Aksine süreci bu şekilde bir kopmayla yorumlamak bizi yanıltacaktır. Süreci süreklilik dahilinde okumak ve buna dayalı olarak "romantik arayış bitti, sömürü arayışı başladı" ifadesi yerine "güç asimetrisi arttı, sömürü arayışı başladı" iddiasını dile getirmek daha doğru olacaktır. Kısacası Sonuç kısmının eksikliği ve söylemin dönüşümünün giderek artan bir güç asimetrisi bağlamında süreklilik içinde ele alınmaması nedeniyle hipotez doğrulanmış olmasına rağmen çalışma güdük kalmıştır.

Kaynakça

Parla, J. (2012). *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*. (5. bs). İstanbul: İletişim Yayınları

Yazarın Katkı Oranı

Kitap Değerlendirmesi tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu değerlendirme insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.